

The Meeting between the Premier, the Right Hon. R. J. Seddon, and the Maori "King" Mahuta, with the Chiefs of the Waikato Tribe, at Waahi, Huntly, 4th April, 1898. Tana Taingakawa, Te Waharoa, Rt. Hon. R. J. Seddon, Premire. Henare Kaihau, M.H.R. Hon. James Carroll, Minister Representing Native Race, "King" Mahuta. Tana Taingakawa, Te Waharoa, Te Raiti Honore Te Hetana, Pirimia. Henare Kaihau, M.H.R. Te Honore Timi Kara. Minita mo te iwi Maori, "Kingi" Mahuta.

NGA PIRE WHENUA MAORI Me Era Atu Mea E Pa Ana Ki Te Iwi Maori. 1898 Me 1899. Nga Korero O Nga Huihuinga o Te Kawana, Rore Ranapare (Lord Ranfurly), O Te Raiti Honore Te Hetana (Rt. Hon. R. J. Seddon), PIRIMIA, MINITA MAORI HOKI, ME TE Honore Timi Kara (Hon. James Carroll), MEMA MO TE IWI MAORI I RORO I TE KAUNIHERA MAORI, Me Nga Rangatira Maori Me O Ratou Iwi I O Ratou Kainga, I Huihui Nei Mo Runga I Poneke: Hone Makae, Kai-ta Perehi A Te Kawanatanga 1900.

Te Haerenga o Te Kawana Kia Kite i Nga Maori i Te Waipatu, Haaki Pei, 29 o Maehe, 1898.

KA mutu te kai ka tu a Henare Tomoana ki te whai-korero, ka mutu ana korero ka mea atu ia ki te iwi e noho ra kia whakakiia a ratou karaihe kia inumia hei whakanui i te Kawana.

Ka tu ko te Kawana ki te whakahoki i nga korero a Henare Tomoana ka mea,—E whakawhetai atu ana ahau ki te iwi Maori e noho nei mo te pai o ta ratou powhiri i au i tenei ra. E Kore e whakaroaina e au aku korero i naiane, notemea ka whai-korero ano ahau ki a koutou akuanei ina tu te korero nui e tae atu ai te iwi katoa. Ka nui toku koa mo toku taenga mai kia kite i a koutou i tenei ra, kia kororerero tahi ai tatou mo nga mea e puta ai he painga mo te iwi nui tonu o Niu Tireni, tae atu ki te iwi Maori.

Meiha Keepa: Ka mea atu au ki a koutou, ki te iwi e noho nei, kia whakakiia ano a koutou karaihe, kia inumia e tatou he whakanui mo "te Kawanatanga o Niu Tireni," a ka honoa atu e au ki enei kupu aku te ingoa o te Pirimia. Heoi, kia ora tonu ia.

Katahi ka inumia taua whakanui.

Te Pirimia (te Raiti Honore Te Hetana): He nui rawa atu toku koa mo to tatou huihuinga tahitanga i tenei ra, a e tino mohio ana ahau e kore rawa te Kawana, a Rore Ranapare, e wareware ki tenei huihui, i te pai o ta koutou powhiri i a ia, a i te mea hoki koia tenei tana huihui nui tuatahi rawa o te iwi Maori i kite ai ia. Ka nui ano hoki toku ake koa mo toku taenga mai ki tenei huihuinga nui o nga iwi e rua, a tenei au e tumanako nei ka mau tonu nga whakaaro pai e takoto nei i waenganui i te iwi Maori raua ko te iwi Pakeha. KA tino whakawhetai atu ahau ki a Meiha Keepa mo te pai o ana korero i tona tuunga ake ki te whakaari i te kupu whakanui mo te Kawana, mo ana kupu hoki i korero ai moku.

Ka mutu te kai, ka hiki te iwi ki waho, ka tu ki reira te huihuinga o te iwi katoa, a he maha, nga rau o te iwi

Maori i reira.

Airini Tonore: Me korero Maori atu ahau, i runga ano i nga tikanga o toku iwi. Tenei au me te iwi e noho nei ka powhiri i te Kawana, ka mea atu, nau mai ki konei. Nau mai e te Pihopa, e te Atirikona Wiremu, e Te Makarini; nau mai Mr. Swan, me Mr. FitzRoy. Kaore he ritenga e whakahuangia ai e au nga ingoa o nga wahine, otira ka uru ratou ki roto i taku powhiri. Haere mai e te Kawana, te tangata i tukua mai ki konei e te Kuini; haere mai e te Pirimia, e te tangata nana i hari mai te Kawana ki konei ki te whakarongo i nga korero a nga iwi Maori o tenei wahi o Haaki Pei. Tenei ano etahi Maori o etahi atu wahi o te Motu nei kua tae mai ki konei. Heoi ano aku korero i naianei. (Ka tangi te umere.)

Henare Tomoana: Haere mai, haere mai, nau mai e te Pihopa, nau mai e te Atirikona Wiremu, nau mai a katoa e noho nei. Ko aku i whakahua ake nei, ko ena nga tangata e mohio ana ki nga iwi o tenei takiwa; kua matemate atu etahi o nga tangata. Kei te mohio koutou ki nga ture kua mahia, mai ano o te wa i te Tiriti o Waitangi i te tau 1840. Heoi ano aku kupu mihi kia koutou. Haere mai e te Kawana, haere mai, haere mai, haere mai; nau mai ki konei ki te tiro-tiro i nga iwi e rua o te Motu. Pai atu ahau mehemea i tae katoa mai oku iwi ki konei, otira nana i ngaro atu etahi, e taea te pehea. Kia ora tonu e te Kawana, kia ora tonu te Pirimia—ara, te Minita Maori.

Te Teira: Nau mai e nga tangata katoa o Hehitingi, e kore e taea o koutou ingoa katoa te whakahua i te tokomaha rawa o koutou. Ko koutou nga hoa o te hunga kua wehe atu i a tatou, na reira ka nui toku koa i toku kitenga i a koutou kua tae mai nei ki konei i tenei ra. Haere mai e te Pirimia; nau mai koe, e te Pirimia, mou kua tae mai nei ki konei kia kite i nga Maori o tenei kainga, me nga mangai o era atu iwi e noho nei. Nau tenei ra i whakarite hei taenga mai mou, e rongong ai koe i a matou korero. He maha nga mate i pa ki nga Maori i era atu Kawanatanga o mua, a i te mea kua tae mai koe, tenei ka whakatakotoria atu e matou o matou raruraru me o matou mate ki to aroaro. He maha nga take me nga mate kua takoto atu ki to aroaro i mua, engari kaore ano matou i mohio kua oti ranei aua take kaore ano ranei. I tera tau i haere etahi o nga rangatira o tenei takiwa ki Poneke, ki te whakamarama atu i aua take ki a koe, na reira, kei te tino mohio koe ki aua raruraru o ratou. Kua rongong au i a koe e korero ana kaore ou hiahia kia ngaro atu i nga Maori o ratou whenua, a tenei au e tumanako atu nei tera e taea e koe te whakaoti i tenei ra nga raruraru katoa e pa ana ki nga whenua Maori; na reira kaore aku korero ke atu ki a koe, i te mea kei te mohio koe ki o matou mate katoa, a mau e whakahoki mai aku korero. Haere mai e te Kawana; haere mai koe, te tangata i tukuna mai ki te whakahaere i nga iwi e rua o tenei koroni. Ka nui toku koa mo to taenga mai i tenei ra kia kite i nga iwi o tenei whenua. i te mea kua whakaturia koe e te Kuini hei kai-tiaki mo nga iwi e rua—mo nga Pakeha me nga Maori. Ko koe te Kawana tuatahi i tae mai kia kite i nga Maori o tenei kainga, a mau ratou e awhina, a mau e haere ki te torotoro i era atu iwi o te Maori i o ratou nei kainga.

Meiha Keepa: Ka whai au i nga tikanga o toku iwi, i nga tikanga kua whaia nei e ratou mai ano i nga wa i whanau ai ratou taea noatia tenei ra. Ko au, ko toku iwi, te iwi i tae tuatahi mai ki enei Motu i mua i te Pakeha. He waka iti rawa nei toku, a na te Atua Kaha Rawa matou i awhina i tiaki i u mai ai toku iwi ki enei Motu. A e noho nei matou ki te powhiri i a koe. Na Ruatutu, he tupuna ia no matou, me tapa ko Noa he ingoa mona, nana i poropiti etahi kupu mo toku iwi tuku iho ki tenei ra, ara, koia tenei, tera koe, te Pakeha, e tae mai ki roto i a matou noho ai. Kaore e hunahuna taku korero; kaore e titaha, engari ka tohitu tonu atu. Ko au tetahi o te iwi i tere noa mai ki konei: kaore ano te iwi Maori i whakawhiwhia ki te mana, engari nga tangata o nga taone ririki kua whiwhi, ara, nga Kaute Kaunihera, nga Rori Poari; ko nga kai-ruri etahi kua whiwhi ki etahi mana; kua whiwhi nga Kaute Kaunihera i etahi mana, tena ko matou ko te iwi Maori kaore ano kia kotahi he mana i tukuna mai ki a matou. Heoi ano te mea i homai ki a matou ko te Kooti Whenua Maori, a whakaurua ai e ia o matou ingoa ki roto ki nga whenua. E rite ana matou ki te hipi e whiua ana ki roto ki te tooki iari—kia uru ki reira ka patupatua; na reira kaore rawa i te riterite nga ture mo nga Pakeha me nga Maori. Kei te whakamarama atu au i enei mea ki a koe, e te Kawana, notemea ko koe te Kawana o Niu Tireni; he tangata koe i ata whakaturia hei Kawana, na reira ka ki atu au ko koe te tino tangata o Niu Tireni; no te tau o te Tiupiri koe i whakaturia ai hei Kawana. Ko te Tiriti o Waitangi tenei e puritia nei e au i taku ringa, a tenei tatou kei te titiro ki taua mea. Kei te mau tonu nga hiahia o nga Maori ki taua tiriti; ko nga mate katoa kua pa mai ki a matou na nga Pakeha i mahi. Kua kiia he hauhau etahi o nga Maori; kaore e tika tena — heoi ta ratou he hapai i te tiriti. He nui to tatou rongong ki te ingoa o Te Whiti. Ki to mahara kei te whawhai ia ki a koe; kaore kau; kei the pouri ia mo te tiriti o Waitangi, mo te korenga kaore ona tikanga i whakatutukitia, a, kei te kimi ia, mehemea kua he taua mea, na wai i he ai. Ko enei he katoa kaore ano i kimihia kia kitea ai. Ko nga Pakeha kei te hanga i nga ture mo nga Maori, na reira kaore au he huna i tetahi mea ki a koe. Kaore kau he mahi he a te iwi nui e noho nei; kore rawa o matou hara, kaore ano he raruraru i tupu ake i a matou. Heoi ano ta matou he kimi i nga tikanga o te tiriti e korerotia nei. Kaore ano he ture i mahia e te iwi Maori, na reira he aha te take i whakapaea ai ratou? Ka waru nga ture kua tukua ki Ingarangi; ko aua ture he mea hanga ki Niu Tireni nei hei ture mo nga Kooti; heoi ta matou he whakahe i tena mahi, he ki atu ki a koutou whakatikaina tena he. Kei poheke koe, kei mahara koe kei te pokanoa taku korero. I ki te tangata i korero ake nei kei te pai ia ki enei mahi a koutou, otira

ki taku whakaaro kaore ia i te pai. Ka whakamarama ake ano ahau, kaore ano matou i pokanoa i whakararuraru noa i te Kawanatanga. Engari, e te Kawana, kaore au i te mohio, ka taea ranei matou te tautoko te whakaora e koe kaore ranei, heoi taku he whakamarama atu i enei mea ki a koe. E hiahia ana ahau kia korero koe ki te Pirimia, kia tonu atu ki a ia, kia whakamutua nga Kooti Whenua Maori, kia waiho nga toenga o nga whenua mo matou. He tokomaha o matou kua tuku i o matou whenua ki roto ki te ringa o te Kai-tiaki mo te Katoa; kaore ano nga Maori i pokanoa; kua retia e nga Maori o ratou whenua mo te rima hereni mo te pauna ranei mo te eka, aua atu tena. Kaore au e huna i te kupu ki a koe; he whakamarama taku i enei mea ki a koe; ma tenei e mohio ai koe ki te ahua o nga mahi kua mahia ki Niu Tireni nei, mai ano i te timatanga taea noatia tenei ra.

Houkamau: No Ngatiporou tenei tangata. Haera mai e te Kawana. Na to tatou kuini Atawhai koe i tuku mai hei kai-whakahaere mo nga iwi e rua, mo te Pakeha raua ko te Maori. Haere mai e te Pirimia, a koe te Pirimia o Niu Tireni. Na nga iwi o tenei kainga korua i karanga kia haere mai kia kite i a ratou. Kua tae mai korua, a ki taku whakaaro ka nui te koa o nga Pakeha me nga Maori mo to korua taenga mai. He kupu tenei naku kia korua mo te taha ki au ake. No te Tai Rawhiti ahau, no Waiapu. Kua tukua atu ki a korua nga hiahia o oku iwi, no Noema me Tihema kua taha nei i tukuna atu ai; he pitihana te mea i tukuna atu ai aua hiahia; e tonu ana kia haere atu koe, e te Kawana, ki te Tai Rawhiti, kia kite i a Ngatiporou, i roto i tona takiwa. He kupu tenei mo Meiha Ropata. Kua mate ia, na reira tena pea ka mahara te Kawana kaore e tika kia haere ia ki ona iwi. Otira kua tae ta te Kawanatanga uhunga mona, na reira kua watea te huarahi mo te Kawana. Kia ora tonu koe e te Kawana, me koe hoki e to Pirimia.

Airini Tonore: Ki toku whakaaro kaore kau he korero ke atu ma matou i tenei ra, engari e hiahia ana ahau kia haere mai ano te Pirimia kia kite i a matou apopo. E pirangi ana matou i naiane ki te whakarongo atu i te whai-korero a te Kawana ki te iwi nei. (Katahi ka waiatatia e te wahine ra tana waiata.)

Wi Pere: Haere mai e te Pirimia, haria mai te Kawana ki konei. Kua rite te kupu me hoki mai te Pirimia ki konei apopo ki te korero ki te iwi nei. Haere mai e te Kawana, te kanohi o te Kuini, o te wahine e tiaki nei e awhina nei i te iwi Maori. Heoi taku kupu ki a koe, e te Kawana, kia aroha koe, kia tiaki tonu koe i te iwi Maori. Tena pea e maha nga korero e rongo ai koe ki o Minita, otira ka mutu to whakarongo atu i a ratou korero kua koe e wareware ki te iwi Maori. Kia ora tonu koe, me to hoa wahine, me a korua tamariki. Kia ora te Kuini Tino Atawhai.

Tahau: I haere mai au i Taupo; no te iwi o Ngatituwharetoa ahau. Haere mai e te Kawana; Haere mai e te Pirimia. Kia mau tonu te atawhai a te Atua i a korua. Haere mai, haere mai, nau mai, e te Kawana; haere mai ki konei, haere ake ki Taupo kia kite i au. He kupu taku mo te Tiriti o Waitangi, haria atu ki te Paremete, kia whiriwhiria, ka mutu, ka tuku mai i te kupu a te Kuini mo taua mea. Ko "Te Rou" toku waka. (Hei whakamutunga mo ana korero, katahi ka waiatatia e te tangata ra tana waiata.)

Te Kawana, Rore Ranapare: Ka ki. Ki a Airini Tonore, ki a Henare Tomoana, ki a Meiha Keepa, me nga rangatira, tena koutou, tenei te whakautu atu i a koutou kupu mihi mai, nui atu taku koa mo tenei kitenga oku i a koutou. Kei te whakamoemiti atu ahau ki a koutou mo te pai rawa o a koutou kupu whakatau mai moku mo te kanohi o te Kuini kua tae mai kia kite i a koutou i tenei ra. Kei te mohio ahau i kaha rawa te piri pono a nga iwi o Heretaunga me Whanganui i roto i nga wa o te pakanga kua kore atu nei i runga i a tatou i tenei ra, kua kore rawa atu pea mo ake tonu atu, ko te hiahia tena o toku ngakau, me te nui rawa ano hoki o taku koa mo taku kitenga a tinana he kanohi he kanohi i enei rangatira i mau tonu ki nga tikanga piri pono i hapainga e ratou i to ratou haerenga ki raro i te mana o te Kuini, e noho whakaae ana e ka aranga he take tika, ki te tuku i a ratou ki te mate hei tiaki i te mana o te haki o nga Iwi o Ingarangi, me te tautoko i te mana o te ture me te atanoho i roto i tenei whenua. Ko nga ingoa o aua rangatira e kore e warewaretia, engari ka mau tonu te rongo, te whakaaro whakanui a tae noa ki nga uri whakatupuranga o muri noa atu o tenei whakatupuranga o te iwi Maori e ora nei. Kua oti o ratou ingoa te whakairo ki runga ki te rarangi o nga ingoa nunui e whakanuia nei i roto i te ngakau o nga iwi o Ingarangi; kei runga kei taua rarangi e mau ana nga ingoa o nga tangata toa nana i puta ai te ingoa o to tatou whenua i tae ai ki tenei ahua e rangona nuitia nei i tenei ra, i riro ai ko to tatou haki te tohu o te rangatiratanga me te matauranga o te tangata, naua hoki i poua iho ai tena haki ki nga wahi katoa o te ao. To koutou piri pono ki te Karauna, to koutou kaha ki te mahi i te mea e rite ana hei mahi ma koutou, tae noa ki nga mahi pai a o koutou tangata toa i tu nei hei Hoia ma te Kuini i roto i te wa o te pakanga, ka waiho hei wahi nui mo nga korero timatanga o tenei koroni kua kaha rawa nei te tupu haere i naiane, a akuanei ake nei puta ai hei tino whenua, tini te tangata. I te mea kaore ano i roa noa toku taenga mai ki tenei koroni no reira kaore ano ahau i kite nui i nga iwi Maori, engari kua takoto taku whakaaro, me taku tino hiahia nui, kia haereere tonu ahau i roto i ia takiwa o te Motu o Aotearoa, koia i kaha rawa ai te mea o toku ngakau e kore pea e roa rawe ake ka taea e au te ki kua kite tinana ahau i ia iwi i ia rangatira puta noa i Niu Tireni. Kei te mohio pea hoki koutou ko te ahua o te tu o tenei mea o te Kawana tae noa ki nga mahi mana kua oti te whakarite, te whakatakoto, e te Ture Nui e iri iho nei i runga i a tatou. I roto i tena Ture Nui kua whai nohoanga te iwi Maori i naiane i roto i nga ropu whakahaere tikanga o tenei whenua, no reira e ekengia ana ano e nga tikanga e pa ana hei ture ki runga ki o ratou hoa o te iwi Pakeha. I nga ra o mua e tau ana ki te Kawana anake te mana o nga tikanga katoa e

pa ana ki te iwi Maori, engari i naianei kua kore atu tena ahua. Otiia i te mea ko ia te kanohi o te Kuini i tenei whenua, no reira e mau tonu ana mana e tiaki te tika me te ora o te iwi Maori ano ko nga ra tonu tenei o mua, me te tupato me te tiaki kei takahia nga tika i whakapumautia e te Karauna ki nga iwi Maori i roto i te Tiriti o Waitangi, a ahakoa ka kaha tonu aku Minita ki te mahi i te mea tika i te mea pai ki runga ki nga iwi e rua, Pakeha, Maori, e mea ana ahau me kaha tonu ano hoki ahau ki te mahi i nga mea e taea ana e au hei whakaora i nga mate e tika ana kia kawea mai ki toku aroaro. Ka koa a te Kuini e ka rongo ia kei te noho tahi, kei te noho huihui nga iwi e rua i runga i te aroha me te rangimarie, i runga i ta koutou kupu i ki ake ra "ano he tuakana he taina." Ma reira anake hoki e taea tikatia ai te ora pumau o nga iwi e rua e noho huihui nei, e noho whakauruuru nei i roto i Niu Tireni, a nui rawa atu te pai ki au i taku rongonga kua kaha haere nga Maori o tenei takiwa, ara o Heretaunga me era atu wahi, ki te mahi i nga mahi whai tikanga e whakahaeretia nei i tenei koroni. He pai te rongonga kua tahuri etahi o o koutou rangatira ki te whakatupu hipi, me te mohio ano ki te ata whakahaere marama i nga tikanga o taua mahi, me te nuinga ano o te tangata i nga wahi e nohoia ana e te tangata kei te noho ora i ta ratou mahi i era atu mahi whenua e mahia ana e te Maori. Ko ia mea katoa e aro ana hei whakaputa i te tika o te tangata, i te mea na kona hoki i manawanui ai, i ngakau nui ai, te tangata ki te mahi, a ma te whiwhinga i te mahi ka neke haere ake ai te kaha o te whakaaro totika, me te ora o te tinana o te tangata tae noa ki te iwi. Nui atu taku pai kia rongo ahau ko te hiahia nui o nga Maori katoa o Heretaunga he mea kia whiwhi ia tangata kotahi i tona kainga motuhake ki a ia anake, kia whakapaingia e ia i runga i tona kaha ki nga mea e taea ana e ia o nga mea e pai ai te noho o te tangata, kia taea ai te kupu whakarite e ki nei, ka noho ia i raro i tana waina me tana rakau piki. He tohu pai rawa tena ki taku titiro. Tera atu ano etahi atu painga ano ka puta ki runga ki te iwi, tona tikanga tuturu tena ka puta ake he painga i roto i te tupu haere me te ora o te tangata. Na runga na te kaha rawa o te puta haere o te iwi Maori i roto i enei tau e rima tekau kua taha ake nei, e kore rawa e taea e tatou te ki e hia te rahi o nga painga tena e tau iho ki runga ki a ratou i nga ra e takoto ake nei. I mua atu o tena rima tekau tau, he he rawa atu o ratou kakahu, he noho huihui i roto i nga whare, a e, noho hapa ana ratou i nga tini painga maha o enei ra; tena i roto i tenei ra kua tu ko ratou tonu tetahi hunga whai tikanga nui i roto i te iwi; he hunga whairawa, e whia ranei te nui o te moni e rite ana mo nga miriona eka whenua e toe ana ki a ratou kaore ano i hokona; kei te utu ratou i ta ratou nei wahi o nga moni o te koroni, kei te whiwhi ratou i nga painga katoa o nga Kawanatanga e whakahaerea nei i raro i te mana o te Paremete; e whai nohoanga ana i roto i nga Whare Paremete, me nga Kooti Whenua Maori, me nga Hinota o nga Haahi whakapono, a kua uru nui ratou ki nga mahi nunui a te katoa i tenei koroni. Kua tu era atu Kawana o mua atu i au ki te whai-korero ki te aroaro o nga hui Maori i roto i nga ra e ora ana te whakatupuranga kaumatua. Kaati ko te nuinga o nga Maori i tenei hui he taitamariki tane, wahine, i tupu tahi ake i roto i a matou, me te whiwhi i nga painga, i etahi wahi ranei o nga painga. e puta ana i roto i te matauranga Pakeha. Engari ko nga rangatira taitamariki o tenei ra e kore e kaha ki te ki kua taea e ratou nga matauranga o te whakatupuranga kaumatua kua ngaro atu nei i a tatou i roto i enei ra. Otiia kei te whiwhi tenei whakatupuranga i nga painga kore rawa nei i taea te whakaaro e o ratou matua i i to ratou nei wa, no reira me tino whakaaro tenei whakatupuranga ki nga mea nunui kua whakawhiwhia nei ki a ratou. Ko te ora o te iwi Maori a nga ra e takoto ake nei kei a ratou ano. Ko te putanga o te kupu tono kia tae mai te Pirimia ki konei, e whakaatu ana i to koutou hiahia kia mahi tahi koutou me ia, i to koutou rongo ki nga whakahau a te Kawanatanga, a tenei e tumanako nei toku ngakau me e kore e hua ake he painga i runga i tenei me era atu hui penei i era atu wahi o te Motu e taea ai te ora mo te iwi me te whakapumau rawa i nga tikanga o te aroha me te whakaaro ngatahi e takoto nei i waenganui o tatou. "Huihuia tatou ka tu," e ki ana te whakatauki Pakeha, a kia mohio mai koutou e pa ana ano tena kii ki runga ano ki te iwi Maori, a tenei ano hoki tetahi o a matou nei whakatauki, "Ko te matauranga te kaha." E kore hoki e tika kia whakakeke koutou, engari me hikoi haere tonu, kei mahue koutou ki muri. Kia kaha, kia kaha rawa koutou ki te hoe i to koutou waka kia puta ki mua i tenei mahi whakataetae nui a tatou tahi, kaua rawa hei waiho kia mahue ki muri. Kua hangaia nuitia e te Kawanatanga nga tikanga e taea ai a koutou tamariki te ako ki nga matauranga Pakeha, me te whakatakoto i nga ritenga katoa e pai ai ratou ki te haere ki nga kura. Kei kona te tika mo a koutou tamariki, ka akona ki nga matauranga ka mohio, ka kaha ki te kawea i a rotou, ka tuwhera tonu ki a ratou nga huarahi katoa o te tika me te ora, a ma ratou ratou e kawea, ia mea kotahi o ratou kia puta atu ki mua atu o ona hoa, ahakoa Pakeha, Maori ranei. Tera hoki tetahi o a koutou tamariki i kurangia i tenei koroni. kua whiwhi i te tohu o tona matauranga, kua riro mai i a ia tana *degree* i te Kareti o Niu Tireni (*New Zealand University*) a kua tu hei roia mo te Hupirimi Kooti; kei te mahi tonu ano hoki taua tangata i taua mahi roia i naianei, a ka nui ano te tika o tana mahi ki taku rongo; a he mea pai ano hoki tenei rongo e rongona nei kua tokomaha haere nga Maori e akoako ana i roto i aua kareti. E tino mohio ana ahau nui atu te hiahia o aku Minita ki te tautoko i nga tikanga e taea ana e ratou e puta ai koutou, engari me mohio ano koutou me ako kia kaha ai koutou ki te oioi i a koutou. E koa ana ahau mo taku rongonga he nui o koutou kua kite i tena ahua a kua tahuri ki te kawea i a ratou kia puta ki runga. E nga rangatira Maori, kua rongo koutou i nga kupu powhiri i whakapuakina ki nga tamariki o te iwi Maori i hoki tata mai i Ingarangi i to ratou taenga atu ki Ranana i te tau o te Tiupiri. Kaoro ano koia ratou i korero noa ki a koutou i te nui whakaharahara o te whakapuakitanga i te kupu

mihi aroha ki te Kuini kua neke atu nei inaianei i te ono tekau tau ona e hapai ana i te hepeta o Ingarangi? A he aha hoki i pera ai nga kupu whakataua aroha mo to tatou Kuini? He hiahia no ona iwi ki te whakaatu i te nui o to ratou aroha, o to ratou whakaaro hopohopo, o to ratou piri pono, me to ratou whakamihi ki te whaea atawhai nana i tiaki i toa ai te raiona (te tohu o Ingarangi) ki te atete atu i nga hoa riri katoa e peke mai ana ki a ia. ki te whakaora i te hunga ngoikore me te hunga e tukinotia ana, me te awihina i te hunga mate. kua korero ano pea hoki ratou ki a koutou i te nui rawa o te kupu powhiri i whakapuakina ki to tatou Kuini tahi (to koutou me toku ano hoki) e nga tangata whai rawa me nga tangata rawa kore, kotahi tonu te whakaaro i hu ake ai i roto i te ngakau piri pono o ona iwi maha. Kua mohio hoki ratou me i hapainga ake e taua Wahine Ariki tona ringa ki runga, kua rere tonu ena miriona tangata ki te whakarite i tana whakahau, ahakoa ma te tuku rawa i o ratou tinana ki te mate ka taea ai te whakatutuki o tona hiahia. Tena pea te koanga ngakau i hu ake i roto i nga mahara o a koutou taitamariki i tae ki reira i taua ra i to ratou mohiotanga kua uru atu ratou hei hoia mo tena iwi ingoa nui, i tae atu nei ki reira etahi tangata o ana ope maha i nga tini wahi o te Empire i ona ahua kakahu i ona ahua kakahu, i Kanata, i Atareiria, i Niu Tireni, i Tahimania, i Inia, i Awherika, i whea atu, i whea atu i tae katoa ki kona. Ki taku mohio kaore rawa e kore te koa o a koutou tamariki i taua ra, i to ratou mohiotanga kua uru atu ratou hei tino wahi mo taua Empire, a kua whai mana ratou ki te kii no ratou tahi te haki i toa i te pakanga me te hau o te moana i roto i nga mano tau kua taha ake nei. I te mea ko ahau te mangai o te Kuini e kaha ana ahau ki te ki atu ki a koutou kaha atu tana whakaaro nui i te ora me te painga o tona iwi Maori. Me koutou ano hoki ki taku mohio tuturu, ka mau tonu ki te hapai i te mana o to tatou Kuini, me te ingoa nui, rangatira, e whakanuia nei e nga iwi o te ao katoa, o tena iwi kua uru atu na koutou i inaianei hei wahi mo tona tinana.

Te Pirimia: E nga rangatira me te iwi Maori, e nga Pakeha, e te iwi katoa kua huihui mai nei ki konei i tenei ra, tena koutou. I nga tau o mua, na o koutou tupuna, kua wehe atu nei i a tatou i karanga te iwi Pakeha kia haere mai ki Haaki Pei. Nui atu te aroha me te atamai o nga iwi Maori o konei ki nga Pakeha tuatahi i tae mai ki tenei koroni. Ka nui toku koa mo te tokomaha o nga morehu o te iwi Maori e ora nei, otira mehemea i tokomaha rawa atu ratou i to ratou ahua e noho nei, katahi ka nui rawa atu toku koa. Ho toenga kau koutou e ora nei no tetahi iwi tino rangatira. Na o koutou koroua i powhiri nga Pakeha tuatahi me te Kawana tuatahi, waihoki i tenei ra kua riro ma koutou e powhiri to tatou Kawana e tu nei, ma koutou e aroha e manaaki. Ka mau tonu nga mahi me nga kupu i korerotia i tenei ra i roto i nga whakaaro a e kore e wareware wawe i te iwi e noho nei. I runga i taku ahua e tu nei au hei Pirimia hei Minita Maori hoki, tenei au ka tino whawhetai atu ki a koutou mo te pai o ta koutou powhiri i ahau i tenei ra. I te mea he pononga kai-mahi ahau na te Kuini, na to koutou Whaea, a i te mea hoki ko ahau te tino kai-tohutohu i te Kawana, tenei au te tumanako nei kia mahi tonu ahau i nga mahi pai mo nga iwi e rua. I taku taenga ki Ingarangi i tera tau, i kite ahau i te Kuini, a i korerorero maua, a no taku hoatutanga i te pukapuka mihi a te Paremete ki a ia. puta ana tana kupu kia haria mai e au tona aroha ki ona iwi i Niu Tireni. Ko nga take i tuhia ki roto ki te pitihana a nga iwi Maori i tuku atu ai ki te Kuini me waiho ma ona Minita i Niu Tireni, ratou ko tona mangai, ara, ko te Kawana, e whakahaere. Kua rongu au i tenei ra, tenei ano etahi mate me etahi raruraru kei te pa ki a koutou: otira ehara i te mea ko koutou anake te iwi e pangia ana e ena tu mea, notemea kaore ano au i kite noa i tetahi hunga Pakeha i kore tena mea te mate me te raruraru i roto i a ratou. He tika ano, e kore ano hoki e kore rawa tena mea te mate. Tena pea, na nga Pakeha te iwi Maori i whakaako ki tenei mea ki te raruraru. Otira he ra hakari tenei, he ra i ata wehea hei powhiritanga mo te Kawana. Apopo me huihui ano tatou, katahi ka tino tahuri ki nga mahi i huihuia ai tatou, a e kite ana koutou e mahea atu ana te kohu i runga i nga maunga ina whiti ake te ra i te ata, waihoki e tumanako ana ahau, hei to tatou huihuinga ki te korero apopo, tena e mahea atu nga kapua e whakapouri nei i a koutou. Na, i inaianei, e hiahia ana ahau ki te whakawhetai atu ki nga tangata katoa nana tenei kai i whiu ma matou; ki nga tangata hoki nana i whakatu te haka hei matakitaki ma te Kawana. Me whakawhetai atu ano hoki ahau ki nga kotiro Maori mo te pai o ta ratou haka, me te pai hoki o ta ratou poi; nui atu te pai o taua mahi a ratou ki te iwi e noho nei. Ka whakawhetai atu ano hoki ahau ki te peene mo te pai o ta ratou whakatangitangi. Ki taku mohio nui atu te pai o te iwi Pakeha i to ratou kitenga e whai ana te iwi Maori i te mahi peene. Na me korero ake au kei te tere rawa atu te whai a nga Maori i nga tikanga Pakeha. I nga ra o mua kaore e tukuna ana e koutou te wahine kia hipa ki mua, otira i tenei ra, kua kite tatou e riro ana ma tetahi wahine rangatira o to koutou iwi, ma Airini Tonore (Mrs. Donnelly), e whai-korero tuatahi. I pai au i taku kitenga i nga rangatira tane e whakarongo ana ki ana tohutohu. Ka whakawhetai atu ahau ki nga rangatira mo a ratou whai-korero ki te Kawana i tenei ra, haunga ia te tere o te haere o te Kawana, e kore ano hoki tera e taea te pehea. Na reira ka whakaporia e au aku korero. Ka whakawhetai atu ano ahau ki a koutou katoa mo te pai o a koutou kupu powhiri, a tenei au e tumanako atu nei kia tino uru ki o koutou ngakau nga korero a te Kawana e whakapuaki ai.

Te Makarini (Mr. R. D. D. McLean, M.H.R.): Ka tu atu ahau mo te taha ki te iwi Pakeha kua huihui mai nei ki konei, ki te whakawhetai atu ki a Airini Tonore (Mrs. Donnelly) raua ko Henare Tomoana mo ta raua karangatanga i a tatou ki konei i tenei ra i taea ai enei mahi kua whakahaerea nei e tatou Ko tenei tetahi huihuinga pai rawa atu i kite ai tatou kia tu ki Haaki Pei. Na mo te taha ki nga manuhiri Pakeha e noho nei, tenei au ka whakawhetai atu ki a Airini Tonore raua ko Henare Tomoana.

Huihuinga o te Pirimia me nga Rangatira me te Iwi o Ngatikahungunu i Te Waipatu, 30 o Maehe, 1898.

Wi Pere, M.H.R.: He tono taku kia tukuna maku te korero tuatahi.

Te Pirimia: E pai ana, engari e mea ana ahau kia whakatakotoria atu e au i te tuatahi taku i whakaaro ai hei huarahi whakahaerenga maku i nga korero mo tenei huihuinga o tatou. E hiahia ana koutou, te iwi e noho, nei kia whakaaturia ki a koutou nga whakaaro o te Kawanatanga mo etahi mea e tumanakohia ana e awangawangatia ana e koutou. Kua tono mai a Wi Pere ki au kia tukuna ia kia korero i etahi kupu torutoru nei i mua o taku tuunga atu ki te whakaatu i nga whakaaro o te Kawanatanga mo runga i nga mea e pa ana ki nga Maori. He hoa ia noku, a he hoa hoki ia no te iwi Maori, a pai atu au kia riro mana nga kupu tuatahi. E kore e taea e au te noho i konei i tua o te tina. Kia mutu te korero a Wi Pere, maku e korero atu nga whakaaro me nga tikanga a te Kawanatanga, a ka waiho iho aua mea e au hei hurihuri ma koutou me te iwi Maori. E kore ano e tika au kia mea, me tere tonu te whakaae mai o te iwi Maori ki aku tikanga ka whakatakoto atu nei. Ka tika ano koutou kia tono kia hoatu he taima mo koutou hei hurihuringa i enei take ka korerotia nei e tatou. E rua o toru ranei nga marama ki muri nei ka tu te Paremete; a kia oti ra ano i a koutou te ata whiriwhiri enei take ka whakatakotoria nei ki o tatou aroaro i tenei ra, hei reira me whakaatu mai e koutou ki au nga mea i pai me nga mea i kino, me a koutou menemana whakatikatika hoki i mahi ai mo aua take. Ka puakina katoatia atu e au ki te iwi Maori i tenei ra oku whakaaro mo runga i nga putake nei, ano he iwi Pakeha koutou. He pai ki te whaia i tenei he huarahi e whakahaerea ai a tatou mahi i tenei ra, kia kore ai he ngakau kino a muri atu. I te mea kua takoto atu enei kupu aku, kaati, ma Wi Pere te korero i naianei.

Wi Pere: Ka poka pu tonu taku korero ki nga take o tenei huihui. Kei te tino mohio koe ki nga take ka whakatakotoria atu nei e au ki to aroaro, i te mea kei runga noa atu tou matauranga i toku, a he mohio rawa atu koe i te iwi Maori. Ko koe te upoko o nga iwi katoa o tenei Motu. Ka maha nga tau e peehi ana te kino i nga iwi Maori i ta ratou mahi e hokohoko nei i a ratou whenua. Ka ono tekau miriona (60,000,000) nga eka kua riro i te Pakeha, a e rima miriona (5,000,000) tonu e toe nei ki te iwi Maori—otira tena pea e wha miriona (4,000,000) auake e toe nei. Kua tuhituhia e nga Maori nga mea e tonoa ana e ratou. Koia tenei e whai ake nei:—

"Ki te Honore Pirimia.

"Waipatu, 30 o Maehe, 1898.

"Kia ora tonu koe, a koe te upoko o te Kawanatanga o te Koroni o Niu Tireni, e whakahaere nei i nga mea e pa ana ki nga iwi e rua i roto i te Koroni katoa o Niu Tireni.

"Ko nga take i whiriwhiria a i whakataua e tenei hui, hei whakatakoto atu ki to aroaro, koia enei e mau ake nei:—

- "(1.) Tenei matou, to iwi Maori, ka tono atu ki a koe kia whakaae koe ki ta matou inoi i wkakaurua nei e matou ki roto ki ta matou whai korero i tuku atu ai ki te Kuini—ara, me tino whakamutu rawa te hoko i nga whenua e toe nei ki te iwi Maori, ahakoa kei raro i te hea Ture e whakahaerea ana.*
- "(2.) Tenei matou, to iwi Maori, ka tonu atu ano hoki kia whakatuwheratia mai he huarahi ki a matou e taea ai e matou te nama etahi moni i runga i te itareti mama kia taea ai e matou te whakapai nga whenua e toe nei ki a matou.*
- "(3.) Kia ai ai tenei hei tohu a hei whakamaharatanga honore mo te taenga ki te rima tekau ma waru nga tau o to tatou Kuini atawhai e kawana ana i a matou i te iwi Maori.*

"Kia ora tonu te Pirimia!

"NA TE IWI MAORI KATOA."

"Ki te Honore Pirimia.

"Waipatu, 29 o Maehe, 1898.

"HE tono atu tenei na matou, na to iwi Maori, ki a koe, kia tino whakamutua e koe te hoko whenua Maori ahakoa e te Kawanatanga e nga Pakeha noa iho ranei, a kia rahuitia nga whenua Maori e toe nei hei rahui tuturu mo ratou, ake, ake, tae noa ki ti mutunga o te ao, hei tohu mo te roanga o Kuini Wikitoria e noho ana i runga i te torona o ona tupuna, a hei whakamaharatanga mo te rima tekau ma whitutanga o ona tau e kuini ana mo tona iwi Maori.

"Kia ora tonu koe, e te Pirimia.

"Kua paahitia e te komiti. "ROORE RANGIHEUEA, Tiamana e to Komiti.

"Nama 2.—Ko te Kooti Whenua Maori me whakakore rawa atu.

"Kua paahitia e te komiti. "ROORE RANGIHEUEA, Tiamana e te Komiti."

Wi Pere: Koia enei nga kupu ka whakatakotoria e te iwi Maori e noho huihui nei ki to aroaro i tenei ra. Kei te mohio te iwi Maori ki nga mate kua pa ki a ratou i nga tau kua pahemo ake nei, na reira ka tono atu ratou ki a koe kia tino hereherea e koe nga morehu whenua e toe nei ki te iwi Maori kia kore rawa ai e taea te hoke. Kaua e hereherea mo nga tau e toru e wha ranei, engari me herehere mo ake tonu atu. Ina hoki, i tou wa e tu ana koe hei Pirimia, tena pea e hereherea e koe nga whenua katoa, otira. akuanei pea, kei te tuunga mai o tetahi atu Kawanatanga hou, tena pea e wetewetekina e ratou nga here e whakarereketia he tikanga. I nga wa o mua i tangi te iwi Maori ki o ratou whenua ka riro i te hoko, na reira hereherea ana e te Kawanatanga kia kore ai e taea te hoko; engari i tahuri etahi Pakeha ki te kimi tikanga e taea ai te wewete o aua here, a te mutunga iho wetewetekina ana aua here. Muri iho i tera ka mahia he ture kia riro ai ma te Kawanatanga anake e hoko te whenua o te Maori, a kaua nga Pakeha e whai mana ki te hoko. Hei whakangata noa iho tera i nga hiahia o te iwi Maori mo te wa poto. Na, kei te mohio koe, e te Pirimia, he nui nga mate kua pa ki te iwi Maori, a e rima miriona (5,000,000) noa iho nga eka e toe aua ki a ratou: Na reira ka tohe atu au ki a koe, i te mea he mea nui rawa tenei e totona nei, ara, e mea nei matou kia tino hereherea te hoko o nga morehu whenua. Kei te tino mohio koe ehara te Maori i te iwi titiro ki nga whakatupuranga e haere ake nei; kei te hiahia te iwi Maroi i naiane ki te tuku atu i a ratou ma te Kawanatanga e tiaki. Kaore e tika kia waiho noa iho ma ratou ano ratou e whakahaere, notemea kaore ratou e kaha ki te pera. Ko nga here e hoatu ana ki runga ki nga whenua i mua e taea ana te wewete i runga i etahi ture, na reira e taea ana te hokohoko o aua whenua i herea fa e nga Pakeha ratou ko nga Maori. I te wa e mana ana nga ture Maori o mua, ki te hoko te tangata Maori i te whenua ka poroa tona upoko, na, mehemea e mana ana aua ture i naiane, katahi pea ka mutu te hoko whenua a te Maori, engari kua whakakorea atu taua ture nui o te iwi Maori e te Pakeho. Ki to te Pakeha ture ko te tangata e patu ana i tetahi tangata kia mate ka whakamatea hei utu mo te tangata i mate ra i a ia; na reira, ko ta matou tono ki a koe me hoatu te iwi Maori ki roto ki to ringa tiaki ai; engari ki te kore koe e whakaae ki tenei, a ka waiho tonu e koe ma ratou ano ratou e tiaki. kaati me whakaae koe kia hoki ano ratou ki nga tikanga Maori o mua, ara, ki te hoko te tangata Maori i te whenua me poro tona upoko. E tono atu ana matou ki a koe kia kimihia e koe he tikanga e taea ai e nga Maori o ratou whenua te mahi, e taea ai aua whenua te whakapai e ratou, i te mea hoki kua whakataua he reiti e te ture ki runga ki aua whenua. E rua o matou hiahia nui: Tuatahi, ko nga morehu whenua e toe nei me tino herehere kia kore rawa ai e taea te hoko: a ko tetahi o aua hiahia me whakarite e koe he huarahi e taea ai te hoatu he moni ki nga Maori hei whakapai i o ratou whenua. Naku ake to muri o enei hiahia. otira kei te whakaae te nuinga o nga Maori o tenei Motu ki taua whakaaro. Heoi ano a matou korero i naiane, i te mea kei te kaika koe ki te haere. Pai atu matou mehemea e taea ana e koe te noho i konei i tenei po, mo apopo koe haere ai. Ka tuaruatia atu e au ki a koe, ko te hiahia nui o tenei iwi me kaha koe ki te tiaki i a ratou. Kaua e whakarongo ki nga korero a nga Pakeha, kei raruraru te mutunga. Tenei ano tetahi putake e mea ana nga Maori ki te whakatakoto ki to aroaro, ara, ko nga Kooti Whenua Maori. Ko to matou hiahia me tino whakakore rawa atu aua Kooti. Kei te mohio matou ki nga raruraru e pa nei ki te iwi Maori i runga i te waihotanga e enei Kooti kia mana tonu, a ko to matou hiahia me paahi he ture hei whakamutu rawa i te hoko o nga whenua Maori, hei whakakore rawa atu i nga Kooti Whenua Maori. Ki te whakakorea atu nga Kooti, kaua e whakaturia mai tetahi atu mea hei whakakapi i tona turanga. Ko koe te tangata e mohio ana ki nga mate me nga hiahia o te iwi Maori. E hiahia ana matou kia riro ma ia rangatira ma ia rangatira Maori e whiriwhiri he tikanga hei whakahaerenga mo nga morehu whenua e toe nei ki te iwi Maori. Ko toku nei hiahia me tere tonu, kaua e nukuhia haeretia mo tetahi tau, mo tetahi tau. Kaua e penei na, "Taihoa, taihoa." E rua nga mate o peehi kino nei i te iwi Maori, a ki te taea e koe aua mate te whakakore atu ka ora tonu te iwi Maori. Kaua e whakerongo ki nga Pakeha e mea nei kia ngaro te iwi Maori; e ono tekau miriona (60,000,000) nga eka kei a ratou, kei te iwi Pakeha; ma ratou e wehewehe tena whenua, e whakarato i a ratou, i te iwi Pakeha, ki ena whenua. Ma te whakamana anake i enei tikanga e totona atu nei e tino tika ai te ki he tamariki na te Kuini te iwi Maori. E hiahia ana ahau kia purita e

koe nga apiha hoko whenua kia kaua ratou e tukuna kia hoatu moni ki nga Maori hei hoko i o ratou whenua—penei me te pata kanga e whiua atu nei hei kai ma te tikaokao.

Te Pirimia: I mua, ka maha nga tau i naianei, ka tu tetahi huihuinga nui ma o koutou tupuna, he whiriwhiri mehemea me tuku atu ranei e ratou te mana o Niu Tireni ki te Karauna o Ingarangi kaua ranei. Ka mutu i a ratou te ata whiriwhiri i taua take tau ana i a ratou nga huarahi e whakaaetia ai taua mana kia eke mai ki runga ki a ratou. Ko nga tupuna e korerotia nei e au ko nga tupuna nana i mahi i whakatakoto nga kupu o te Tiriti o Waitangi, ara, o te tiriti ingoa nui, rongo nui, i roto i nga korero kua tuhituhia mo te iwi Maori. He mata kite o koutou tupuna, i kite ratou i nga mate o muri nei, i tupato ratou kei waiho kore whenua o ratou uri; i kite ratou he mea tika kia whaka-pumautia nga huarahi e whiwhi tonu ai o ratou uri i te kai; ara, me rahui nga ngaherehere, kia ora tonu ai nga manu; me rahui etahi wahi o te wai hei orange mo nga ika, na reira whakahuatia ana nga awa me nga roto me nga moana i roto i taua tiriti. Ko tetahi mea i kite ratou, me rahui nga whenua, notemea ki te kore he whenua e kore ano hoki te iwi Maori e ora. Na, mehemea i whai koutou nga iwi Maori o muri nei i nga tikanga i whakatakotoria i tuhia e o koutou tupuna ki roto ki te Tiriti o Waitangi, kua kore he tikanga e huihui ai tatou i tenei ra. Ki te titiro whakamuri koutou ka kite koutou i runga i to koutou ahua tamariki he maha o koutou pohehetanga, engari kaore au i haere mai ki konei i tenei ra ki te whakatumatuma i a koutou, ki te whakaputa i nga kupu aroha kore. Kei te tino mohio koutou ki te nui o nga tikanga pohehe i mahia. I runga i to koutou awangawanga mo o koutou uri i muri i a koutou, e tika ana koutou, i mua o te wa e tureiti ai, i mua o te wa e pau katoa ai o koutou whenua, e tika ana koutou kia hurihuri kia mahi i tetahi tikanga pai hei whakamutu i nga kino e pa nei ki a koutou i roto i nga tau maha kua pahemo ake nei. Na, i te mea kua maha nga tau e hurihuri ana ahau i tenei take e korerotia nei e tatou, ki taku me whakamutu te hoko i nga morehu whenua o nga Maori, notemea ki te kore e whakamutua ka mau tonu te heke haere o te iwi Maori ki te kore, a te mutunga iho ka waiho nga morehu o te Maori ma te koroni e whangai. Otira ka patai ano ahau, ko wai ia nei te mea e whaiwhai ana i nga apiha hoko whenua Maori ki te hoko i tona whenua? Ko te Maori nona te whenua. Na wai ia nei i tonono ki te Paremete kia hoatu te mana ki a ratou kia ahei ai ratou ki te hokohoko i o ratou whenua ki a ratou i pai ai? Na nga Maori ano. I penei ta ratou kupu, "Homai o matou whenua ki a matou; tukua mai ma matou ano e pupuri o matou whenua penei ano me te Pakeha e pupuri nei i ona whenua." Katahi ka whakahokia atu e te Paremete, "E pai ana, tenei nga taitara o o koutou whenua, haria atu, mahia atu a koutou mahi i pai ai mo o koutou whenua"; te hoatutanga, kaore ano te mamangu i maroke noa i runga i nga pukapuka taitara kua tae nga Maori ki te whaiwhai i nga Pakeha, ki te tonono kia hokona o ratou whenua—a i runga i te nui o te kaika o nga Maori ki te hoko i o ratou whenua, whano tata etahi o nga apiha hoko whenua ka mau ki te rakau hei patu kia noho atu ai. Koia tena te take i iti ai nga whenua e toe nei ki a koutou. He aha te take i maha ai nga rau Maori kore whenua? Na te hokohokonga i o ratou whenua tetahi take nui i pena ai. No te paunga o o ratou whenua kua minamina ka nga whenua o etahi. I rekareka ahau ki nga korero a Wi Pero i a ia e tohutohu nei kaati he whenua mo nga Pakeha ko te ono tekau miriona (60,000,000) eka kua riro atu nei i a ratou, ko tera e tuhatuha ki nga Pakeha, a kaua o tahuri atu ki te raweke i nga eka e toe nei ki nga Maori. Taku kupu ki a Wi Pere me era atu rangatira e whiwhi nui ana i te whenua, "He aha te take i kore ai e tuhaina hoki e koutou o koutou whenua ki nga tangata kore whenua o te iwi Maori?" Ki te riro ma te iwi Maori e tuatahi, tena pea e whaikuputia e te Pakeha, engari ki taku whakaaro e kore nga Maori e pera. He hanga mama noa iho te tohutohu, engari he laki tahi nga mea e rongo. Ki taku whakaaro, mehemea, mo apopo, me tuhatuha katoa te whenua me nga moni kia riterite tonu te hea a tenei a tenei puta noa i te iwi Maori raua ko te iwi Pakeha, kaore e pau te wiki kua pau i etahi o ratou hea te hoko atu, kua tangi kia tuhaina ano nga moni me nga whenua. Me ki noa ake o tatou tena pea kei te tu tetahi hui nui a nga Maori, kei te tu ranei tetahi tangihanga mo tetahi tupapaku, kei te tu ranei tetahi purei reihio hoiho, tetahi atu purei ranei: he aha te mahara tuatahi a koutou a te Maori? Ka whawha koutou i o koutou pakete ka titiro he moni ranei a koutou kaore ranei; ki te kite koutou kaore kau a koutou moni, engari kei te whiwhi whenua koutou, tere tonu ta koutou oma ki te apiha hoko whenua e tata ana, ka mea atu ki a ia, "Homai etahi moni maku ko taku whenua he utu; e hiahia ana ahau ki te haere ki te matakitaki purei hoiho, ki te tangihanga ranei mo taku whanaunga." Ka maha nga pouritanga o toku ngakau i toku rongonga i enei tu korero mo te iwi Maori—he nui rawa to koutou aroha tetahi ki tetahi; he mea tika kia arohatia te pouri o te ngakau o tetahi mo tona whanaunga kua mate, engari, i runga i o koutou tikanga, te mutunga iho pa ana he mate nui ki nga hunga i ora. E tu ai he tangi nui ma koutou me whiwhi koutou i te moni, a e whiwhi ai koutou i te moni me hoko o koutou whenua; i runga i tenei ahua e toru nga mea hei pouritanga mo te tangata, ko te whanaunga kua ngaro ko te whenua kua ngaro ko te moni kua ngaro. He mea tika kia whakaarohia te tupapaku me nga whanaunga o te tupapaku i runga i to ratou mate, engari kaore e tika kia whakapaua nuitia te moni mo taua mea. Kaore e hopohopo taku ki atu ko te take nui i pahuhu atu ai i nga Maori o ratou whenua; ko nga tangihanga tetahi, a ko tetahi he kaha no te hiahia o te iwi Maori ki te whai i nga ahua eka memeha noa iho, te ahu ai ki te mahi kai ki runga i o ratou whenua. Tetahi mate nui rawa ko te Kooti Whenua Maori me nga roia. Ki taku whakaaro he nui ke nga whenua Maori kua pau i nga roia te horomi i nga whenua kua hokona e nga Maori ki nga Pakeha noa. Ko enei korero kua korerotia ake nei e au he whakatepe

kau naku i nga mahi me nga take i penei ai te ahua o te iwi Maori me tona ahua e noho nei tatou. Ko Wi Pere, to koutou mema honore, he hoa noku, ko tana mahi hui atu ki nga rangatira kua huihui nei ki konei i tenei ra, he akiaki tonu i au kia mahia he tikanga hou. Na ko te mea i oti i o ratou huihuiinga koia tena te whakarapopototanga ko te pukapuka i panuitia mai nei e Wi Pere. Koia tenei, i inoi koutou ki to koutou whaea, ki toku whaea, ki te whaea o tatou katoa—ara, ki to tatou Kuini aroha—a utua mai ana e ia ko te tikanga me tuku ta koutou inoi ma ona Minita i konei ratou ko te Kawana, ko tona mangai i konei, e whakahaere; engari ka tohi tu tonu atu taku ki atua ki a koutou kei roto tonu i o koutou ringaringa tenei take e takoto ana. Kaore kau he ture i Niu Tireni e kaha ki te ki me hoko e koutou o koutou whenua; kaore kau he tangata e kaha ki te pupuri i o koutou ringaringa ka kukume i a koutou ki te haina i nga tiiti. I te mea koia tenei te ahua, he aha te take i haina ai koutou i nga tiiti? Ko te tino mea e hapa ana ko tetahi tangata hei pupuri i a koutou, kia kore ai koutou e haina i aua tiiti. I korero a Wi Pere me hopu e te Paremete o koutou ringaringa, a me herehere o koutou ringaringa ki tua i o koutou tuara, kia kua rawa ai koutou e kaha ki te hoko i o koutou whenua. Kua tuturu ta koutou kupu, ta koutou ta te iwi Maori, ta koutou ta nga rangatira e noho nei, kua penei; "Ki te homai te mana hoko ki a matou, kaore e roa kua kore o matou whenua, na reira me tahuri mai te Paremete ano he papa e tahuri ana ki tana tama e mahi he ana, ka pupuri i a matou kei mate matou i a matou ano." Tetahi kupu a koutou e penei ana, "Whakamutua ta matou hoko whenua timata atu i tenei wa, a timata atu ranei i tua atu o te huinga o te Paremete e haere mai nei me mutu rawa te hoko whenua"; Ko tetahi kupu ano a koutou e penei ana, "Me whakakore atu nga Kooti Whenua Maori kia mutu ai te whakaputa taitara mo nga whenua; notemea ki te peratia ka ai tera hei whakamutu i te hoko whenua." Na, i penei te kupu a o koutou tupuna ki te hokona te whenua, ki te whakahaerea ranei tetahi atu tikanga mo te whenua, me riro ma te Kawanatanga e pera; kei roto tena i te Tiriti o Waitangi e mau ana, a he painga mo te iwi Maori mehemea i mau tonu te pupuri ki taua tikanga. Mehemea i mau tonu te pupuri ki taua tikanga kua kore he take e huihui ai tatou i tenei ra. Na, mo tetahi o a koutou putake, ara, mo nga whenua e hokona ana e te Kawanatanga, e tika ana, ka maha nga tau e mohio ana ahau kaore ano he tikanga totika mo taua mahi i oti te whakatakoto. Kaore i te rite te ture mo nga Maori ki te ture mo nga Pakeha. Ki te hoko matou, te Kawanatanga i te whenua a tetahi Pakeha, ki te tangohia ranei e matou te whenua a te Pakeha, me whakatu he kooti kia toru nga tangata hei tiati mo taua kooti—kotahi ma te tungata nana te whenua e whakatu, kotahi ma te Kawanatanga e whakatu, a kotahi hei tetahi o nga Tiati o te Hupirimi Kooti hei takawaenga. Ma enei e whakatau. I te mea kua kite nga Pakeha i te pai o tenei tikanga, tena ano hoki e pai mehemea i pera te tikanga mo nga whenua Maori i mua. Engari ka taea e au te ki, ara, i te timatanga mai ano o taku Kawanatanga tae mai ki naiane he nui ake a matou nei utu e hoatu ana mo nga whenua Maori i ta nga Kawanatanga o mua atu, na reira i nui ai te hoko a nga Maori i a ratou whenua. Me titiro ki nga poraka o Te Awarua, o Ngapaeruru me Waikopiro; i taparatia e matou nga utu mo etahi o aua poraka. Engari ka ki atu au ki a koutou kua mea te Kawanatanga kia iti noa iho nga whenua Maori a hokona e ratou i naiane. Ki taku whakaaro he pai ke te tikanga e whakahaerea nei mo nga Pakeha—ara, m eriihi nga whenua—he pai ke tera i te hoko; notemea ki te peratia ka mau tonu o koutou whenua ki a koutou, me te puta tonu mai o nga reti o te whenua ki a koutou. Na he mea pai kia whakamahia tikatia te whenua. He hara nui te waiho noa iho i te whenua kia takoto noa iho. I hoatu te whenua ki te tangata hei oranga mo nga tane, mo nga wahine, me nga tamariki, ki te kore te whenua ka mate te tangata. Na reira e tika ana kia whakakapia ki te tangata nga whenua nunui o nga Maori e takoto kau nei; mehemea e peratia ana aua whenua ka nui atu te ora o nga Maori katoa i to ratou ora e ora nei i tenei ra; engari i au ka tohutohu atu nei i tenei huarahi hou, kaore au i te mea maku koutou e akiaki e kukume ki runga ki tenei whakaaro, engari ma koutou ano e whawha mai, mehemea ra ki te kite koutou koi ra te huarahi pai mo koutou. Ki te mahia he tikanga hou me mahi i runga anake i ta koutou tino whakaae. Ki te hanga he ture hou me hoatu he rarangi ki roto kia riro ai ma tangata ano o ia takiwa e whakaae, e kore ranei e whakaae, kia whakahaerea nga tikanga o taua ture ki roto ki to ratou takiwa. Notemea, tena pea etahi Maori e mea ana kaati tonu he ture mo ratou ko nga ture e mana nei, tena pea ko etahi e mea ana, penei me koutou, me hanga he ture hou mo ratou; na reira me waiho tena ahua ki nga iwi Maori o ia takiwa; ko te ture hei paahi ma tatou me haere i runga i tetahi tikanga e taea ai taua ture te whakatau te whakatarewa ranei i roto i ia takiwa, ara, me waiho ki nga tangata o reira to whakaaro. Ko nga iwi e tomo ana ki raro i nga tikanga o taua ture ka tiakina o ratou paanga, a ka hereherea o ratou whenua kia kore rawa ai e taea te hoko. Engari ko nga iwi e mea ana kaati tonu he ture mo ratou ko te ture e mana nei i naiane, me aha te pau o o ratou whenua, ara, ko te hoko te mea pai ki a ratou, kei a ratou te tikanga; a ki te mate ratou, kaati mate ana ratou i a ratou ano, a ka pouri au mo tera. Na, i te tuatahi, e mea ana ahau kia tino marama tenei ki a koutou: Ki te paahitia e te Paremete tetahi Pire hei herehere i nga whenua Maori, ka mahia he tikanga ki roto i te Pire e riro ai ma nga Maori ano o ia takiwa e matua whakaae katahi ka taea te whakahaere ki reira. Ka riro ma etahi Maori e tono, i runga i te pitihana, kia whakahaerea taua ture ki roto i to ratou takiwa; mehemea e rua tekau nga tangata e whakahaere ana i taua tono, ka tukuna ma te pooti e whakatau, ka riro ma nga Maori whai whenua e ki i runga i te pooti me pa ranei kua ranei e pa taua ture ki o ratou whenua; Engari kotahi te mea uaua e kitea ana, ara, koia tenei: Ki te ohore te hanga o tetahi tikanga hou i te wa e kore ana e puta mai he hua i te whenua, me pehea e ora ai nga

Maori i taua wa? Ka kimi koutou i tetahi huarahi e kitea ai he kai. Ko nga mea whiwhi orange e kore e pai ki te hoatu i tetahi taha mo nga hunga pohara i te moni, na reira me kimi ano he huarahi e kitea ai he oranga mo nga hunga pera. Me whakatu he tangata hei whakahaere i nga whenua. I korero ano koutou me tuku atu he moni ki a koutou i runga i te nama; i mea hoki koutou ko nga tangata mana e whakahaere nga whenua me kowhiri i roto i nga tangata e whai paanga ana ki te whenua. Na ka tohi tu tonu atu taku utu mo tena, o kore te Kawanatanga e tuku moni ki a koutou i runga i te nama ki te riro ma te Maori anake e whakahaere aua moni. Ko tena mea ko te nama moni i te Kawanatanga e kore e taea ki te kore e whakaturia tetahi Pakeha e te Kawanatanga hei whakahaere i aua moni. Na reira me uru ano etahi Pakeha hei hoa mo nga Maori i roto i nga Poari. Inahoki me hanga ano he rori mo o koutou whenua, he piriti mo nga awa; me tiki i whea he moni hei hanga i ena rori i ena piriti? Me tiki i nga Pakeha. Tena ano ranei etahi Maori kei roto i a koutou e mohio ki te whakatakoto rori ki te hanga ranei i nga mapi e oti ai nga piriti? Tena ano pea, engari kaore au i te mohio. Na reira e kore e taea ki te kore e noho huihui nga Maori me nga Pakeha i runga i nga Poari. Mo runga mo nga Poari nei, e mohio ana ahau tena ano e rereke nga whakaaro o etahi. I te mea ko au te Minita Maori, a i te mea me takoto atu i au enei take katoa ki te aroaro o te Paremete, e taea ai e au te paahi hei ture, me noho tahi nga Pakeha me nga Maori i runga i nga Poari. Ki te kore koutou e whakaae ki tena he moumou noa iho ta tatou whiriwhiri. E te whakatupuranga taitamariki o noho nei, ka korero atu ahau ki a koutou, ano he papa e korero ana ki ana tama, otira na matou tahi na nga kaumatua tenei kupu, na nga mea kua penei me au kua nohia a runga o to maunga e te huka. E mea ana au kia ata whiriwhiria e koutou aku kupu i au e ki atu nei e kore rawa e taea te hanga rori mo o koutou whenua, te nama ranei etahi moni hei whakatuwhera i aua whenua ki te kore e noho he Pakeha ki runga i nga Poari. Katahi tonu tenei tu whakahaere ka meatia kia whakamatauria na matou na tenei Kawanatanga. E whakaae ana matou me utu nga mema o nga Poari; me whakarite he utu mo ratou e te Paremete, a ko nga Maori e tu ai hei mema mo te Poari me riro ma to ratou nei iwi ano e pooti. Ma nga tane me nga wahine whai whenua i roto i ia takiwa e whakatu nga mema Maori o te Poari, penei ano me ratou e pooti nei i o ratou mema mo te Paremete. Kia toru nga tau e tu ana nga Poari, a me tau nga whenua ki nga Maori i pootitia hei mema mo te Poari ratou tahi ko etahi Pakeha tokotoru, a ma ratou e riihi, e hanga nga rori, e whakahaere aua whenua. Ki taku, koia tenei te tikanga pai, ara, me uru tahi te Maori me te Pakeha ki runga ki nga Poari. Ma te Poari e riihi nga whenua hei painga mo nga Maori no ratou nga whenua tae atu ki nga tangata e riihi ana i aua whenua. Kaore e whakaaetia kia hokona nga whenua kua tau ki te Poari; me riihi anake i runga i te moni reti rahi e taea ana. I te mea e mohio ana au tenei etahi o koutou kua nama moni, a kua tau aua moni ki runga ki o koutou whenua, a tenei etahi riana me etahi mokete e takoto nei i runga i aua whenua, a me whakaea atu aua tiiti mokete, na reira e mea ana matou me whakanoho ano he mana ki roto ki te Pire kia ahei ai te Poari ki te whakaae i aua riana me aua mokete, a me tuku atu taua moni ki nga Maori i runga i te rima pauna initaretu mo te rau i ia tau, me riro ko te whenua hei punga mo aua moni i tukuna-a-nama atu ra, a kia wha tekau ma rua tau te roa o te wa hei whakahokinga mai mo aua moni. Taihoa ake nei maku e panui haere ia rarangi ia rarangi o te Pire, he mea whakarapopoto, kia marama ai ta koutou titiro. Tera ano hoki e whakahaua e au kia whakaratoa koutou ki nga whakamaoritanga o taua Pire. Kua korero a Wi Pere, ko te hiahia nui o te iwi Maori me whakakore te Kooti Whenua Maori. Kei te tino whakaae au ki tena korero; kua tata te wa, ki taku mahara, e taea ai e matou te whakakore atu nga Kooti Whenua Maori. Kia paahitia te Pire i whakahuatia ake nei e au e te Paremete, hei reira u ai te toki tuatahi e hinga ai aua Kooti. Ka timata te hanga i te whare hou me tino tohunga te mahi; he takoto noa iho te piki i te waara mehemea ka pikitia ki te arawhata, engari e kore e turakina wawetia te arawhata kia mohio ra ano te tangata i piki ra e kore ia e heke iho ma taua arawhata. He nui rawa to matou taputo i a matou e hanga ana i te Pire, a he mea whiriwhiri roa katahi ka whakataua me waiho ki nga Maori te whakaaro e pa ai ona tikanga ki o ratou whenua. Kua maha a koutou whakatuunga korero mo enei take, a kua korero roa koutou i nga huihui nunui o ia takiwa o te koroni nei, a he nui nga kai i pau i aua hui; te mutunga iho kaore kau he mahi i oti, he korero anake te mea i pahure. Na, ki te paahitia tenei Pire, ka taea ano e koutou te whakatu korero ma koutou, hei reira whiriwhiria ai nga tikanga o te Pire nei, a ki te tau me whakaae te Pire, kua ai tena hei kaupapa e oti ai he mahi ma koutou. Ki te kitea he pai nga whakahaere a te Pire, a ki te kitea e te iwi Maori ka taea e nga Maori i pootitia hei mema mo nga Poari te whakahaere tika i nga mahi i hoatu hei mahi ma ratou, hei reira, a ko ake nei, ka taea e matou te whakarereke i te ahua o nga Poari, ara, me Maori anake nga mema kua he Pakeha. Kia tino kitea to koutou mohio ki te whakahaere i o koutou whenua, me to koutou kaha ki te whakahaere tika i nga ture, katahi ano ka taea e te Paremete te whakatangatanga o nga tikanga. E hiahia ana ahau kia tino whakakitea e nga Maori ki nga Pakeha to ratou mohio ki te whakahaere i o ratou whenua me a ratou taonga. He mea pai kia whakawhiwhia koutou ki te mahi; he kore no koutou e tahuri ki te mahi i raruraru noa iho ai to koutou ahua, i hoki haere ai to koutou tupu. Mehemea e iti iho ana nga korero, nga huihuinga nunui, nga tangihanga, nga haere ki nga reihii hoiho me era atu purei, a mehemea e nui ake ana te ngaki i nga whenua, katahi ka ora te iwi Maori. Tena pea kaore koutou i te pai kia penei te tohi tu atu o aku korero, otira ki taku mahara he mahi tika tenei ma te Minita Maori, te tohutohu atu i nga mate e kitea ana e ia, a e tika ana ia kia whakahau i a koutou, ara, i nga taitamariki tane, kia tahuri ki te mahi. Ko nga iwi kore mahi, noho mangere.

kaoro ratou e kite i te ora me te noho pai, a e koro ano hoki e homai e te oneone ona hua ki te kore ia e ngakia. Tenei tatou e kite nei i nga taitamuriki tane Maori e haereere noa iho ana i runga hoiho, e moumou noa iho ana i te taima i runga i nga mahi kore tikanga, a e waiho atu ana ma nga wahine e ngaki te whenua. Ka tuaruatia atu e au tenei kupu, me nui ake te mahi a nga tane kia iti iho ai nga mea hei mahi ma nga wahine.

Ka panuitia atu e au i naianei te whakarapopototanga o te Pire i whakahuatia ake nei e au:—

- "1. I runga i nga tikanga o tenei Ture me roherohe a takiwa te koroni nei.
- "2. Me whakatu he Poari Whenua Maori mo ia takiwa mo ia takiwa, ko nga mema mo taua Poari, ko te Komihana o nga Whenua o te Karauna, me etahi Pakeha tokorua, ma te Kawana raua e whakatu, me etahi Maori tokorua me ata pooti raua mo nga tau e toru e nga tangata Maori no ratou nga Whenua Maori i roto i ia o aua takiwa.
- "3. Me utu nga mema o te Poari (nga Pakeha me nga Maori) ki nga utu tau me era atu utu hoki e whakaritea ana e te Kawana i ia wa i ia wa i roto i etahi moni e whakaaetia ana e te Paremete.
- "4. Me tu ko te Komihana o nga whenua o te Karauna hei Tiamana mo te Poari i runga i tona tuunga Komihana, engari me whai pooti whakatau anake ia; a ki te ngaro atu ia me whakatu e ia tetahi o nga mema Pakeha kei Tepute Tiamana.
- "5. Me whai pooti whiriwhiri te Tepute Tiamana, pera me era atu mema, me te whai pooti whakatau hoki.
- "6. Ka whai korama te Poari ina ka noho nga mema e toru engari kia kotahi o ratou maha atu ranei me Maori.
- "7. E kore 'Te Ture Arai i nga Mema o te Paremete, 1878,' e pa ki nga mema Maori o te Poari.
- "8. Ko te whakaaetanga kia whakahaerea nga tikanga o tenei Ture i roto i etahi takiwa e taea ana i runga i te peneitanga, ara, ka taea e te Kawana te whakamana i runga i te pitihana a etahi tangata kia rua tekau maha atu ranei o nga tangata no ratou to whenua.
- "9. I te taenga o te pitihana ki te Kawana me perehi e ia ki roto ki te Gazette me te Kahiti me te tono hoki kia whakaaturia mai nga kupu whakahe.
- "10. Ki te puta te kupu whakahe a nga tangata rua tekau o era atu o nga tangata Maori no ratou te whenua ki te pitihana, me whakatau taua mea i runga i te pooti a nga tangata katoa no ratou te whenua.
- "11. A te whakaaetanga kia whakahaerea nga tikanga o tenei Ture ki roto ki tetahi takiwa me tau nga Whenua Maori ki te Poari, ko te tikanga o tenei kupu 'whenua Maori,' he whenua papatupu mo era atu whenua katoa a nga Maori, haunga ia nga whenua i hokona e nga Maori i te karauna i te Pakeha ranei, nga whenua ranei i kapea nei e te Kawana i roto i tona Kaunihera ki waho i te mana o tenei Ture ki te mohio tuturu ia e tino matau ana nga tangata no ratou te whenua ki te whakahaere i taua whenua, me nga whenua ranei e tau nei nga tikanga o nga Ture e whai ake nei ki runga: 'Te Ture mo nga Takiwa Ngawha, 1881,' 'Te Ture Whenua Rahui i Poutini me Whakatu, 1887,' 'Te Ture Whakatau Rahui o Te Tai-hauauru, 1892,' me 'Te Ture Taone Maori, 1895.'
- "12. Ka whai mana te Poari ki te rihi i nga Whenua Maori mo te wa mo nga utu, i raro i nga tikanga o nga Huarahi-whakahaere, i raro i tenei Ture.
- "13. E kore e taea te hoko he whenua Maori i roto i tetahi takiwa kua whakaaetia kia whakahaerea nga tikanga o tenei Ture ki roto, i muri iho i tenei, haunga ia te mahi whakaoti i etahi tikanga mo te hoko i timataria i runga i to te ture ritenga i mua i te paahiianga o tenei Ture, me nga whenua kua kapea ra i raro i nga ritenga kua korerotia i runga ake nei.
- "14. E whai mana ana te Poari ki te wehe i etahi whenua hei wahi mahinga, hei wahi nohoanga mo nga tangata no ratou te whenua i runga i nga tikanga me nga ritenga e whakaarohia ana e ratou e tika ana, me te wehe hoki i etahi whenua hei urupa, hei tuunga kura, hei tuunga whare karakia mo etahi atu tikanga ranei e pai ana mo te katoa.
- "15. I te tukunga Whenua Maori i runga i to rihi, me matua whakahaere te Poari i te tikanga mo nga tono rihi a nga tangata Maori whenua koro, me nga Maori ranei no ratou te whenua e whakatuwheratia ana ki te rihi.
- "16. Ka ahei te Poari ki te Whakahaere tikanga mo te tuku Whenua Maori ki a te Kuini mo te mahi maina i runga i nga tikanga o 'Te Ture Maina, 1891,' ko nga moni e puta mai ana i nga whenua pera katoa i runga i te mahi maina me utu atu e te Kai-whakahaere o te Whenua Mahi Koura ki te Poari hei painga mo nga tangata Maori no ratou te whenua.
- "17. Kai ahei te Poari ki te whakahaere moni hei hanga hei whakapai hoki i nga rori, me nga tiriti, me te mahi ruri, me te whakatuwhera whenua i runga i te ritenga whakanohonoho tangata, mo era atu tikanga ranei e ahei ana kia whakahaerea i runga i nga tikanga o tenei Ture o nga Huarahi-whakahaere ranei.
- "18. Ka tau era atu mana ki runga ki te Poari e whakataua ana ki runga ki a ratou e nga Huarahi-whakahaere, ko aua Huarahi-whakahaere me whakatakoto ki runga ki nga teepu o nga Whare e rua i roto i nga ra tekau ma wha o muri iho i te kahititanga, mehemea e noho huihui ana te Paremete i taua wa, a mehemea kaore i te noho huihui kaati hei roto i nga ra tekau ma wha o muri tonu iho i te ra e

huihui tuatahi ai te Paramete i taua tau.

- *"19. Ka pena ano te mana whakahaere o te Poari ki runga ki nga whenua Maori kua whakataua ki a ratou me nga mana whakahaere o te Kooti Whenua Maori, mo runga i te mahi wehewehe, whakatu kairiwhi, whakatau i te nui o te paanga o ia tangata o ia tangata, me te mahi whakatu kaitiaki mo era o nga tangata no ratou te whenua e noho hapa ana i runga i to te ture ritenga.*
- *"20. Ko nga moni e puta mai ana ki te Poari i runga i nga whenua Maori me whakahaere i runga i enei ritenga, ara:—*
  - ¶1.) *Hei utu i te mahi whakahaere.*
  - ¶2.) *Hei whakaea i nga mokete me nga riana e tika ana kia utua.*
  - ¶3.) *Hei utu i nga moni toenga ki nga tangata Maori no ratou te whenua i runga i te ritenga o te paanga o ia tangata.*
- *"21. E kore e taea e te tangata Maori nona te whenua te tuku i tona paanga ki tetahi whenua Maori i roto i tetahi takiwa i whakaaetia kia whakahaerea te Ture nei ki roto, heoi kau te tuku e taea ko te tuku a wira ki tetahi atu Maori.*
- *"22. E kore te whenua Maori i roto i te takiwa pera e taea te muru te hoko ranei mo te nama.*
- *"23. Ka ahei te Poari ki te nama i etahi moni i te Kawanatanga kaua e neke ake i te £5,000 i roto i te tau, mo te mahi hanga rori, mahi ruri me te whakatuwhera whenua i runga i te ritenga whakanohonoho tangata.*
- *"24. I runga i te tono a nga tangata Maori no ratou te whenua e whai tikanga ana, ka ahei te Poari ki te nama i etahi moni i te Kawanatanga, kaua e neke ake i te £5,000 i roto i te tau, hei whakaea i nga mokete i etahi atu taunaha ranei i tau ki runga ki nga whenua i te wa i whakaaetia ai kia whakahaerea te Ture nei ki roto, me etahi moni kaua e neke ake i te £1,000 hei utu i nga nama tarewa a nga tangata Maori no ratou te whenua.*
- *"25. Ko nga moni he mea pera te nama i te Kawanatanga me whakahoki mai, me te apiti atu i te moni hua kia rima nga pauna i roto i te rau, i runga i te ritenga utu i etahi moni he mea ata whakarite te nui i roto i ia tau i ia tau mo te wa kaua e neke ake i te 42 nga tau, a ko aua utu tau me tango mai i roto i nga moni e puta mai ana ma nga tangata Maori no ratou te whenua i nama nei aua moni ma ratou.*
- *"26. Ko nga hoko a te Karauna kaore ano i whakaotia, me nga whakaherenga a nga tangata noa iho i timataria i runga i o te ture ritenga, a e taea ana hoki te whakaoti i runga i to te ture ritenga me i kaua i paahitia tenei Ture ka ahei te whakaoti atu ki te Poari i roto i nga takiwa i whakaaetia kia whakahaerea te Ture nei ki roto.*
- *"27. Ka ahei te Kawana i roto i tona Kaunihera ki te hanga i nga huarahi whakahaere e tau ana hei whakatutuki i nga tikanga o tenei Ture.*
- *"28. Ka whai mana te Kawana i roto i tona Kaunihera ki te kape i tetahi whenua Maori ki waho i nga tikanga o tenei Ture ki te mohio tuturu ia e tino matau ana te tangata nona te whenua ki te whakahaere i taua whenua."*

Na, e aku hoa, ko aku kupu whakamutungana enei ki a koutou: He hui nui rawa tenei na tatou i tenei ra; ki taku mahara e rite ana tona nui ki te nui o te hui a o koutou tupuna i whakaaetia ai te Tiriti o Waitangi. Ko nga rarangi o tenei Pire he mea whakanohonoho i rungai i nga tikanga o taua tiriti. Ki te whakaaetia tenei Pire ka riro ma nga Maori ano e arai kia kore ai nga tangata katoa e ahei ki te hoko i nga whenua Maori. E hoki whakamuri ana tatou, ki nga tikanga i whakatakotoria i te tuatahi, a e meinga ana e te Pire me whakanohonoho nga whenua ki te tangata hei painga mo koutou me o koutou iui i muri i a koutou. E mohio ana ahau tena nga tangata apo whenua, nga kaiwhakahaere, me nga Pakeha-Maori e tahuri mai hei hoa riri moku ko tenei Pire te take; tera ratou e ki kaore te nuinga o te whenua i te whai hua, kei te takoto noa iho, a tera ratou e ki, "He aha te take i kore ai e mahia kia whai hua, me hoko e matou te whenua i nga Maori." Teua pea tenei etahi Maori kei te whakahe ki te Pire nei; kaore pea te Pire i te tino pai ki a ratou; tena ano pea ona wahi he; otira ma o koutou tangeta matau, ma o koutou kai tohutohu e karanga he hui hei ata whiriwhiri i ona wahi katoa, ka mutu ka whakaatu mai ki au i nga whakaaro o te iwi Maori mo te Pire. I te mea ko au te Minita Maori, ko taku hiahia kia ora tonu te iwi Maori, kia tupu nui koutou, kia maha, kia whiwhi i nga mea pai. Ko koutou ano kei te patu i a koutou, a me kimi he kai-whakaora mo koutou. Ki te kore e tere te mahi o tetahi tikanga e taea ai te whakamutu o tenei ahua, ki taku mahara e kore e maha nga tau kua kitea kua tino rawakore rawa atu a kua piho haere i nga rori o nga taona nga morehu o tetahi tino iwi rangatira o mua, i noho ki raro i te haki o Ingarangi, a ka waiho tera hei taunutanga i te Paremete o tenei koroni nana kaore i paahi i tetahi ture hei wawao i te iwi Maori. Otira e kore e kite te iwi Maori i tena ahua ki te tukuna e koutou ma te Pire nei koutou e tohutohu e arataki, i te mea, ki te pera, tena e taea e au te hoatu ki te Paremete kia paahitia. E hiahia ana ahau kia tino whiriwhiri e koutou te Pire kua hoatu nei e au ki a koutou. Nui atu taku koa i taku kitenga i a koutou i tenei ra, i a tatou e whiriwhiri nei i te Pire nei, a, engari nui atu hoki toku pouri i taku kitenga i te maha o nga Maori o Te Waipounamu e noho kore whenua ana. E ono tekau mano (60,000) nga eka kua hoatu e taku Kawanatanga kia whiwhi ai ia tangata o

ratou i tetahi piihi whenua iti hei oranga mona. Kei te whakahe etahi Pakeha ki nga tikanga e whakahaerea nei e tenei Kawanatanga; otira, i runga i tana whakahaerenga mo nga mea e pa ana ki te iwi Maori, ki taku nei, kaore kau he kawanatanga e rite ana te pai ki tenei e tu nei. Engari kaore e tika kia wareware au ki te whakahonore i te ingoa o tetahi tangata kua wehe atu i a tatou, ara, ki a Te Paranihi, koia nei te Pirimia i mua atu i au. He tino hoa ia no te iwi Maori, a nana i timata i tika haere tonu ai ta matou whakahaere mo te iwi Maori. Ko ta matou tikanga tonu tenei, he haere mai ki a koutou ka kororerero tahi, ka ata hurihuri tahi, ka mea atu kia tohutuhungia mai etahi mea ki te Kawanatanga, kaore e akina kinotia e matou a matou tikanga ki runga ki a koutou. Na tenei ka whakapono koutou ki a matou mahi, ka tupu ake te aroha, tetahi ki tetahi, i roto i nga iwi e rua. E tika ana ahau kia haere mai ki konei kia whiriwhiri tahi tatou, me rite tahi te tikanga mo koutou me nga Pakeha: koia tena te take i tae mai ai au i tenei ra. Otira kua tae tenei ki te haore e haere ai au. Na i mua o taku haerenga ka mea atu au kia ata whiriwhiri e koutou aku korero o tenei ra, a tera koutou e whakaae ki te pire. Ahakoa haere au kei konei tonu oku whakaaro. Ko taku hiahia kia tau te rangimarie me te ora ki runga ki a koutou, kia tupu koutou kia maha, a kia noho koutou i runga i te aroha, i te ora, me te pai, i te taha o nga Pakeha o tenei koroni.

Airini Tonore: I mua o te haerenga o te Pirimia e mea ana au ki te whakapai atu ki a ia mo tona aroha ki a tatou i a ia i haere mai nei ki tenei huihuinga ki te korero ki te whakamarama i enei mea. Hei tetahi atu ra ma matou e tuku atu a matou whakaaro i kite ai hei whakatikatika i te Pire. Ka mutu aku korero i naianei, notemea he poto te taima.

Henare Tomoana: He tautoko taku i nga korero a Airini Tonore.

Huihuinga o Te Pirimia me te Honore Timi Kara me nga Rangatira me te Iwi o Whanganui, i tu ki Putiki, Whanganui, i te 14 o nga ra o Mei, 1898.

Wereroa Kingi: Haere mai e te Pirimia! Haere mai ki te wahi i mate ai a Meiha Keepa te tangata hapai tuturu i te mana o te Kuini, te tangata i whakahonoretia e te Kuini, i whakawhiwhia nei e ia ki te hoari mana! Kua ngaro atu nei ia, kua riro ki tona wahi okiokinga. Kei te tino whakawhetai atu matou ki a koe mou kua tae mai nei ki konei ki te whakanui i a matou, me to kaha ki te whakaatu mai i tou aroha ki nga hoa o Meiha Keepa i runga i te nui rawa o au mahi whakanui mona. Kaore he whakanui kaha atu e taea ai te homai mo tenei mea mo te tangata ahakoa kowai tangata i ko atu i enei mahi whakanui kua homai nei mo Meiha Keepa. I whakapuaretia noatia nga tereina, i tae mai nga hoia, a haria ana ki te nehu i runga i to te hoia ritenga; no reira i whai take ai kia Whakamihi atu matou ki a koe. Kaati kei te kite atu matou i to tinana kua tae mai kei konei i tenei ra; me to hoa me te Honore Timi Kara i tae mai ki konei i te wa o to matou raruraru. I whakamaramatia mai ano e ia ki a matou te aronga o te tikanga e whakaarohia ana e koe kia whakatakotoria—ara, o te Pire—i hikitia nei tona whiriwhiritanga kia tu ra ano te hui ki Papawai. Ki reira whakaoti ai penei ranei pera ranei. No reira i runga i ena mahara katoa e koa rawa atu ana toku ngakau mo to taenga mai ki konei tangi tahi ai me matou. Kei te tonu atu ahau ki a koe kia hikitia atu nga Kooti Whenua Maori mo tetahi atu wa, kia ahei ai matou nga mangai o te iwi te hui tahi, kia ata kororerero tahi matou mo runga i nga ritenga o te Pire nei. Tena koe e te Pirimia, tena koutou ko o hoa, kua tae mai nei ki konei ki te kainga o Meiha Keepa.

Hone: Haere mai e te Pirimia! Haere mai korua ko to hoa ko Timi Kara! Kua kitea mai ano te kanohi e Meiha Keepa i a korua kua tae mai nei ki konei i tenei ra. Ko tenei kainga ki te tikanga no koutou tahi ko te iwi Maori. Ahakoa kua ngaro atu a Meiha Keepa i o matou kanohi, kei te ora mai ano ia i a korua kua tae mai. He oranga nui no te ngakau te kitenga atu ia korua kua tae tinana mai ki konei. Ahakoa kua mate atu a Meiha Keepa, kua kitea mai ano tona kanohi ia korua kua tae mai. Me i haere tahi mai te Kawana hei hoa mo korua ka nui te tika, notemea he kainga taenga mai a Whanganui no nga Kawana katoa. Kaore rawa ratou e wareware ana ki tenei kainga. I konei a Kawana Poene, i konei a Kawana Kerei. Ko te Kainga ano tenei nana i powhiri a Kawana Poene. Ko koe tetahi o te iwi, a kua tae mai koe ki konei kia kite i a matou i te ra o to matou pouritanga me to matou aitua.

Waata Wiremu Hipango: Katahi ka panuitia e ia tenei whai-korero e whai ake nei:—

"E HOA,—

"Putiki, Whanganui, 14 Mei, 1898.

E te Honore Pirimia! Te kanohi o Meiha Keepa kua ngaro atu nei i Whanganui, kua wehe atu nei i ona iwi e rua, i te Pakeha me te Maori.

"Ko au kupu mihi aroha, mo te matenga o Meiha Keepa, kua tae mai ki a matou, a i tae mai hoki te Honore Timi Kara ki tona nehunga hei whakarite i te ahua o te Kuini, o te Kawana, me te Kawanatanga; haere mai ana ia, ratou tahi ko nga rangatira me nga hapu o te iwi Maori kia kite i a matou, ki konei tangi tahi ai me matou mo te paanga ohoretanga mai o tenei aitua nui ki runga ki a matou me nga iwi Maori katoa o tenei Motu.

"Haere mai! Nau mai, e te Pirimia kia kite i enei morehu tangata e ora nei o te iwi o Whanganui! Ko nga kaumatua, nga pukenga o te mana me te rangatiratanga kua ngaro atu i a tatou, nga tangata nana i ingoa nui ai tenei iwi kua haere atu i tenei ao, a ko a ratou kupu anake i waiho iho ki a tatou i naianei are, 'Kia mau kia u ki te whakaponu, me te aroha ki te tangata.'

"Ka tutataki nei tatou i tenei ra ki te tangi mo te matenga o Meiha Keepa—to matou kaumatua whakamutunga—te tangata nana i whakamahea nga ao kapua pouri e hipoki nei i tenei Motu—te tangata nana i whiti ai te maramatanga ki runga ki tenei whenua, a whiti atu ai ki te Kuini o Ingarangi ra ano tona maramatanga, i tau iho ai te rongomau me te rangimarietanga ki waenganui i nga iwi e rua i noho pai ai i noho tahi ai i runga i te aroha ano he tuakana he taina.

"Kua mutu atu nga ra o mua me nga tikanga nunui i mahia i roto i aua ra. I roto ano i tenei tau i kaha atu ta korua whakahaere ko to hoa i mate nei ki te whakahuihui mai i nga rangatira me nga hapu o te iwi Maori i nga wahi katoa, me te tohutohu kaha atu kia whakakotahi ratou ki te rapu atu i te huarahi e taea ai te whakaora nga morehu tangata e ora nei o te iwi Maori me te whakapumau rawa i o ratou whenua hei oranga mo ratou, ko te take tena i huri ai nga rangatira me nga hapu ki te hapai i te 'Kotahitanga' i whakaturia e nga iwi Maori o tenei Motu; a na tena mahi ano hoki, e te Pirimia, i kite ai koe i ena rangatira maha i tu atu nei ki tou aroaro i roto i te Whare Paremete i Poneke, a e kite nei hoki koe i tenei ra i enei tini iwi nunui e tuku nei i a ratou ki raro i te mana o te ture. Koia i tino kaha rawa ai nga tangi mo te matenga o tou hoa kua ngaro atu nei i naianei i Whanganui i ona hoa hoki o te iwi Pakeha me te iwi Maori.

"Tenei ano tetahi kupu a te Honore Timi Kara i whakatakoto ai ki a matou me nga iwi i tae mai ki Putiki i mua tata ake nei, ara., ko nga kupu whakamutunga a Meiha Keepa ki a ia, i penei, 'Whakaorangia nga morehu o te iwi Maori, me o ratou morehu whenua kia mau ki a ratou. Ae he tika tonu tena; tino pono tonu taua korero a te Honore Timi Kara.

"I te tau 1897 tukuna atu ana e Meiha Keepa me nga rangatira o te Kotahitanga a ratou kupu mihi ki te Kuini, me te inoi atu ki a ia kia rahuitia nga morehu whenua e toe ana o te iwi Maori; hei whenua tuturu pumau rawa ki a ratou mo ake tonu atu. Whakautua mai ana e te Kuini ma ona Minita i Niu Tireni e whiriwhiri tena take.

"I taua tau ano—i te marama o Oketopa, 1897.—Haere mai ana a Tamahau me ona hoa rangatira ki tou aroaro ki te hari atu i ta ratou pitihana mo runga mo taua kupu whakahoki mai a te Kuini, i ki nei kei roto taua take i nga ringaringa o ana Minita i Niu Tireni, whakautua mai ana e koe kei te whiriwhiria e koe taua take.

"I te marama o Noema i taua tau ano i tu atu ano a Meiha Keepa me ona hoa rangatira ki tou aroaro ka tonu atu ki a koe kia whakamutua te hoko o nga whenua Maori, a ko te rihi anake he tikanga e whakaaetia kia pa ki aua whenua, kua tetahi tikanga ke atu.

"No reira, heoi ano nga kupu atu i naianei i te mea kua kite iho ahau kua mana i a koe ena tonu, ara ki te paahitia to Pire e kawe nei hei ture, ka mutu atu te hoko i nga whenua.

"Te u ea nui e tumanakohia atu ana e matou i roto i tenei ra, koia tena me mutu rawa te hoko o nga whenua Maori, kia whakaorangia kia rahnitia nga toenga whenua, kia whakakorea atu te Kooti Whenua Maori, kia kore hoki e whai tikanga mo nga roia e kai kino nei i te iwi Maori.

"WAATA WIREMU HIPANGO,

"Hekeretari o te Komiti Nui o Whanganui mo te taha ki te iwi o Whanganui."

Waata Wiremu Hipango (ka haere tonu te korero): Haere mai e te Pirimia, te tino hoa pai o Meiha Keepa! I roto i te wa e takoto mate ana ia tonoa mai ana e koe nga mangai o te Kuini kia haere mai ki konei, a, no te taenga ki te tangihanga me te nehunga, ko te Honore Timi Kara i tae mai hei mangai mou ki konei tangi tahi ai me matou mo tenei aitua nui kua pa ki nga iwi o tenei Motu. Haere mai, haere mai ki a matou, nga morehu o te iwi o Whanganui! Kua ngaro katoa atu nga rangatira nunui, a heoi te mea i mahue iho i a ratou ko te kupu anake a Te Atua, ka mutu. A ko Meiha Keepa tenei, to matou kaumatua whakamutunga ka ngaro nei i naianei: Ko ia te tangata tiaki i a matou i nga ra o mua, a nana te rongomau i homai i roto i enei wa. Koia i kaha rawa ai te piri pono ki te Kuini. Kei te pena tonu i naianei, ahakoa te ahua o nga iwi e rua, ano he tuakana he taina. Kua ngaro katoa te whakatupuranga kaumatua. Te mahi tino pai ki a Meiha Keepa he huihui i te iwi i runga i te rangimarie me te aroha, kia kotahi ai he whakaaro ma ratou, me te tohutohu i nga morehu o te iwi. Koia i poto

katoa ai te tangata ki te whakamatau kia whakatutukitia nga ritenga o Te Kotahitanga, ko te take tena i tu atu ai enei rangatira ki tou aroaro, me era rangatira i roto i te Whare Paremete. Kua uru mai nga iwi nunui ki roto ki nga aronga o te ture. Kei te kaha rawa te kino o to matou pouri mo te matenga o tenei rangatira whakamutunga o matou, no te mea he tangata ia e tahuri tuturu ana i nga wa katoa ki te whakakotahi i nga iwi e rua hei iwi kotahi. Ko te kupu i kawea mai e te Honore Timi Kara ki o matou nei aroaro hei whiriwhiri ma matou, he kupu kia tiakina nga toenga o nga whenua. Ko te kupu whakamutunga tena a Taitoko, kia whakaorangia te iwi, kia tiakina kia whakatoea te whenua. I te tau 1897 ka tukuna atu nga pukapuka whakamihi a nga iwi Maori ki te Kuini, me te tono atu ano ki a ia kia rahuitia mai nga toenga o nga whenua Maori mo nga iwi Maori. Na, ko te whakautu mai, koia tenei, i te mea he take tera e pa ana ki nga tikanga whakahaere a te Kawanatanga o Niu Tireni, na reira ma te Kawanatanga ano o Niu Tireni e whakaaro taua mea. I taua tau ano ka whakapuakina atu ki a koe nga kupu a Tamahau me era atu rangatira mo runga i taua take ano. Whakautua mai ana e koe, mau e ata whiriwhiri marire. I taua tau ano ka haere ko Meiha Keepa me ona hoa rangatira kia kite i a koe ka tono atu kia whakamutua te hoko o nga whenua Maori, engari me kawea mai ki raro ki tetahi aronga riihi e taea ana te whakahaere. Kaati kua kite atu matou inaia nei kei te whakamatau koe ki te hanga i tetahi Pire whakamutu i te hoko o nga whenua Maori, ko te tino mea nui tena e tumanakohia nei e nga iwi Maori kia whakamutua rawatia te hoko o nga whenua Maori i naia tonu nei, me nga roia ano hoki kia araitia atu.

Takarangi Mete Kingi: Haere mai e te Pirimia! Haere mai e te Honore Timi Kara! Ko korua me te Kawanatanga nga mangai o te Kuini, koia i koa ai matou mo te kitenga i a korua. Ka tika to korua taenga mai i tenei ra haringa nuitanga o te ngakau o te iwi Maori; mama ake ana o matou ngakau i a korua kua tae mai i tenei ra. Ko a matou take kei roto katoa i te pukapuka i panuitia atu nei e Hipango ki a korua, koia tena nga take. Kei te tino mohiotia e rima anake ano miriona nga eka whenua kei te toe i naia nei ki nga iwi Maori. Ehara i nga taitamariki te kupu kia purutia a matou nga whenua engari na nga kaumatua ano tena whakaaro. Tetahi mahara e haere nui ana i roto i nga rohe o te Tai Hauauru, me era atu wahi, me kaha tonu nga iwi Maori ki te pupuru i o ratou nei toenga whenua mo ratou ake, a i te mea kua tae mai korua ki konei e tono atu ana ahau kia hikitia atu te Kooti Whenua Maori mo muri o te marama o Hurae, kia ahei ai he taima hei ata whiriwhiritanga i tenei Pire hui atu ki era atu take e pa ana ki te iwi Maori. Ki te whakamanaia mai e korua tenei tono hei oranga ngakau nui tena, a ka taea te korerorerotia enei take e matou ko Tamahau ma i Wairarapa. Kei te tumanako atu o matou ngakau kia korua ko Timi Kara hei hoa mo matou ki te whakataahi atu i nga mate me nga raruraru e takoto nei i waenganui o te Kawanatanga me Meiha Keepa, kia noho pai ai te iwi i runga i te rangimarie i nga ra e takoto ake nei. Ko te mahi a Meiha Keepa he whawhai atu ki te Ture, me te Ture hoki e whawhai mai ana ki a ia, a mate noa iho ia. Ko ta matou tono tenei, ko nga raruraru katoa e takoto nei i waenganui o Meiha Keepa me te Kawanatanga ma korua ko te Honore Timi Kara e whakataahi atu e whakakore. Mo te taha ki Ohotu Poraka, e kiia ana me tuku ki raro i te mana o te Kaitiaki mo te Katoa; engari, ki taku, me ata waiho tena take mo tetahi takiwa, kia taea ai te ata whiriwhiri marire tona ahuatanga. Kua kite matou i taua korero e panuitia ana i roto i nga nupepa, koia te take o tenei tono atu ki a korua. Kaati i te mea kua tae mai nei korua ki konei, to matou hiahia me noho tonu korua i konei mo tetahi wa, ki te whakahonore i a matou, kia kite ai hoki korua i te iwi o Waikato. Ko te kingi kaoro ano kia tae mai. Ko koe anake te kingi o Niu Tireni, no reira me noho tonu koe i konei. Ko Tawhiao te kingi tuarua, a ko Mahuta he tamaiti nana, no reira ko ia te kingi tuarua. Ko koe te tino whakaahuatanga mai o te Kuini. Kua tukua atu ta matou pitihana ki te Tiati o te Kooti Whenua Maori, e tono ana kia hikitia te Kooti. Ehara i te mea na matou anake tena tono, engari na nga iwi katoa e kite nei koe kua huihui mai o ratou nei mangai e noho nei. Haere mai e Tamatea! Haere mai te tangata kai horo i nga whenua katoa o te Motu. E mea ana ahau me tahuri mai koe ki te awhina i to matou hiahia kia hikitia nga Kooti. Haere mai! Haere mai!

Porokoru Patapu: E tautoko ana ahau i nga korero katoa kua korerotia. Timata i tona matapuna tae noa mai ki te puwaha o Whanganui awa kotahi tonu te reo o ona iwi i roto i tenei ra. Kaore he take e korerotia atu ai e au kia koutou nga mahi pai katoa i mahia e Meiha Keepa, kei te mohio noa atu koutou. Ko nga mahi toa katoa i putake mai i te Kawanatanga, a no te wa ka mate nei ia kite atu ana matou i a koe i te tumuaki o te Kawanatanga i tahuri ki te whakahonore tika i tona ingoa. Ko te take tena i tautoko ai ahau i nga korero a nga rangatira i mutu ake ra. Ko te kupu whakamutunga tenei a Meiha Keepa, kia mau ki te whenua, kia kaha ki te rahui i te whenua, kei waiho whenua kore te iwi a muri ake nei, a ka taurekareka noa iho. Ka mutu ana haere ki te whawhai ka hoki mai ano, me te tau nui te ingoa honore ki runga ki a ia. I roto i aua wa, i te mea e whawhai kaha ana ia, kaore matou i ata mahara e whawhai ana ia mo matou, engari no naia nei, no te wa ka mate nei ia, katahi matou ka mohio a ka whakahonore atu ki a ia mo ana mahi pai mo matou i nga ra o mua. Me i ora ia kua takoto to matou whakaaro kia haere ia ki tena takiwa ki tena takiwa o te Motu ki te korero a ki te whakau i te whakakotahitanga o nga iwi me te rapu i te ora mo te iwi Maori, koia ka noho tumanako atu nei matou ki a koe kia kaha rawa to whai whakaaro mai ki te iwi o Taitoko, ara, ki te iwi o Whanganui, no te mea ko te iwi tenei nana i hapai te ingoa nui o te Kuini nana hoki i tautoko tou mana. E tono atu ana matou ki a korua ko to hoa kia whakahokia atu te Komihana Hoko Whenua Maori kia kore atu i Whanganui nei, a me mutu rawa atu te hoko i

nga Whenua Maori. Hei tohu tena e mahara ai matou kia korua kua homai koha korua ki to korua hoa kua ngaro atu nei ia tatou. Kei te whakatika ano ahau ki nga korero a Mete Kingi mo te Kooti i Whanganui. He tino mea nui tenei ki a matou, kia taea ai e matou te ata kororerero te ata whiriwhiri marire i te take kua homai e te Honore Timi Kara ki a matou. Tenei tetahi keehi e tino whai tikanga nui ana ki a matou kei te aroaro o taua Kooti e takoto ana i naiane. Koia matou i hiahia ai kia hikitia e koe taua kooti kia ahei ai matou te haere atu ki Papawai ki reira whiriwhiri ai i enei take nunui. E hara i te mea e whakahe atu ana matou ki nga tikanga o te Kooti Whenua Maori, engari e hiahia ana kia homai he taima hei haeretanga atu mo matou, mo nga Maori, ki te rapu i te tikanga me te kororerero me te whiriwhiri i te ahuatanga o enei take nunui e pa ana ki a matou. He tamaiti ahau na Taitoko. Ki te whakaaetia mai e koe tenei tono he koha nui tena nau mo to ingoa o to matou rangatira kua ngaro atu nei i a matou. Tenei ano tetahi tono aku, koia tenei, me whakatu e te Kawanatanga tetahi tohu tika mo Meiha Keepa hei maharatanga mo te rongoro o tona ingoa. Kua mate atu hoki ia i naiane no reira kaore he whakahonoretanga ke atu e taea e tatou te hoatu mona, otira he tohu nui tena no te whakanui a nga Pakeha mo Taitoko ki te whakaaetia mai e ratou tenei tono.

Hoani Mete Kingi: Haere mai, e Te Pirimia! Haere mai ki konei, tangi tahi ai me matou! Haere mai! I te wa e ora ana a Taitoko e ahai ana kia kororerero a tinana korua tetahi ki tetahi, engari no tona matenga ko nga kupu kau i toe hei whakatutukitanga—ara, kia rahuitia nga toenga whenua hei orange mo nga morehu o te iwi. Kaati mo te taha ki Ohotu, kua tae atu he tono ki a korua kia whakapuaretia a Ohotu Poraka mo te hoko No tenei ata matou i rongoro ai; koia ahau e ki atu nei ki a korua ko Timi Kara, kau e whakaaetia tena tono; kau hei whakapuaretia, no te mea kaore e tika kia whakapuaretia he hoko mo tena whenua. E hara i te whenua Pakeha taua whenua; he whenua Maori tuturu, motuhake, koia ahau e mea atu nei me kau rawa korua e whai taringa ki te whakarongo i tena tono. Kai te whakaae atu ahau ki nga kupu katoa a nga tangata o mua ake i a au i tu ake ai ki te korero mo runga mo nga Kooti nei. E whakaae ana ahau ko nga Kooti Whenua Maori katoa puta noa i te Motu nei me hiki mo nga marama e toru. To matou hiahia kia homai he taima hei whiriwhiritanga ma matou i te Pire kua homai nei e korua ki nga iwi hei whiriwhiri ma ratou; koia tena te take o ta matou tono e mea nei kia hikitia atu nga Kooti mo tetahi atu wa, kia ahei ai matou te haere atu ki te hui i Papawai ata whiriwhiri marire ai i taua Pire kua homai nei e korua hei titiro ma matou. Kaore e taea e matou te korero i taua Pire ki konei tonu, ko te take kei te ngarongaro anake nga tino tangata, kei tena wahi, kei tena wahi; engari ko te hui katoa matou, katoa, katoa, ki Papawai, ki reira kororerero ai i taua mea. Ko tera anake hoki te take o nga iwi kua hui nei ki Papawai he whiriwhiri i taua Pire. Mehemea ki te rahuitia nga toenga o nga whenua mo nga Maori katahi pea ka puta tetahi painga nui i runga i taua Pire. Ki te whakakotahitia te matauranga Maori me te matauranga Pakeha, ka taea pea e tatou te hanga i tetahi ture pai, marama. Taihoa kia ata kororerotia mariretia tena e hua mai etahi painga i runga i te whiriwhiritanga a nga Maori. Ki te kore koutou e tautoko i te iwi Maori, kaati kaore he ritenga e mahara ai koutou kia tahuri atu te iwi Maori ki te tautoko i a koutou.

Wiari Turoa: Haere mai hei matua mo matou, kua ngarongaro katoa atu o matou nei matua ake. Ahakoa kua tae mai ano a Timi Kara i mua, engari e hiahia atu ana matou kia whai korero mai ano hoki koe ki a matou mo runga mo nga tikanga e pa ana ki nga Whenua Maori mo nga Kooti Whenua.

Wiki Keepa: Haere mai, e Timi Kara! Haere mai e te Pirimia. Mehemea ko te haere mai o te Honore te Pirimia i tenei ra he haere mai i runga i te whakaaro kia whakaungia te aroha, me te rangimarie, a kia whakaorangia hoki nga mate i tangihia nei e Meiha Keepa i nga ra kua taha ake nei, e pai ana, ka powhiri pono atu matou ki a ia, ka koa matou mo tona taenga mai i tenei ra. Kua whakakitea mai e korua to koutou aroha nui ki a matou i runga i to koutou taenga mai ki konei i tenei ra, a i te mea kua whakanuia matou e te Pirimia i runga i tona taenga mai ki konei koia ahau ka titiro atu nei ki a ia, ano he matua ia no matou. Kua haere mai ia ki konei tangi tahi ai me matou. E tautoko ana ahau i nga korero katoa a Takarangi Mete Kingi. Koine hoki nga tino kupu hei korerotanga i tenei ra. Kei te tono atu hoki ahau ki a korua kia hikitia nga tuunga o nga Kooti Whenua Maori mo tetahi atu wa, e hara i te mea ko o tenei takiwa anake, engari ko o nga takiwa katoa, kia ahei ai matou—nga iwi katoa o te Motu nei—te haere atu ki te hui i Wairarapa. Ko te hiahia nui tena o nga iwi katoa kia ata mohio ai ratou kia ata marama ai ratou ki te aronga o ena take nunui kua whakatakotonga atu nei e korua hei tirohanga ma nga iwi ki Papawai. Ki te hikitia nga Kooti Whenua kua haere te tangata i runga i te ngakau mama, kua watea ki te haere atu ki taua hui. Ko ahau tetahi e hiahia ana kia tae atu ahau ki taua hui, no reira e tautoko ana ahau i nga kupu katoa kua korerotia e Mete Kingi. Mo te taha ki te kohatu tohu whakamaharatanga mo Taitoko, kaati e kore ahau nei e pai kia whai kupu ahau mo runga i tena mahara, ka ata waihotia atu e au tena take ma era atu tangata e korero. Heoi taku tino take, e akina tonutia atu nei e au ki a korua, ko taku tono e tono nei kia hikitia atu te Kooti. Kia ora tonu korua!

Raihanian: Ko ahau tetahi o nga tu tangata taki tahi nei ona putanga ki waho i tona kainga, E rite ana ahau ki te koura, tona kainga tuturu ko roto i tona ana. Kaati i te mea kei o korua aroaro ahau e tu atu ana koia ahau ka powhiri atu nei kia korua, haere mai! haere mai! Kaore he kupu i toe maku, heoi ano maku he tautoko kau i nga kupu a nga mea kua mutu ake nei te korero. Taku take e hiahia ana ahau ki te korero atu kia korua ko te nui rawa o te utu e tonoa ana mo te haringa i nga taonga e utaina ana ki runga ki nga tima a Hateriki. Ka nui rawa to

matou mate i te nui rawa o te moni. Ki te utaina atu e matou kotahi te pauna kanara ma taua tima e hari kotahi rawa hereni me te hikipene te moni e tonoa mai ana, ki te tukuna atu ranei e matou kotahi te taihana mati is 6d. rawa ano te utu. Ki te tukuna atu e matou kotahi te tana riwai kaore rawa e tiatingia te utu i runga i te aronga o nga rarangi utu e panuitia ana ki te tangata katoa. Kaati. ko koe te tangata mana e whakaora ena mate, koia ka horahia atu nei ki tou aroaro, mau e whakakore atu.

Rere Kura: Tena koe e te Pirimia, tena ra korua ko Timi Kara. Ko te rua ano tenei o oku tunga atu ki te whai kupu atu ki a koe, te tuatahi i Pipiriki. i a koe i tae ake ki te whakatakoto i te taonehipi i taua whenua. E tautoko katoa ana ahau i nga kupu a nga mea kua mutu ake nei te korero, Tenei tetahi take e pouri nei ahau, kua hikitia te Kooti mo te wiki kotahi, a kei te noho porangi noa iho matou e noho nei, kaore nei e mohio ana mo awhea ra ano whakaotia ai a Whakaihuhaka. Ki te timatangia ano te Kooti ta matou hiahia me kawe ki Pipiriki, ki Hiruharama ranei, ki reira whakaotioti ai i taua mea, kua hei noho tonu i roto i nga taone te whakawa, Ka rima rawa marama o matou e noho ana i konei, a nui rawa atu to matou mate. Kaore rawa matou e ata ora ana i te kai i konei i te taone nei. Ko te Taone o Pipiriki kua oti te whakawa e te Kooti, kua whakatautaua nga hia paanga o ia tangata i taua taone. Mo te taha ki nga whenua rahui mo nga Maori, kaore au e mohio ka pewhea ranei te whakahaere a te Kawanatanga mo aua rahui, no reira ka tono atu matou ki a koe kia ata whakamaramatia mai e koe ki a matou te ritenga o aua rahui.

Te Pirimia: Ki a koutou katoa kua huihui mai nei ki konei, Maori, Pakeha, tena koutou! kia ora koutou! Nui rawa atu taku pouri i a au e tu atu nei mo tenei aitua nui whakaharahara kua pa ki nga iwi o Whanganui. He pono te mamae o toku ngakau, no te mea e mohio ana ahau he tino rangatira nui tenei kua tangohia atu i a koutou; engari ahakoa kua tae mai te kupu karanga mai mona kia haere atu, ahakoa kua riro atu ia ki te waahi i ona tupuna, otira ka noho tonu tona wairua i a koutou. E koa ana ahau mo ta koutou kupu e ki nei kua ahua mama ake te pouri o o koutou ngakau i runga i toku taenga mai ki konei i tenei ra. Kua ngaro atu te matua, engari e tika ana ta koutou kupu kua tae mai tenei o nga matua i tenei ra. E kore e taea e au te whakakapi tena turanga kua takoto watea nei i runga i tenei aitua nui, engari ka whakapaua katoatia e au toku nei kaha kia mahia te mea tika ki runga ki enei morehu e ora nei o tenei iwi rangatira nui iho o nga ra o mua. I era taenga mai oku ki Whanganui he tutakitanga era noku ki oku hoa, a kei te pouri rawa atu taku ngakau i tenei o aku taenga mai i taku kitenga kua karangatia mai etahi o aua hoe aroha oku kia haere atu, e taea koa hoki te aha. Ko to koutou rangatira kaumatua ko Meiha Keepa te whakamutunga. Kaha atu te tangi o taku ngakau me te kino rawa o taku pouri i taku kitenga kaore ahau e watea ki te haere mai ki konei tangi ai. whakahonore ai, i tona ingoa, i te ra i nehua ai to koutou rangatira kua ngaro atu nei. Herea ana ahau ki roto ki taku tari i Poneke i runga i tetahi raruraru kua pa ki to tatou koroni me te iwi nui tonu. He raruraru i pa ki te Empire, he peka nei hoki tenei koroni nona, ara he raruraru i puta i te takiwa ki Ngapuhi i pa nui ki runga ki nga iwi Maori, a me i kore i whakahaerea tikatia, maramatia, tena pea kua waiho hei raruraru nui mo nga iwi e rua i tenei koroni. Kaati i te mea he pononga ahau na te Kuini takoto ana te mahi hei mahi maku, a noho ana ahau i Poneke ki te whakahaere i taua mahi, kaore i taea e au te pewhea. Otira ahakoa kaore taku tinana i kitea mai ki konei, engari ko taku wairua i tae mai. Ko te Kawanatanga i tae mai i runga i te tinana o taku hoa minita o Timi Kara, me te mana o te Kuini i tae mai, me nga whakahonoretanga katoa i hoatu mo te ngaromanga atu o to koutou rangatira. Kua korero mai koutou i to koutou koa mo tenei tohu whakanui mo te tukunga e te Kawanatanga kia tanumia to koutou matua i runga i te aronga o to te hoia tanumanga. Ahakoa i rereke tona kiri i to nga Pakeha i whawhai tahi nei me ia ki te tautoko i te mana o te Kuini, engari ko nga toto i roto i ona uaua e rere ana, kotahi ano te ahua me to ratou, me te kaha o tana piripono ki te torona rite tonu te kaha—kaha atu ranei—i o etahi i rereke nei nga kiri i tona. I a ia e ora ana whakahonoretia ana ia e to tatou Kuini, hoatu ana e ia he hoari mana mo ana mahi toa i mahi ai ia, i whai kupu mai ano koutou ki a au i te rangi nei mo tena. I tuku noa atu ia i tona tinana ma te mate—a he tokomaha o tona iwi i mate—i runga i te hapainga i te mana o te Kuini, hei whakauu i te rongomau, hei whakapumau i te whakamananga o te ture a te Kuini. I kite hoki ia ki te kore e tautokona te ture a te Kuini ka waiho hei raruraru nui ki runga ki nga iwi e rua, a te tukunga iho o tena kino ko te iwi Maori, e mohiotia nei ko ia tetahi o nga tino rangatira pai, marama, i roto. No reira o tino tika ana nga whakahonoretanga katoa kua mahia nei mona; a mehemea na to maua taenga mai i mama ake ai tetahi wahi o to koutou pouri, heoi ra ka koa nei maua mo tena rongo. Ko to tatou Matua Nui te mana nui kai runga i nga mea katoa, ma wai e whakahe atu. Kaore ano i pahure noa te rua marama o taku ringaringatanga whakamutunga ki to koutou rangatira kua ngaro atu nei i a tatou; engari kihai rawa au i mohio he kitenga mutunga tena, e kore au e kite ano i a ia i tenei ao. Kotahi tetahi mea pai hei maharatanga mo runga i to maua tutakitanga whakamutunga, i te hui whakamutunga i tae ake ai to koutou rangatira nui kua ngaro atu nei i naianei, ko te rironga mana e whakahua te kupu tono kia inu whakamihi nga tangata moku kia ora, me te Kawanatanga kia ora, me te puta ano o ana kupu mo tona koa mo tona kitenga i a au, me tana whakapai ki nga mahi e mahia ana e matou. Ko nga tangata i tuhi penei na, tera tetahi raruraru kua takoto i waenganui o mana, i tuhi i te kupu tito. Kore rawa rawa he raruraru i tau ki waenganui o maua ko taua rangatira i mate nei. He mamaetanga nui te matenga o tenei mea o te hoa pai, me te mohio, e kore rawa ia e kite ano i tona hoa i tenei ao; a he kohuru rawa i te ingoa o te tangata te mahi a

etahi o nga nupepa e whakapae nei naku i hohoro ai te mate o tenei hoa pai oku. He nui rawa taku aroho, me taku whakaaro nui, mo tenei iwi mo te Maori, a i au kua tu nei hei Minita Maori kua mahi tahi au me koutou ki te whakaora i o koutou whenua; koia ahau i ki ake ai katahi te mea i tino kaha rawa atu ai te kino o te pouri o taku ngakau, ko te kiianga naku, na taku Kawanatanga ranei, te take i mate hohoro ai tenei o aku hoa tino pai atu. tenei tangata i mahi nui i te ora mo tenei koroni. Me i kua ia i whakararuraru e te tangata, he tino tangata whakaaro rangatira atu to koutou kaumatua i mate nei, he tangata humarie, whakaiti noa iho i a ia. kii tonu i te hiahia pono ki te tiaki pai me te whakaora i te iwi i arohatia nuitia nei e ia; engari tera etahi Pakeha whakaaro rereke, hiahia ki te whakakiki i nga mahara o te iwi Maori hei kawe i a ratou ki te mate, kaore i totoro te ringa ki te whakaora i te iwi Maori, engari ki te muru i nga whenua. Ki te kore e whakamutua ena tu mahi, he mate te mutunga iho, no te mea ka riro i aua tu Pakeha whakaaro kohuru nga whenua. Ko wai ma koia aua Pakeha e korerotia nei, nana aua korero teka, whakakinokino, whakararuraru? Ki te aronga o te kupu whakarite mo ratou, he hunga rawakore rawa atu i tenei ra, kaore he oranga; kitea rawatia ake i tetahi rangi, kua ora ke, kua whiwhi nui i nga taonga o tenei ao. No whea ena taonga? Pewhea rawa ratou i whai rawa ai? Koia tenei! No koutou ke ena taonga ena rawa kua riro atu i a rotou; he taonga ena i hua mai i runga i nga whenua kua horomia ake e ratou. Ka rawakore ko koutou, ka ora ko ratou Ki te taea e to koutou rangatira i mate nei, te hoki ora mai ano ki a koutou, ki taku mahara ka taronatia tonutia ake e ia ki runga ki te rakau tuatahi tonu i tata ki a ia nga tangata nana aua kupu tito nui whakaharahara a aua tangata moku, mo te Kawanatanga ranei. Kaati. kua korero ake ra ahau, na nga korero whakapeau ke a nga nga tangata mohiotanga kino i arahi nga rangatira Maori me nga iwi Maori ki roto ki etahi raruraru nunui. Ka haere koutou ki te whakawa ka whawhai ki a koutou ano i roto i te Kooti. I te timatanga o te whakawa no koutou te whenua, kei te taenga ki te mutunga kua kore atu i a koutou. kua pau katoa kua horomia katoatia e nga roia me nga kaiwhakahaere. Kua korero koutou i te rangi nei, i te whawhai te tupapaku ki te ture engari he kaha rawa te ture me nga Kooti. A, he aha te tukunga iho? Ko wai i tika i runga i tena mahi? Ka taea ranei e koutou te tohutohu mai ki a au i tetahi Maori kotahi nei i neke ake tona ora mo tona tika i roto i tenei ra i runga i tana haerenga ki te whakawa i te aroaro o te ture? Kei te ki atu ahau ki a koutou kaore kau rawa he Maori kia kotahi i neke ake te ora i runga i tena tu mahi, engari he maha noa atu nga mea i mate. Ka taea ranei e koutou te waiho iho mo a koutou tamariki nga whenua i tukuna iho e o koutou matua ki a koutou? Kei whea a Horowhenua? Kei a wai i naiane? Ka taea ranei tena whenua te hoatu ki nga tamariki a te kaumatua i mate nei? He mea pewhea i riro ai i nga Pakeha me nga roia? He aha koia te tino take o te raruraru, mai i tona timatanga taea noatia te mutunga? Ka utaina e au tena hara ki runga ki nga pakihiki tika i tenei ra. Na te Kawanatanga ranei i timata te whakawa mo Horowhenua? Kaore! na nga Maori ano i timata te pakanga i waenganui i a ratou ake, i tae atu ai tena whenua ki roto ki te Kooti; a kaore aku awangawanga ki te ki atu ki a koutou na aua tu tangata whakaaro rereke te putaketanga mai o tena mahi. Mai o te timatanga e kite ana tatou i nga Pakeha whakaaro hianga e korero whakakiki i ana ki nga Maori o nga taha e rua, "Haria ta koutou keehi ki roto ki to Kooti"; a i pena haere tonu pea ta ratou tikanga taea noatia te mutunga. Ko nga roia o tetahi taha me tetahi e kai horo ana i te whenua. a hoki rawa atu koutou i te Kooti kua rawakoretia koutou. kua mate nga tinana, kua riro nga whenua, kua raru noa iho koutou i nga mahi a aua Pakeha hianga. I a au kua tu nei hei Minita mo te taha Maori e honohono ana taku kite i nga pukapuka e pa ana ki nga mea Maori, a kei te ki atu ahau ko nga moni e tiatingia ana ki runga ki nga Maori mo runga i nga mahi Kooti me nga wetekanga here kia ahei ai te hokohokona nga whenua Maori, kei te kino whakaharahara te nui o te taumaha. Ma koutou e mohio, tera tetahi whenua £250 tona wariu, a i pau i nga roia me era atu raruraru £150 Tenei ano tetahi, kia mohio ai koutou kei te kohurutia koutou; tera tetahi Maori i hiahia i tetahi pauna kotahi nei kia hoatu e tetahi roia ki a ia ko te utu i tiatingia mo te namanga o taua £1 kotahi, tekau ma rua hereni me te hikipene, te utu o te pane kuini 2s. 6d., te utu o te kai whakamaori £1 12s. 6d. Te moni i riro i te Maori kotahi ano pauna, nga moni e utua e ia mo taua pauna kotahi £3 7s 6d. Kaati kua marama mai pea koutou i runga i aku korero heoi te tangata patu kino i a koutou i te iwi Maori ko nga kaiwhakahaere me nga roia Kaati tena, ehara i te mea i haere mai au ki konei i tenei ra ki te korero roa rawa i nga mate o te iwi Maori, ki te whakaatu ranei i te putaketanga mai o nga mate o mua me nga mate o naiane kaore i putake mai i nga Maori ake, engari i aua tu Pakeha hianga kua tohungia ake nei e au Kei te ki atu ahau, me i kore e whakararuraru e nga tangata, he iwi whakaaro pai te iwi Maori, he iwi atawhai, aroha ki te tangata—otira e kaha ana ahau ki te ki ko te iwi Maori o Niu Tireni te iwi rangatira atu i nga iwi Maori katoa i te ao, e noho nei i raro i te mana o te Kuini. I haere mai ahau ki konei i tenei ra ki te tangi ki te mihi ki nga whanaunga me te iwi o te rangatira i mate nei. o Meiha Keepa. He nui te pai i pa mai ki au i te rongonga atu i nga kupu powhiri mai a tana tamahine. Kei te mohio ahau he mate tenei e kore e taea te whakaora; ma te taka haere pea o nga wa tena e ahua mama ake te pouri o te ngakau. Engari me noho tumanako a ia me era o ona whanaunga ki te wa e tutataki ai ratou ko te tupapaku i tera ao. No taku kitenga i te tamahine a Meiha Keepa i tenei ra, hoki ana taku mahara ki muri ki tetahi taenga mai oku ki konei. ka rua tekau tau i naiane. E kotiro rawa ana ia i tera taima, a ko tona matua i reira ai e mau tonu ana tona kaha kaore ano i ngehe te kaha o [unclear: tona] tinana. Otira no tenei ra ka tutuki nga mahi a aitua. Ko nga mahi ena e kore nei e taea e te tangata te arai. Engari tenei tetahi mea pai hei maharaharatanga ma te ngakau, mai o taua ra taea noatia mai

te matenga o to koutou rangatira, koia tenei, nui rawa atu to maua pai ki a maua me to maua aroha ki a maua, a ko te korero i korerotia nei ki a koutou i takoto he raruraru i waenganui ia maua, kaore kau, he tito kau tena nga Pakeha whakaaro kino, e hiahia ana ki te whakakino i te ingoa o te tangata ora i runga i te matenga o tona hoa pai. Kaati tena. Kua whakapuakina mai a koutou kupu tonono mai ki a au i tenei ra, a ka whai kupu ahau mo ena i naiane. Kua korero ake ra ahau i te tuatahi mo taku kitenga whakamutunga i a meiha Keepa i Hehitingi, i a au i reira e whakamarama ana i nga ritenga o te whakaaro hou a te Kawanatanga mo nga whenua Maori. Ka whakamaramatia atu ano e au i naiane ki a koutou. Tuatahi, e whakaae ana te Kawanatanga ki te whakaaro a nga Maori e mea nei kua tae tenei ki te taima e tika ana kia whakamutua te hoko i nga whenua Maori. *Kei te* kite atu matou he tokoiti rawa nga morehu o te iwi Maori kei te ora; kei te whakaae ano hoki matou ki te kupu whakamutunga a Meiha Keepa: ki ta matou whakaaro ki te whakaorangia e matou nga whenua. e whakaora ana matou i te iwi Maori. Ki te kore e hanga tetahi tikanga pena, akuanei ake nei ka tini noa iho nga Maori whenua kore—ka maha noa iho nga Maori e waihotia hei ingoa kino mo to ratou iwi ake, a hei taumahatanga mo te iwi Pakeha. Me pewhea e taea ai e matou te whakaora i o koutou whenua? Tetahi take tena i rapurapu nui ai o matou whakaaro. No te tau 1886 hanga ana e taku hoa rangatira kua mate atu nei, ara, e Te Paranihi, tetahi ture, paahi rawa i te Paremete; na me i whakatutukitia te aronga o taua ture, me i kua i whakakorea, ki taku mahara kua ora te iwi, kua ora nga whenua i taua ture; engari i araitia te hiahia o te Kawanatanga o taua wa e nga Pakeha whakaaro kino. I tera wa tekau ma rima rawa miriona eka whenua i a koutou; i naiane e rima ano miriona eka kei te toe. Kua pewheatia koia te tekau miriona eka? Kua moumoua noatia iho. Kaati i runga i te mahara atu ki ena matenga kinotanga, ki taku mohio tena e tahuri te Paremete hei hoa mo koutou ko te Kawanatanga ki te paahi i nga tikanga kua oti nei e au te whakamarama atu ki a koutou. Kua whakaatu ake ra ahau ki a koutou tera etahi tikanga i whakatakotoria e te Paremete i te tau 1866, a koina taku e whai ana kia whakatutukitia i te tau 1898. Ki taku mohio e tika ana kia rahuitia katoatia nga whenua e toe ana ki a koutou, hei ora mo koutou hei matua mo koutou. E hiahia ana ahau kia tupu koutou, kia maha, a ki te tupu nui koutou me nui ano he whenua, ki te Kore he whenua e kore hoki koutou me a koutou tamariki e ora. Hei whakatoe i nga whenua, e mea ana matou me whakatu he Poari, he Kaunihera ranei. Ko ena Poari, Kaunihera ranei, kia tokorua Pakeha kia tokorua Maori, apiti atu ki te Komihana o nga Whenua Karauna hei Tiamana mo taua ropu. Me roherohe a takiwa te koroni nei, ara, mo Whanganui tetahi Kaunihera, heoi nga whenua hei whakahaere mana ko nga whenua ano o te takiwa ki Whanganui anake. Kaati ehara i te mea ka akina kinotia tenei ture ki runga ki a koutou, kaore; ina ke tona tikanga, ki te tonono mai tetahi rua tekau tangata whai whenua, me ki o te takiwa ki Whanganui, kia whakamana taua ture, a kia kawea to ratou whenua ki raro i te Poari, a kia mutu te hoko whenua, hei reira ka tukuna atu e matou tena hiahia kia tirohia e nga Maori o taua takiwa; ki te puta ranei he kupu whakahe ma tetahi rua tekau tangata, penei na, kaore ratou e pai kia whakamanaia taua ture mo roto i to ratou nei takiwa, hei reira ka penei atu te kupu a te Kawanatanga, me waiho ma te nuinga o nga tangata whai whenua o taua takiwa e whakatau mai, me pa ranei taua ture ki reira, kauaka ranei—ka pooti katoa i kona nga Maori, tane, wahine, "Ae" "Kaore" ranei, penei ano me te pootitanga mema mo te Whare Paremete. Ki te ki te nuinga, "Ae," me mana taua ture, ka whakamutua i kona te hoko. E pena ana ta matou mahara mo nga Maori, kia whakaritengia ratou ki nga Pakeha, i hoatu ai tena mana ki a ratou ma ratou ano ratou e whakahaere. Ka tu ko aua Poari hei riiwhi mo nga Kooti Whenua Maori, i te mea ka riro ma te Poari nga mahi whakatu riiwhi tupapaku, me nga mahi wawahi whenua. Mehemea e hiahia ana koutou kia whakakorea atu te Kooti Whenua Maori, koia tenei te huarahi; ko te matamata tenei o te weeti mana e wahi atu nga Kooti kia pakaru, kia kore atu. E whakaae ana ahau kia whakaurungia atu he rarangi ki roto ki taua ture, kia kua rawa ai a tukua te roia te kai whakahaere ranei kia tu atu ki te aroaro o aua Poari mo nga take katoa e pa ana ki te iwi Maori. Kua mohio nga kaiwhakahaere me nga roia kua pena te mahara, a kei te pewhea ratou i naiane? Kei te Whaiwhai haere tonu ratou i a au, ka tae ahau he whenua, kua tae atu hoki ratou ki reira whai ai i a au. Kei aku whakamaramatanga atu i nga aronga o tenei Pire ki nga Maori, hei reira ka haere hoki ratou ki te whakakiikii i nga mahara o te iwi Maori kia kua e whakaaetia enei tikanga. Kua tae mai ano ratou ki konei, koia ahau ka ki atu nei, kia tupato koutou. He tino hoariri ratou no koutou. I raru koutou i a ratou i nga ra kua hori ake nei, a ka raru ano koutou i a ratou a taihoa ake nei. Ki te tae mai ano ratou ki a koutou, me ki atu kua kii o koutou taringa i te wuuru, kua rawa hei whakarongo atu. Kua takoto ta matou whakaaro kia tonoa atu ki te Paremete kia homai he moni ki nga Poari, hei hanga rori, hei whakapuare i nga whenua kia nohonohia e te tangata, pena ano me nga moni e whakapaua ana e matou mo runga mo nga whenua Pakeha kia nohonohia ai e te tangata. He nui noa atu nga whenua Maori ki taku mohio na te kore rori te nohoia ai e te tangata, kaore he huarahi e tae atu ai e hoki mai ai te tangata. Ki te kore hoki he rori e kore e riihitia e nga Pakeha; me nga Maori ano kaore e tae ki runga i aua whenua i te kore rori. Me nga taonga, me nga kai, me nga aha, kaore e taea te hari atu, te hari mai ranei; kei te ki atu ahau na te kore rori tetahi take nui nana i arai te whakanohonoho o o koutou whenua. Tetahi, tera matou e tonono atu ki te Paremete kia pootingia he moni kia tukua-a-nama-tia atu ki nga Maori, me punga ki nga whenua. Kei te mohio matou ki te whakamutua tatatia nga hoko whenua, kaore he moni ma nga Maori hei whakaae i o ratou raruraru. No reira e penei ana ta matou kupu, e kore e tika kia kua he oranga mo nga Maori,

atu i naiane i a tae noa ki te wa e hua mai ai he moni i runga i te rihihitanga o nga whenua. Na kona e whakaaro ana matou kia rima anake pauna i te rau pauna te moni itareti ka tonoa e matou mo nga moni tuku-a nama. I naiane i hoki, e utu ana koutou i te £100 mo te £100 i etahi namanga,—ki te tikanga tata pau katoa te moni i te utunga i te itareti, kaore he painga ki a koutou. Tena ko tenei, kia pau ra ano nga tau e wha tekau ma rua katahi ano matou ka tono kia whakahokia mai te moni i namaia. I runga i nga ritenga o te Ture Nama Moni ki nga Ropu Takiwa e mana nei i naiane i e namaia ana te moni mo te £5 i te £100 e ea katoa mai ana aua moni nama i taua £5 i te £100 i nga tau e rua tekau ma ono; a i roto i taua £5 e riro ana ma te koroni te £2 e utu. Otira i runga i te tikanga hou e korerotia nei, e hara i te mea ka hoatu noa atu he moni ki a koutou, engari ka whakaroangia atu e matou te taima kia tae ki te wha tekau ma rua tau, katahi ka whakaeangia mai te moni i nama i ranga i te whenua. I runga i tena huarahi korero kua mohio pea koutou e kore o koutou whenua e riro. Ahakoa haere koutou ki te Kooti mo runga i te wehewehenga o nga hua, engari ko te whenua ia ka mau tonu, ahakoa pewhea a koutou tautohetohe mo te tuhatuhanga o nga moni reti. Kua timataria e etahi tangata tetahi mahi hei arai i enei tikanga hou e korerotia ake nei e au, kia kore ai e whakaaetia e koutou. Kua ki ratou "Titiro, kua whakatungia ko nga Maori hei rangatira mo matou; ka rite tonu te ahua o nga Maori ki nga tino rangatira Pakeha." Engari, ko ahau e ki ana, he aha kei tena, e noho nei hoki nga Pakeha nana i tahae nga whenua o nga Maori—nana nei i hoko o ratou whenua mo te moni he rawa atu, kaore nei i tae ki te wahi ruatekau o te tuturu wariu o aua whenua; e haerere nei aua Pakeha i runga i o ratou paki, ko ratou nga tangata whiwhi nui i te moni, i te taonga, i te aha, o nga tangata o tenei koroni. Mehemea e he ana, i runga ra i te korero a etahi tangata, kia riro ma nga Maori ano e whakahaere o ratou whenua i runga i ta ratou i hiahia ai, kaati, ki taku, e kore ano hoki e tika aua Pakeha kia tu hei rangatira. Ki te kiia kua te Maori o tu hei rangatira, kaati, kua hoki te Pakeha e riro hei rangatira. Ki te wehewehea te rima miriona eka e toe ana i waenganui i te wha tekau mano Maori e toe nei, e kore rawa koutou e kite i te tangata Maori e apo nui ana i te whenua mana anake penei me etahi Pakeha e mahi pera nei i etahi wahi o te koroni. E taea ana hoki te ki pono, ko etahi o nga Pakeha whiwhi nui i te whenua i etahi taima kaore rawa e hoatu kai, moenga ranei, mo o ratou whanaunga tata, ahakoa he toto kotahi ratou. Engari kaore e taea te ki pono he iwi pena te Maori, ara, kaiponu i te kai i te takotoranga ranei mo te tangata o tona iwi. He iwi ingoa rangatira atu te Maori mo tena mea mo te atawhai ki te tangata, kore rawa he tangata e whakatikia ki te kai mehemea he kai kei te kainga Kaore e taea te ki he iwi kaiponu te Maori i te moni, waiho i te peeke haupu ai,—whakatupu i te ora mona anake, a ka waiho noa iho i tona hoa kia noho hapa ana. Kaore ano hoki e taea te ki haere ai nga Maori ki nga motu ke ki nga whenua ranei o waho atu o Niu Tireni whakapau ai i a ratou moni. No reira ahakoa ki te tae ki tena ahua e wehingia nei,—ara, ki te tuturu ki nga Maori o ratou whenua, ki te tupu nui to ratou whai rawa me to ratou ora, heoi ano taku kupu, he iwi whakapau pai te iwi Maori i a ratou moni, kaore e whakatoe i te kapa kotahi, a ko te nuinga o aua moni e whakapaungia ana ki roto i o ratou takiwa ake, e noho nei ratou, no reira ka whiwhi aua wahi i ena moni, rite tonu ano mehemea na te Pakeha aua moni e whakapaua ra ki reira. Engari he taima ano moumoua ai e te Maori tona whenua hei kai waipiro mana; otira kaore au e pai kia kite ahau i nga moni reti o nga whenua e kainga peratia ana. Tetahi o nga tino painga nui o tenei Pire koia tenei; e hiahia ana matou kia wehewehea nga whenua, ki ia tangata Maori tona wahi tona wahi; kia taea ai te ngaki e ia, pera ano me ona matua i nga ra o mua. Ko te taha ki nga Maori whenua kore te take tuatahi hei whakaaroarohanga ma te Poari. Me wehe atu ki ia tangata whai whenua te wahi e ahei ana hei oranga mona, a ka tuturu taua wahi ki a ia me ana tamariki mo ake tonu atu. A i muri i tena ko te taha ki nga Maori whenua kore; me hoatu ki a ratou te mana tuatahi ki te rihi i nga whenua. Engari me utu ano ratou i te reti pera ano me nga Pakeha. Ko nga whenua i toe me whakapuare hei reti atu ki nga Pakeha. Kaati kua korerotia pototia atu e au ki a koutou te aronga o te tikanga hou e whakaarohia ana mo o koutou whenua. Ma koutou e hari atu e ata whiriwhiri. Tena pea koutou e tohe me Maori anake nga mema mo aua Poari, Kaunihera ranei; engari ki taku mohio e kore te Paremete e whakaae ki tena. Ka huri atu koutou ki te Paremete hei homai moni hei hanga rori hei whakarite hoki i o koutou raruraru tae noa ki te wa e hua mai ai he moni i runga i nga reti. No reira e kore te paremete e whakaae ki a koutou anake te mana whakahaere, ki te tohe koutou ki tena heoi ka kore tenei Pire. Kia ahua roa ano pea e mana ana te Pire nei hei ture, ki te kitea he kaha koutou ki te whakahaere, a he tiaki pai i nga moni i nama e te Paremete ki a a koutou, katahi pea te Paremete ka whakaae kia tokomaha ake nga mema Maori o aua Kaunihera; engari ka mea ano te Paremete kia mohiotia tuturutia, ae, he pono, e kaha ana koutou ki te whakahaere i a koutou; e kaha ana koutou ki te whakahaere i o koutou whenua i runga i te awhinatanga a o koutou hoa Pakeha; a ka akona haeretia koutou kia waia ki nga taumahatanga me nga tikanga, hei reira katahi pea ka whakawhanuia nga mana e hoatu ki a koutou; engari i te mea e kite ana matou i nga Maori i naiane i hoatu ana i te £3 7s. 6d. mo te pauna kotahi, ka ahua tupato ano te Paremete ki te hoatu i nga moni nunui, tena e tae ona huihuinga ki te £60,000 pea i te tau kotahi. Heoi ra ko nga take tena hei whiriwhiritanga ma te hui i Papawai. Ki te ki nga Maori e hui ana ki reira, "Kaore matou e pai," heoi ano, ka mau tonu enei mate e takoto nei i naiane. E kore tenei whakaaro hou e akina e matou ki runga ki a koutou. E tono atu ana matou kia tirohia mai e koutou i runga i te whakaaro marama me te mahara tika. Ki te whakamanaia, ka ora nga whenua mo koutou ko a koutou tamariki. I te hainatanga a nga rangatira i te Tiriti o

Waitangi, i kite ratou i nga mate tena e ara mai e ka mau tonu nga mahi hoko noa atu i nga whenua Maori. No reira ka ki ratou ma te Kawanatanga anake tena mahi te hoko whenua. Ko koutou ko nga mea o te whakatupuranga kaumatua e ora nei i tenei ra, a e mohio ana e kore e roa ka tae mai te kupu karanga mai i a koutou kia haere atu; i te mea kua kite koutou i nga mahi i puta i roto i enei tau ka taha nei, wha tekau tau, nuku atu ranei i tena te roa o to koutou kitenga, ko koutou e ki mai ana, "Rahuitia, whakaorangia te whenua mo te iwi Maori." Te kupu whakamutunga tenei a Meiha Keepa i mate nei, "Puritia te whenua; whakaorangia te iwi." Ko ahau e mea ana kia hou rawa ena kupu ki roto ki o koutou ngakau; ata whakaarohia mariretia ena kupu. Kua rongo ahau i te whakatupuranga taitamariki e karangatia ana i te rangi nei he "kua o manu." Ko aua kua o manu kaore ano i kaumatua noa, ka whiwhi ana i te moni hei haerenga ki nga reihi hoiho, ki nga purei pirioti, heoi ano kua ngata o ra' ou hiahia, kaore i te mohio ko o ratou whenua tera e kainga ra e ratou. He tino take nui rawa tenei, e kore e tika kia riro ma te tamariki e whiriwhiri e whakatau; engari ma nga rangatira e whakatau. Kua tono mai koutou kia hoatu he taima hei haerenga mo koutou ki Papawai; a kia hikitia hoki te kooti Whenua e tu nei i konei. Kaore oku nei mana ki te kati i te Kooti. Mo runga mo nga mahi whakahaerenga whakaritenga whakawa, me nga Kooti, kaore o te Kawanatanga mana ki te whakararuraru. Ki te tahuri matou ki te pena kua riria matou e te Paremete; engari e kaha ana ahau ki te whakapuaki i taku ake nei mahara, me taku mohio ano ka tau ano ki runga ki au te taumahatanga o tenei kupu aku, ko taua hui mea ake nei ka tu ki Papawai e nuku ke noa atu ana tona whaitikanga i tenei Kooti Whenua. No reira e tika ana kia hikitia te Kooti kia watea ai koutou te haere ki Papawai. Waiho maku e korero atu tenei whakaaro aku ki nga tangata kei a ratou te mana whakarite i te tuunga o te Kooti, ma ratou e whakaae e whakakore ranei. Kua hiki hoki tenei Kooti hei painga mona ano, kua waihotia koutou nga Maori kia noho noa ana i nga pareparenga o te awa, haere atu ana ki Pamutana mo te take korekore noa iho. A mehemea ka taea te pena, kaati, e ki ana ahau, i te mea kua tupono mai he take nui penei me tenei e korerotia nei, e tino tika ana kia whakaarohia te taha ki a koutou, a kia hikitia te Kooti. Kua korerotia mai ki ahau kua roa atu i te rima marama e noho ana tetahi hunga ki konei i runga i to ratou raruraru. Ko etahi o nga hunga i tono kia hiki te Kooti kia whakaritea a ratou mea i waho. E tino mohio ana ahau ki tena. He tino mate nui tena no nga tangata i haere iho nei i uta e rima rawa marama e noho ana i konei. Ka tino korero nui tonu atu ahau ki nga tangata nana te take o tenei ahua, ka penei taku kupu, katahi te mahi tino kino rawa atu ko te whakaroa haere i nga mahi, he mea ano mate iho nga tangata. Kua tata te pau o te rua tau i naianei o taku kiianga nuitanga atu ki nga Kooti nei me tino haere ratou ki nga kainga tu ai,—ko nga Kooti e haere ki nga Maori,—kua e toia mai ko nga Maori ki nga taone ki te whakawa i a ratou keehi. Kia hoki atu ahau ki Poneke ka tono atu ahau kia whakamaramatia mai te take i kore ai i whakaritea tena kupu whakahau a te Paremete, no te mea he maha aku tunga ki te korero mo tenei take i roto i te Paremete. Ki te kore nga Tiati e kaha ki te haera ki Pipiriki, heoi ra ki taku me rapu i etahi Tiati hou; no te me mea me ata whakaaro ano te taha ki nga Maori, pera ano me te taha ki nga Pakeha e whakaarohia nei. He tino he rawa atu tenei mahi te kukume mai i a koutou ki nga taone Pakeha. Mo te taha ki enei whenua e korerotia nei mehemea ka tukua mai ki taku, ka whakamutua tonutia nga tuunga Kooti ki konei, ka haria ketia ki Pipiriki kia hoki atu ai koutou ki o koutou na kainga ki reira whakawa ai i a koutou keehi. Mo te taha ki Ohotu Poraka, kua tokua atu tena take ki te ringa o te Kaitiaki mo te Katoa i naianei. I te tuunga o Meiha Keepa i Poneke ki te korero i tana whai korero nui mo Horowhenua, i whakamarama ia i tona mahara mo Ohotu Poraka, a i rite tonu tana ki ta matou tikanga e whakahaere nei i naianei mo taua poraka, a tenei nga tangata o taua whenua me te Kaitiaki mo te Katoa e mahi tahi nei. Tenei e tu nei te Kooti mo Ohotu, a mo Horowhenua hoki, a te tukunga iho o tena he taumahatanga, i nga roia, i nga kai whakahaere, a mutu rawa ake, kua pau katoa pea te whenua i te utunga i ena mea. Ki taku me mutu nga whakawa mo tena whenua. He nui rawa nga raruraru o te Kawanatanga mo runga i nga mahi o tera whenua, o Horowhenua, o te tau 1871 mai ano tae mai ki naianei. Ko nga Kawanatanga katoa i enei tau e rua tekau ma whitu nei e raru ana mo taua whenua. Kaore rawa e tau te mau roa o tena raruraru me ona taumahatanga e mau nei, hei ingoa pai mo nga Pakeha, mo nga Maori ranei; engari e ki ana ahau na nga Pakeha whakaaro kino te take o tenei raruraru katoa. Ki te taea e au te whakahau atu kia mahia mai he ritaana e whakaatu ana i te nui whakaharahara o nga moni kua riro atu i nga roia mo runga i tena poraka whenua, tena e tu te tara o nga kanohi o te iwi Pakeha me nga Maori ano hoki, a ka poto katoa mai ki te tautoko i te Kawanatanga kia whakamutua rawatia atu tena mahi kino mo ake tonu atu. E mohio ana ahau, mai o te timatanga tae mai ki naianei, heoi ano te hiahia o te Minita o nga Whenua (Mr. McKenzie), kia mahia te mea tika, kia hoki atu te whenua ki nga tangata tika ki taua poraka. I te paahitanga a te Paremete i nga ture i whakaarohia e te Kawanatanga hei whakamutu i nga kootitanga, ka ara ano he raruraru, ka ara ano he Kooti, a inaianei kua kino rawa atu te raruraru i te raruraru o te tuatahi. Na nga roia i te Paremete te take o tenei mahi kino. Me i paahitia te ture i whakatakototia atu e Mr. McKenzie kua mutu noa atu te raruraru, kua kore noa atu enei mamaetanga, enei raruraru, me enei mahi whakatete, e whakahoha nei i a tatou i enei tau ka taha nei. Mehemea ka tukua mai ki taku, kei apopo tonu nei—mehemea e whiwhi ana ahau i te mana motuhake e kiia nei kei au e mau ana,—kore rawa e roa i a au nga. Kooti, kua mutu katoa. Ka hanga e au he tikanga pena ano me te tikanga i hanga mo nga whenua e Te Tai Hauaauru, ka whakatungia e au he tangata me te hoatu i te mana kia

timataria houtia te keehi mai o te timatanga tae noa ki te mutunga, a ka waihotia ta ratou whakataua hei mutunga rawatanga mo nga taha katoa. E mohio ana ahau kei te whakakikitia nga tangata kia kaha ratou ki te kawae i tenei pakanga. Ka whakapuaki ahau i te kupu tohutohu, ano he matua e tohutohu ana ki ana tamariki, kua rawa hei whakarongo atu ki ena tangata. Mehemea ka kitea he huarahi e mutu pai ai tenei raruraru, koia tena, mahia, hei painga mo a koutou tamariki me te iwi. Tenei te huarahi e takoto nei hei whakamutunga mo nga raruraru Kaore e taea e nga roia te kawae i ta ratou mahi ki te kore nga tangata e whakaae, a e tumanako ana toku ngakau kia kua e waihotia nga tikanga nana i rawakore ai to koutou rangatira i mate nei, hei whakarawakore ano hoki i ona uri i muri i a ia. Na nga roia hoki raua ko te ture i rawakore ai taua kaumatua, na kona hoki i ngau tonu ai i roto i ona mahara, i hohoro ai te he o tona tinana. Kaati ra mo tena Kua ki ake ra ahau ko te hiahia o te Kawanatanga kia mahia te mea tika. a ka mahia ano hoki, i runga i nga menemana kua hanga i roto i te Kaunihera, me te ture e pa ana ki Horowhenua. Kua kore to koutou matua i konei hei tohutohu i a koutou; engari kua ki mai koutou i te rangi nei ko ahau hei whakakapi mo tona turanga, koia ahau ka tohutohu atu nei kia koutou. Ki te kore e whakamutua tenei tu mahi, ka haere tonu, ka haere tonu, a pau noa nga whenua. E ki ana ahau me mutu enei mahi roia. Ki te haere mai he tangata ki a koutou tonu mai ai kia whakaaetia e koutou kia haere ano etahi mahi pena, kua rawa koutou e whakaae; a ki te tae mai ratou ki a au ka whakahe ano hoki ahau ki a ratou. Ahakoa ko taku tino hoa riri te tangata ka whakaae ano ia ko ahau tetahi tangata kaha, me te Minita o nga Whenua he tangata kaha; a ka whakapaua to maua nei kaha hei arai atu i enei mahi roia, i enei mamaetanga ngakau, me enei mahi moutou nui i te moni. Tetahi, ki taku mohio ki te tukua atu tenei take ki etahi Komihana, ara, ki etahi tangata tino marama ki taua take, me te tuku atu hoki ki a ratou anake hei whakahaere i taua raruraru, ki taku mohio ka mutu tata taua raruraru ka kore atu te hopohopo o o koutou ngakau. Heoi ta matou e whai ana, ko te mea pono anake, ko te mea tika anake kia mahia. Kua tonoa mai ki ahau kia whakatakotoria tetahi tikanga mo runga mo nga utu e tiatingia ana mo nga taonga e utaina ana ki runga ki nga tima e haere ana i roto i tenei awa. Kei te raruraru ra tena ki taku mohio, mehemea e tika ana ta koutou korero e ki nei, kotahi rawa hereni me te hikipene mo te haringa i te pauna kanara kotahi; kotahi ano pea hereni te moni i hokona ai. Ko te mahi tika ma te Kawanatanga kia kua e waihotia tetahi iwi i roto i te koroni kia noho pohehe ana i roto i te wahi pouri, no reira ka whakangihaia e au te maramatanga o te kanara kia whiti ki runga i te kanataraka e takoto nei i waenganui o matou me Mr. Hatrick, a e mohio ana ahau ka kite koutou e herea ana ia e nga kupu o taua kanataraka kore rawa e kaha ki te tonu i tena tu utu. Ka whakahaua e au kia tukua mai etahi kape o taua kanataraka hei titiro ma koutou, kia kite iho ai koutou i nga moni tika hei hoatu ma koutou ki a ia. Taku titiro ki tena tangata he tangata kamakama ki te whakahaere, a mehemea e tika ana ta koutou korero, kaati na ana kai-mahi pea te pohehe. Kaore tena tangata e tinihanga i nga Maori ki taku mohio. Kua tonoa mai etahi moni maha hei whakawatea i te awa o Whanganui. Ko te koroni ki te homai i aua moni hei painga mo te iwi katoa. He pono he kanataraka kei te takoto i waenganui i te Kawanatanga me nga tangata nana te tima, engari ahakoa e tau ana ki runga i te Poari tena raruraru ma ratou tena mahi whakawatea i te awa. E kore ahau e hoatu ano i tetahi moni mehemea ka waiho aua mea hei moni whakaora i te hunga kotahi anake, a hei huarahi e tiatingia ai kia nui rawa he moni hei utu ma nga Pakeha me nga Maori. Kaore ratou e tika kia whiuwhiua e ratou ko nga reta a nga Maori ki roto ki te awa, a ko nga reta Pakeha anake e tiaki pai E tika noa atu ana koutou kia rite tonu te ngawari o te whakahaere mo koutou, a kia tiakina paitia a koutou taonga, rite tonu ki a nga Pakeha. A i runga i te mea ko ahau te Minita o nga Poutapeta maku e mea kia tika te kawenga i a koutou reta kia nga wahi i tukuna ai; engari kia tika ano te whakahaere i nga mea katoa. Ko te korero tenei a te taha kotahi anake kua rangona nei e au, taihoa me patai ahau kia Mr. Hatrick kia rongorongo ahau i tana whakautu mai. E kore e tika kia puta he kupu maku i naianei kia rongorongo ra ano ahau i nga korero a nga taha e rua. Ki te tukua a reta mai he kupu whakahe ki ahau ka tirotirohia e au. Ki taku mohio ka mutu tonu tenei raruraru. Te tonu whakamutunga hei korero maku ko te tonu i tonoa nei kia whakaarahia e te Kawanatanga he pou tohu whakamaharatanga mo Meiha Keepa. Kaore i maha nga marama i waenganui i te matenga o Meiha Ropata me Meiha Keepa. Ko aua kaumatua, me o raua whanaunga, me o raua iwi, i whakaheke i o ratou toto hei whakau i te mana o te Kuini ki tenei Koroni. I te wa e ora ana whakahonoretia ana raua tahi e te Kuini. Ko nga hoari i hoatu ma raua, kua mahue iho hei oha ki o raua uri whakatupuranga, hei tohu nui i te toa o o ratou matua, me to raua kaha ki te tautoko i te rongomau o te Koroni i a raua mahi nui, mahi pai. Ki taku whakaaro e tino tika ana kia hoatu te pou tohu whakamaharatanga i tonoa mai nei e koutou. Ae ka whakamanaia tena tonu. E pai noa atu te Kawanatanga ki tena tonu ka nui ano te tika hei whakamaharatanga mo te ingoa o to koutou kaumatua rangatira kua ngaro atu nei. Kaati ma koutou ma nga whanaunga e rapu te ahua o te kohatu e paingia ana e koutou, ka waiho atu e au ma koutou tena e whakaatu mai. Ahakoa kaore au i tae mai ki tona tanumanga, otira ka noho tatari tonu au kia tae mai au ki konei a te wa e tangohia ai te uhi o tona pou kohatu. Ko enei korero aku tae mai ki naianei e aro anake ana ki runga ki nga whanaunga me nga hoa e tangi nei e noho pouri nei i konei i tenei ra. Engari he taha marama ano tetahi taha. ina hoki, kei te kite atu ahau e noho manuhiri ana i roto i a koutou etahi hoa o te taha ki te hauraro. I roto i te haora o te pouritanga o nga mahara, he oranga ngakau o Whanganui i te taenga nga hoa hei whakakaha i a tatou, a e mohio aua ahau kua ora ano te ngakau o

Whanganui i te taenga mai o ena hoa i tenei ra. Tena koutou! kia ora koutou! E rongō ana ahau ka nui nga tangata kei te haere mai kia kite i te tupapaku, a ka pai tena hei whakaora i nga ngakau o nga whanaunga, a tenei kua rongō ahau he maha nga mea e ahua ana ki Papawai. Ki taku mahara ka tata tonu pea te whai tikangata o te hui ka tu nei ki Papawai, ki te hui i tu nei ki Waitangi, a i te mea i puta te kaha o nga whakaaro mohio i reira, no reira ka whai tonu taku ngakau me e kore e puta pera ano ki Papawai. Ko nga whakautanga a tena hui ka aro nui ki runga ki te Paremete o te Koroni. Ko ta matou tikanga he patapatai ki nga Pakeha mo runga i nga tikanga hou a te Kawanatanga e pa ana ki a ratou, no reira ka tika kia penatia ano e au te tikanga mo nga take Maori e pa nui ana ki runga ki a koutou me a koutou tamariki i muri i a koutou. Ka tae atu ano ahau ki Papawai ki reira tatou kororero tahi ai mo enei take e korerotia nei. Mehemea ki te tupono ka whakaetia e nga Maori, heoi ano ka whakahaere tonu ahau i te Pire e korerotia nei, a ki te paahitia, ka mutu te hoko whenua, ka mutu nga Kooti Whenua. Ki te kore e paahi, heoi ra, ka mau tonu ko nga tikanga e mau nei i naianei. I a matou e hoko tonu nei i nga whenua, ki taku mahara he mahi tera e pa ai he mate ki te iwi Maori, engari ahokoa heke te toto i taku manawa ina kiia mai me mau tonu nga tikanga e mana nei i naianei, e taea te aha; heoi ano ka tukuna te ture kia tae ki tona tutukitanga. Ahakoa toku kaha nui nei, e kore ano au e kaha ki te whawhai atu ki nga iwi e rua. Kaore au e kaha ki nga Maori e tohe nei ki te ruke i nga whenua, a kaore hoki au e kaha ki nga Pakeha e tohe nei ki te muru i o koutou whenua. Ahakoa ano ki te whakaetia e nga Maori te Pire, engari e mohio ana ahau kei te takoto tetahi pakanga nui i mua mai i taku aroaro hei pakanga maku i mua o te paahitanga o tena Pire hei Ture mo te koroni. Kei roto ano i te Paremete etahi mangai o te hunga kaihoru, o te hunga muru i nga whenua Maori; kei te kite atu tatou e noho iho ana te kaahu i runga, e tatari ana ki te kapo i nga manu e noho ake ana i raro. Kua whakatangihia mai ano te piukara; kua panuitia mai he kupu i roto i etahi o nga nupepa a aua tu tangata kia kua hei whakaetia kia paahitia e te Kawanatanga tenei Pire. Kaati i runga i te marama o taku kite i te tika me te ora nui e pa ki nga iwi e rua ina ka paahitia tenei Pire, no reira ka tino kaha ahau ki te kawea a me tahuri mai koutou ki te tautoko. Hei kupu whakamutunga maku, me korero ano ahau i te nui rawa o taku aroha pono ki a koutou, mo runga i tenei aitua nui kua pa mai ki a koutou. Kei te tumanako atu toku ngakau ma te taka haere o nga wa, ma te aroha me te awhinatanga a nga hoa, tena e ahua mama haere ake te taumahatanga o tenei mate. Hei orange ngakau ano mo koutou tenei maharatanga, nei na, i te wa e ora ana taua kaumatua, nui atu te whakaaro whakahonore, te whakaaro whakamihi mo Meiha Keepa; a hei orange ngakau ano tenei maharatanga, ki te pai ta koutou haere i tenei ao tena koutou e tutataki ano ki a ia i tera ao, i te kainga wehenga kore. Kia mau tonu te rangimarietanga me te aroha mo ake tonu atu. Kia kua rawa e tau he kōhu pouri i waenganui o tatou. Kia tau te rangimarietanga me te ora ki runga ki a koutou, tena koutou, kia ora! kia ora koutou.

Takarangi Mete Kingi: Kaore matou e pa atu ki te Kai-tiaki mo te Katoa mo Ohotu Poraka. Kaore matou e pai ana kia riro i a ia te whakahaere o tena whenua. Na Te Whatahoro tena mahi. I tae atu ano taua Kai-tiaki mo te Katoa ki karatia, engari kaore he tangata o Whanganui i tae atu ki tana hui. Ko nga nupepa e korero nui ana mo te Kai-tiaki mo te Katoa, engari ko nga tangata noua te whenua kore rawa atu e pai ana kia pa atu ia ki reira.

Te Pirimia: Kei moumou korero noa tatou mo tenei take, na reira, me ki atu ahau, kaore e taea a Ohotu Poraka te tuku atu ki te ringa o te Kai-tiaki mo te Katoa ki te kore e matua paahitia tetahi ture pera e te Paremete. Ka tukua e ahau kia haere i mua ko tenei Pire kua whakamaramaria atu nei e au ki a koutou i te rangi nei. I raro i tena Pire ka whai mana koutou ma koutou ano tena whenua e whakahaere. Ki te mahia he Pire mo Ohotu ka mahia taua mea mo reira anake, koia ahau i mahara ai pai atu ko te Pire e pa ana ki nga Whenua Maori katoa o te Koroni e tuku kia haere i te tuatahi. Kua mohio ra koutou ki taku nei whakaaro mo runga i tenei mea. Ka pouri au mehemea kua nukarautia te Kai-tiaki o te Katoa. He tika i korero ano ia ki a au e tono ana nga tangata nona taua whenua kia paahitia tetahi ture, a kia hoki au ki Poneke ke ata uiui ahau ki a ia mo runga i tenei take. Te mea pai me tuhituhi e koutou he pukapuka, ma nga tangata o taua whenua e haina, penei na, kaore koutou e pai kia mahia tena Pire i naianei. Kaore he take e awangawanga ai o koutou ngakau mo tena mea.

Huihuinga o te Pirimia me nga Rangatira Maori i tu ki Papawai i te 26 o nga ra o Mei, 1898.

Te Pirimia: E nga rangatira me te iwi Maori kua huihui mai nei ki konei, i mua o ta tatou korero, tenei tetahi kupu kua tae mai ki au, a e hiahia ana ahau ki te panui atu ki a koutou. Ko taua kupu na te Kawana, a e tika ana kia rongō koutou. Koia tenei tana kupu, "Kua tae mai te waea a te Hekeretari Nui mo nga Koroni e whakaatu mai ana kua whakahaua mai ahau e te Kuini kia hoatu ana kupu whakawhetai ki te koroni mo ta ratou kupu whakamihi, piripono, i tuku atu ai ki a ia i tona ra whanautanga."

Tamahau Mahupuku: He kupu ruarua ano aku i mua o te taenga ki ta tatou tino mahi. Haere mai e te

Pirimia, haere mai tomokia te whare kua oti nei te hanga ki tenei wahi. I tera taenga mai ou i tukuna atu ki a koe tenei whare i runga i to ahua e tu nei koe hei Minita Maori. He tikanga hou rawa tenei ki enei takiwa. E pai ana ko to whare nui e tu mai nei i Poneke hei whakahaerenga mau i o [unclear: mana] Pirimia, engari i runga i o mahi Minita Maori e tika ana kia haere mai koe ki konei korero ai mo nga take Maori ki te iwi Maori. Ko nga rangatira o nga iwi maha o te Tai Rawhiti kua tae mai ki konei, a ka ata whakarongo ki o korero katoa mo runga mo te Pire e whakaarohia nei kia paahitia mo te taha ki a matou ki te iwi Maori me o matou whenua. Ka tuaruatia ano e au taku kupu tuatahi ra, nou tenei whare i runga i to tuunga hei Minita Maori.

Te Pirimia: Nui atu te hari o taku ngakau i taku taenga mai ano ki konei kia kite i a koutou me te whakarongo atu ki a koutou kupu powhiri, aroha hoki, moku. E pai ana ta koutou kupu e ki mai nei kua moku tenei whare i runga i toku tuunga hei Minita Maori. Mo te taha ki te koroni e whakawhetai atu ana ahau ki a koutou mo to koutou kaha ki te hanga i nga painga e rite ana hei ritenga e tae mai ai nga Minita ki konei kia kite i a koutou me te kororerero i nga take e tino pa ana ki te iwi Maori. Ko te tangata nana i kite tenei mahara, ahakoa ko wai taua tangata, e tika ana kia whakamoemititia e te iwi Maori. Mo te taha ki nga tangata nana i mahi, e penei ana taku kupu, e tika ana koutou kia waiho hei tauira tirohanga ma te iwi Pakeha o tenei koroni. He maha nga tamariki Maori kua whakakite i to ratou kaha ki nga iwi o te ao nei, mehemea ka akona ratou ki nga mahi-a-ringaringa e nga Pakeha tohunga ki aua mahi, kaha atu te tere o to ratou mohio. Ki te tirohia hoki tenei whare e te tangata i tenei ra ka mohio noa atu taua tangata mehemea ka akona tikatia a koutou taitamariki ki nga mahi tino tohunga mahi-a-ringaringa ka riro ko a koutou tamariki etahi tangata mohio rawa mo aua tu mahi. E mohio ana ahau ka koa pea koutou mo tenei kupu aku, ara, tetahi o nga tino tangata tohunga kei nga whare mahi pena o Nepia he Maori. Heoi te take o tena korero aku he mea naku kia mohiotia ai, ki te rite tahi te whakaakoranga e hoatu mo koutou ki te whakaakoranga e hoatu ana mo te iwi Pakeha kaore kau rawa he turanga e kore e taea e koutou. Na ka korero ahau i tetahi korero i naiane i tena pea e whakamiharo te whakatupuranga taitamariki. Kua mohio noa atu o koutou tupuna kua ngaro atu nei, engari e ora roa nei i roto i o koutou mahara, kua mohio noa atu ratou he iwi kaha koutou tena e tae ki te mutunga mai o tenei mea o te matauranga. Maku e whakaamarama te tikanga o taku kupu. Kaore ranei ratou i hoatu i etahi whenua nunui i runga i tenei tikanga na, kia whakapaua nga hua o aua whenua hei ako i te iwi Maori ki nga matauranga o te whakapono, o nga mahi-a-ringaringa, me te huhua noa iho o etahi aronga mahi. Ko nga tikanga ena i tukuna ai ena whenua rahui e o koutou matua. E ki ana ahau, me taku mohio ano he kupu taumaha tenei, ko te korenga i tahuri aua tangata, i waihotia ai nei ki a ratou aua whenua i nga ra o mua hei painga mo te iwi Maori, ki te whakarite i nga tikanga o nga mahara i tukuna ai, ka waiho tena hei mea e mau tonu ai te whakama. Hei tauira e marama ai taku korero me tohu e au ki Porirua whenua rahui e tata ana ki Poneke. Neke atu i te £6,000 nga moni i hua mai i taua whenua e haupu mai nei, a ko nga kaitiaki kaore ano i whakapau i tetahi £50 noa nei o taua moni hei ako i nga tamariki Maori o taua takiwa ki nga mahi-a-ringaringa, ki tetahi atu aronga matauranga ranei. Kei te titiro atu ano hoki ahau i naiane i a au e tu nei ki tetahi piihi whenua i konei i Papawai nei i tukua e o koutou matua mo tetahi tikanga tino pai, a ka patai atu ahau, kua whakamahia ranei taua whenua hei whakarite i te mahara i tukuna ai, kaore ranei? Tera atu ano etahi whenua i te Tai Rawhiti i tukuna i runga i etahi mahara pera kaore ano kia whakamana. Pena ano te takoto o nga whenua rahui o te Tai Hauauru. Tetahi, kua tae mai ki ahau tetahi tono na Waikato, na nga Maori i murua nei o ratou whenua i runga i te raupatu a te Pakeha, a kaore he eka kotahi e toe ana ki a ratou, e mea mai ana kia whakahokia atu ki a ratou nga whenua rahui kaore nei ano kia whakamahia ki runga ki nga huarahi o nga mahara i hoatu ai. E tika ana kia puta mai he tono pena ma aua Maori whenua kore ki te Kawanatanga. I te keehi i puta nei te tono a Wi Parata i roto i te Hupirimi Kooti kia whakahokia mai te whenua rahui i Porirua ki nga uri o nga tangata nana i tuku taua whenua, ki ana te Kooti, kaore e taea. Kaati i te mea kua puta te kupu a te ture e kore te whenua e hoki atu ki nga uri o nga tangata nana i hoatu, a i te mea ano hoki kua ki nga kai-tiaki o aua whenua, kua kore e taea e ratou te whakarite nga hiahia i maharatia ai e nga kai-tuku, koia ahau i ki ake ai e tino tika ana te Kawanatanga, i runga i te mahara ki nga iwi e rua, ki te peke atu me te tahuri ki te whakamatau mehemea e kore e taea te whakarite te hiahia a o koutou matua. Ki te tikanga, haunga hoki ra te kura Maori i te Aute, Takiwa o Heretaunga, engari i era atu wahi, e ki ana ahau kaore ano i whakaritea tikatia nga hiahia i hoatu ai e nga kaumatua aua whenua utu nui. Tetahi o nga mema ahua mohio o te Paremete i akona ki te kura i Tipene, a no Te Aute tetahi taitamariki tino kaha atu te mohio, i tae mai nei ki konei i tera taenga mai oku, koia nei hoki te roia Maori tuatahi i Niu Tireni nei. Kua whiwhi nui nga roia Pakeha i nga Maori o tenei koroni, engari kaore ano au i mohio ka pewhea ranei te whiwhi o nga roia, Maori i o ratou hoa o te iwi Maori. Otira ki taku mohio kauaka koutou hei awhina i nga kareti ako tamariki hei roia, kai tokomaha rawa taua tu iwi. Ina pea tetahi ahua, ka riro pea tetahi wahi o te tika o te iwi Pakeha i nga roia Maori. Kaati ra mehemea e pena ana e pai ana, whakatungia kia maha noa atu, engari kia roa noa atu pea ratou e mahi ana, e whakahaere ana, ka whiwhi ai ratou i nga whenua Pakeha pera te maha me nga whenua Maori kua horomia nei e te iwi Pakeha.

Kaati he tino kupu pono tenei, he mea pai rawa kia akona te iwi Maori kia tupu haere ai to ratou mohio ki nga mahi-a-ringaringa, he tino iwi kaha hoki te Maori mo aua tu mahi. E tika ana kia tu te Maori hei engineer,

hei kamura, hei parakimete, me nga tu mahi pera katoa i roto i te koroni nei, e tika ana kia uru nga taitamariki ki te ako i aua mahi katoa. Kei te whanga tonu ahau ki te wa e karangatia ai ahau kia haere ake ki konei ki te whakapuare i tetahi kura ako mahi-a-ringaringa i hanga ki te taha tonu o tenei whare a i awhinatia ki nga moni i hua mai runga i te whenua i ata hoatu e o koutou matua hei awhina i nga tikanga pena. Ki te tu he kura pera ka hiahia ahau kia akona a koutou tamariki ki nga mahi kamura, parakimete, whakaahua, me era atu ahua, kia ahei ai ratou ki te mahi oranga mo ratou i runga i ena tu huarahi mahi. Mahemea kua tu he kura pena ki etahi wahi o te koroni ma tena ka kore atu nga kupu tawai mo te iwi Maori. E kiia nei kaore te taitamariki Maori e ahu whenua ki te mahi, e korerotia nei he pai atu ki a ratou te noho i nga paparakauta, me nga whare piriota, me te ruke i a ratou moni ki runga ki nga mihini purei hoiho, i te haere ki nga mahi totika. Kaati ko ahau ano hoki tetahi ka nui ano taku ngakau pouri i etahi taima i te mea e tino mohio ana ahau e ahua tika ana tetahi wahi o aua taunu. Engari i runga i tetahi ahua ano o tona aronga ka patai ahu ki a au nei ano, kei hea nga mahi ma aua tamariki? Kei te awhina ranei matou i a ratou? Kei te whakawhiwhia ranei ratou e te Pakeha ki nga whakaakoranga e mohio ai ratou ki nga mahi-a-ringaringa? Kei hea he whenua hei mahi ma ratou? Kei te takoto marama noa mai te take i heke haere ai te tupu o te iwi Maori: He aha te pai o te tangi tinihanga, me te rupahu noa iho, i te mea ko te putaketanga mai o tena mate he whakaaro kore, he ugakau pohehe, he aroha kore. Ko nga mea o te iwi Pakeha e kaha ana ki te awhina i a koutou kaore e totoro atu i te ringaringa hei hapai ake i a koutou i roto i te mate, hei whakatu i a kotou ki runga ki nga turanga e taea ai e koutou te whakarewa ake i te ingoa nui o te iwi Maori kia puta kia rangona. Ka pewhea ta koutou mahara mo tetahi Pakeha kaore nei e karanga i te tangata ki te kai mana e ka tae mate atu ki tona kainga i te ngenge i te haerenga i te roa o te whenua? Ahakoa kite atu koe e hau pu ana te nui noa iho o te kai i runga i tana tepu, e iri ana nga kakahu maha i roto i tona whare, a e haere mate ana koe i te hore kakahu, ahakoa korero taua Pakeha i tana ngakau pouri me tana aroha mou, hei aha tena ki te kore koe e whangaia ki te kai, ki te kore koe e whakawhiwhia ki te kakahu. Ko nga tangata e patoto atu ana i te whatitoka o te whare o tena tu tangata ko nga whakatupuranga taitamariki o te iwi Maori. Ko nga Pakeha kei a a ratou nga whenua rahui Maori hau pu ana te kai i runga i a ratou tepu, ki tonu o ratou whare i te kakahu. Na koutou ena kai, no koutou ena kakahu. Ko nga kai i runga i nga tepu ko nga whenua tena i hoatu e o koutou matua, ko nga kakahu ko a ratou moni kei roto i nga peeke e takoto ana i hua mai i runga i aua whenua. Ko te whare i korero ake ra ahau ko te kura mahi-a-ringaringa tenei e hiahia nei o koutou tamariki kia tomo atu ratou ki roto, kia whiwhi tahi ai ratou i nga painga i maharatia e o koutou matua kia riro i a koutou. Me huaki te kuaha o taua whare, me waahi atu e te ringa kaha o te ture kia riro mai ai i a koutou tamariki nga mea e tika ana kia riro i a ratou. Nui atu taku koa mo taku kahanga ki te ki atu ki a koutou i te whiriwhiri te Pihopa o Weringitana i te aronga o aua rahui, a kei te mahia tetahi tikanga i naianei e kore atu ai tenei he kua roa nei e takoto ana mo runga i aua whenua rahui. I ata korerorerotia tenei take e te Hinota o te Haahi o Ingarangi i tu nei ki Karaihiitiati i mua tata ake nei, a i puta nga whakatautaunga a te Hinota, a kua tukua mai i naianei kia whiriwhiria e te Kawanatanga. Kua tonoa mai ki a matou kia tukua atu taua take ma te Hupirimi Kooti e whakatau te tikanga hei mahinga mo muri atu, i te mea e kiia ana kua kore e taea i naianei te whakarite i nga tikanga o te tiakitanga tuatahi i tukuna ai nga whenua. Engari tenei etahi take e rua e tino tika ana kia ata whakaaroarohia. Ko ahau e mea ana rite tonu te tika o nga Maori ki to te Kawanatanga kia patairia atu kia korero ratou i o ratou hiahia. Na o koutou matua hoki aua whenua i te tuatahi, a he mea ata tuku na ratou i runga i nga ritenga kai-tiakitanga hei awhina i etahi tikanga i ata huaina i taua wa. No reira ko koutou tetahi hunga e pa ana ki tena kai-tiakitanga, a e rite tonu ana to koutou tika ki to era atu hunga katoa kia ata whakaarohia o koutou hiahia. Kaore ahau e whakaae ana ki nga tikanga a te Hinota i homai nei kia tiroirohia e matou, no te mea e mea ana ratou me hanga he *scholarships* ma nga tamariki Maori anake e haere ana ki nga kura o te Haahi o Ingaranga. Kaati ko tena tikanga ki taku nei titiro he tikanga whakawhaiti rawa, he he tona mutanga, no te mea akuanei pea kaore koutou e kaha ki te tuku i a koutou tamariki ki ena kura. Titiro hoki ki tenei whenua rahui i konei, i Papawai nei, he mea ata hoatu hei painga mo nga tamariki o tenei takiwa ake. Kaati e mea ana te Hinota i naianei me whiwhi katoa nga tamariki Maori katoa, ahakoa no whea wahi o te koroni nei, i nga painga tena e hua mai i tenei rahui. Tetahi, i te mea ko te Kawanatanga kei te hoatu moni o roto i nga moni taake hei awhina i nga kura Pakeha, a ko nga kura Maori e awhinatia ana ki nga moni o roto i te Civil List, no reira ki taku nei mahara kaore he take o tenei rahui e waihotia ai mo te tikanga i hoatu ai e o koutou matua i te tuatahi: E mohio ana ahau he nui noa atu nga mea kei te toe hei whakatu kura ako mahi-a-ringaringa i ko atu o nga mea kua oti te wehe atu e te Kawanatanga. Mehemea e whakamahia tikatia ana aua whenua ka ahei kia akona nga tamariki Maori ki nga mahi-a-ringaringa i nga wahi e tata ana ki o ratou kainga a ka whakawhiwhia ratou ki te mohiotanga e kaha ai ratou te haere atu ki nga wahi katoa o te ao mahi ai i te ora mo ratou. Mo te taha ki te Kawanatanga, me ki ake ahau kaore o matou hiahia kia tupu he raruraru i waenganui i a matou me nga ropu o nga Haahi maha kua whakawhiwhia ki etahi whenua i runga i etahi tikanga i ata whakaarohia i te wa i hoatu ai aua whenua, engari ko to matou hiahia kia whakawhiwhia nga iwi Maori, i runga i etahi tikanga hou, ki nga painga i maharatia e o ratou tupuna, matua, kia puta atu ki a ratou. Ko tenei he tino take nui rawa atu, kaore e pai kia whakahaerea ngoikoretia, engari me hanga et e Paremete tetahi tikanga

whanui, marama, e kore atu ai te taunutanga e takoto nei i naiane. E tata ana ki te rua tekau tau i naiane, ara no te tau 1879, ka whakaturia he Roiara Komihana hei hanga ripoata mo runga i tenei take. Ko nga mema o taua Komihana he tangata tino mohio. Ko Mr. Alfred Domett, ko Sir Francis Dillon Bell, ko Sir William Fox ano pea hoki tetahi ki taku mahara, me etahi atu ano tokorua tahi kua ngaro i a au o raua ingoa i naiane. Ko aua Komihana etahi tino Komihana kaha kua tu i tenei koroni. Ko te aronga o te takoto o nga mea i whakaatutia i roto i taua ripoata, me nga kupu tohutohu i hanga, i tukua katoatia mai ki te Paremete, a ko ahau e ki ana kaore ano te Paremete i mahi noa i te mahi e tika ana hei mahi mana i runga i te mea kua waiho tena take kia takoto tarewa ana mai o reira tae mai ki naiane. Kua whakaaro te Kawanatanga kia perehitia taua ripoata, me nga korero i puta i aua Komihana, a kia whakatakotoria ki runga i te tepu o te Whare a tenei tuunga o te Paremete e haere mai nei. Hei reira ko te mea tika me tuku atu taua take ki tetahi Komiti whiriwhiri o nga taha e rua o te Whare hui atu ki nga mema Maori. Me whakawatea ano he huarahi e tae atu ai he mangai mo ia mea kotahi o nga Haahi katoa ki te aroaro o taua Komiti korero ai, tohutohu ai, mo runga mo te whakahaerenga o enei whenua rahui. Ko etahi o aua rahui kei te takoto mangere noa iho, a kua tupu he hua e hauptu mai nei i runga i etahi, engari ko te nuinga o aua rahui kaore kau i whakaritea tikatia nga hiahia i tukuna ai aua whenua. Ka haria atu e maua i tenei whare, kua oti nei e koutou te homai ki a au i runga i toku tuunga hei Minita Maori, tika tonu atu ki te Paremete i Poneke, o koutou hiahia mo runga i tenei take. Ka nui taku koa i taku rongonga na toku ake Haahi—na te Haahi o Ingarangi—ara, na tona Pihopa i Poneke, i karanga kia huri atu ai nga mahara ki tenei take nui, kia whakamatauria mehemea e kore e taea te whakatika tenei raruraru kino e takoto nei. I te mea e pa katoa ana te nuinga o nga Haahi ki tenei raruraru, a i te mea-ano hoki he kauhau tonu ta ratou mahi kia mau ki te whakahaere pono me te aroha ki te tangata, no reira e tika ana kia noho tumanako atu o tatou mahara mehemea e kore e whakamanaia e ratou ena kupu o ta ratou nei kauhau mo runga i te hanganga tikanga mo enei whenua rahui. I tukuna atu e o koutou matua te ora o a ratou tamariki ma aua Haahi e tiaki, i hoatu ano hoki nga whenua hei painga mo a ratou tamariki; a i te mea e tu nei ahau hei matua mo te iwi Maori, e tino kaha ana te hiahia atu o taku ngakau, kia whakaritengia e ratou nga hiahia i hoatu ai aua whenua, ana tae ki te wa e pa mai ai ratou ki te whakahaere i tenei take. Hei kupu whakamutunga mo tena wahi o taku korero, heoi taku kupu, i te mea kua pai koutou ki te homai i tenei whare e tu nei ki au i runga i toku ingoa Minita Maori, na kona e tika ana kia korerotia atu e au ki a koutou nga whakaaro a te Kawanatanga mo runga i tenei take nui; a i te mea kei nga waahi katoa o te koroni nei etahi whenua rahui penei, ki taku mohio he me tika ano kia rongo nga rangatira o era atu wahi e noho manuhiri nei i konei i tenei ra, mo to ratou hoki rawa atu ki o ratou nei takiwa, e korero ana ki o ratou nei iwi i nga mahara a te Kawanatanga. E ki ana ahau ki te whakatuwheratia he huarahi e whakawhiwhia ai a koutou tamariki ki nga painga o nga akoranga mahi-a-ringaringa, heoi ma tena kua takoto marama nga ra kei mua i o ratou aroaro. Katahi ka tupu haere te iwi, ka tini, a ka kaha hoki ki te whakarewa ake i te ingoa rangatira o te iwi Maori kia puta kia rangona.

I nga tau o mua he haere tonu te mahi a Te Makarini, me taku hoa tawhito hoki me Te Hiana, kia kite i nga iwi Maori i o ratou kainga me te whakamarama i nga mahi e mahia ana, me te maha noa atu o etahi atu take korero, a he nui nga painga i hua mai ki runga ki nga iwi e rua. He nui nga mea kei te arai i nga Maori e hiahia ana ki te haere mai ki Poneke kia kite i nga Minita. No reira i toku tuunga hei Minita Maori kua haere ahau, maua tahi ko te Hon. Timi Kara, he tangata tena e tau ana hei tauira whakakitenga atu ki te ao nei i te kaha me te pai o te iwi Maori, me koutou ano kei te whakamoemiti ki a ia ki taku mohio. Kua haere tahi maua ki tena kainga ki tena kainga kia kite i a koutou, kia whai kaha ai maua ki te whakatakoto marama atu i o koutou hiahia ki te aroaro o te Paremete kia whakamanaia ai aua hiahia. Kaore oku nei mahara whakakake, engari e ki ana ahau, i runga i enei tutakitanga o tatou, kua honohono haere nga iwi e rua, kaore rawa i penei te nui o te pai i mua atu. Kua aroha tahi i naiane, kua whakapono tahi tatahi ki tetahi, a taku hiahia hoki tena kia mau tonu tena ahua. Tena tetahi raruraru i puta i mua tata ake nei, na etahi tangata mahara pohehe o te iwi o Ngapuhi, i te taha Hauraro o Akarana, i korero ai ahau i tena e hara i te mea tino whakaaro nui kia pera, engari i ahua tupono noa mai te putanga. No te rongonga o nga rangatira Maori i nga wahi katoa o te Koroni i taua mahi tere tonu ratou ki te whakahe me te ki ka mate te iwi Maori i tena mahi, ka tau te pouritanga ki runga ki a ratou, a i kitea te whakaaro tika a nga rangatira i reira i ta ratou tahuritanga ki te whakamutu i taua raruraru kei tae ki te kino. Ahakoa te tawhito o tenei whenua i Ngapuhi noho rite ana te mahara o to koutou rangatira o Tama hau me tona iwi kia haere ratou ki Ngapuhi ki te whakamarie i te whakaaro o taua hunga pohehe kei pa he mate ki te iwi Maori. Kei te ki atu ahau ki a koutou, i te mea ko ahau te Minita Maori, nui atu te pouri o taku ngakau i te putanga o taua raruraru, engari i koa ano ahau, i runga i to te matua tika ahua, i te mutunga paitanga o taua mahi i te korenga kaore i pa te patu. Tera etahi tangata rereke ehara nei i te tangata whakaaro tika ki nga iwi e rua i tahuri ki te whakanui noa iho i taua raruraru a puta ana he taunutanga ki runga ki te iwi Maori katoa. Tae mai ana nga korero a taua hunga ki konei, tae atu ana ki era atu koroni, puta atu ki te whenua matua. Ahakoa te iti noa a taua raruraru engari na aua korero a taua hunga i whakanui noa iho taua mea, ki taku mohio tae atu ana pea te rongo ki to koutou whaea ki te Kuini. Kaati ka hari pea o koutou ngakau mo tenei kupu aku, ka tukuna atu he kupu ki te Kuini hei whakaatu atu ki a ia kua whakaaetia e taua iwi kuare nei to ratou hara a kua tuohu

mai ki raro i te ture. Ki te aronga, kaore rawa he take e tae rawa a ki te mau patu hei hapai i te mana o te ture me te noho pai o te iwi i roto i tenei koroni. Me oti noa iho enei tu ahua raruraru i runga i te mahara tohutohu me te whakaaro whakarite. Ko te Paremete te kokorutanga maru hei haringa atu ma nga iwi e rua i o raua nei raruraru kia whakaorangia. He rite tonu to raua whai manatanga ki reira, a mehemea ki te pono nga mahi a te Paremete ki a ia ake, ka whakapaua tona kaha ki te whakakore atu i nga mate me te whakahaere pai mo te iwi Maroi, te iwi kahakore nei o tenei koroni. E wha anake o koutou mema kei te Whare Paremete, e whitu tekau rawa nga mema Pakeha. Na kei te Whare o runga, ara kei te Kaunihera o roto i nga mema e wha takau ma rima kotahi ano te mema Maori i naianei. Kaati, i runga i te whakaaro tika ki a koutou, ki taku mahara e tika ana te Kawanatanga, i te mea ko ratou nga kaitohutohu o te Kawana, kia tonu atu ki a ia kia whakatokomahangia ake he mema Maori mo taua Whare, mo te paahitanga o nga Pire i te Whare o raro ka tukuna atu nei ki te Whare o runga e noho ana ena o koutou i reira hei tiaki i te hanganga paitanga o nga ture e pa ana ki te iwi Maori. Hei kupu whakamutunga mo tenei wahi o taku korero, e mea ana ahau kia hou rawa enei kupu aku ki roto ki o koutou ngakau kia ata whiriwhiria paitia e koutou. A mehemea he kupu a koutou mo runga i enei take, ka tino pai au ki te whakarongo atu. Heoi ra tena koutou, kia ora koutou, a ma te Kai Hanga o nga mea katoa e hoatu nui ana mea papai ki runga ki a koutou.

Wi Pere, M.H.R.: E tino whakaae ana ahau ki o korero mo nga whenua rahui i hoatu hei awhina i nga kura ako tamariki. Naku i timata te pakanga mo tena take i te tau 1885; he mea naku kia whakahokia mai aua rahui ki nga Maori; a whakaaetia ana e te Whare, ae, e tino tika ana kia peratia. Muri iho nei, no taku tunga ano hei mema mo te Paremete, ka hapai ano au i taua take, kaha atu taku tohe kia whakahokia mai aua rahui, a ka whakaae ano te Whare, ae, e tika ana kia whakaarohia te tonu a nga tangata. Engari ahakoa taua kupu whakaae, wehi ana a te Paranihi, ko ia hoki te Pirimia i taua wa, wehi ana ki te whakahaere i taua take, he matakua ki nga mana o te Haahi. I ki ai ahau i wehi ia, he kore nona i tahuri ki te hanga Pire hei whakatutuki i te whakaae a te Paremete. Ahakoa no te taenga mai ki te ra i a koe, no tou putanga ki runga, he ahua wehi ano pea noa te take i roa ai tenei raruraru e mau ana. Ko te whenua rahui i Porirua tetahi take raruraru nui i nga wa katoa. I tu ano he uiuinga mo tena; he rapu i te huarahi i pau ai nga hua o tena rahui. Kaati kua korero mai koe ki a matou kua nuku atu i te £6,000 i naianei nga moni i hua mai i runga i tena rahui, ki taku mohio katahi ano tena moni ka kawea e ratou ki reira takoto ai no te mohiotanga e tata ana te kitea to ratou hara, hei ritenga e kaha ai ratou ki te ki, kei te pai ta ratou tiaki i taua rahui. Pera ano tetahi whenua kei Mahitaone kaore ano i whakamahia. Kei te takoto noa iho taua whenua kaore ano i ahatia. Nui atu te kaha o taku kino i nga wa katoa mo te he o nga tikanga e mau nei mo enei rahui, notemea kua korero teka nga ropu whakahaere o nga Haahi—ara, kaore ratou i tahuri ki te whakamana i a ratou kupu i whakatakoto ai i te timatanga. Tuatahi o a ratou kupu i kiia ka whakaturia e ratou he mira huri paraoa ma nga Maori, me etahi kura. Kaati i te mea kua kitea nuitia to ratou teka mo runga i tena, ka tino kaha ahau ki te tohe kia murua rawatia atu aua whenua i o ratou ringaringa. Ka ono akua tau i te Whare Paremete me taku whakaaraa tonu i tenei take, he mea naku kia ata hanga he tikanga. Kaati i runga i te aronga o o kupu korero mai ki a matou kua timata koe ki te whakahaere i tetahi tikanga. Kaore ahau i te mohio no nawhea ranei koe i whakaaro tuatahi ai i tenei mahara kua whakamaramatia mai nei e koe ki a matou, ara kia hanga aua rahui hei awhina i nga akoranga mahi-a-ringaringa mo nga taitamariki o te iwi Maori.

Te Pirimia: I tupu taua mahara i runga i tetahi kupu mai a te Pihopa o Weringitana ki a matou. I tonu mai te Haahi kia tohutohungia ratou mo Porirua rahui me nga moni kua hua mai i runga.

Wi Pere: Te take i pena ai taku korero, he tino kaha rawa no te mea o taku ngakau kia mohio ai koe e tino tika ana tenei mea kia timatatia i naianei tonu, kua e waiho kia takoto ana, engari whakaotia i naianei. Me i takoto ke te aronga o te korero mo runga i tenei take, ki taku mohio e kore rawa pea ahau, ara matou ko era atu o nga rangatira Maori e whakaae. Kaati i te mea he take nui rawa tenei e mea ana ahau me wahakanoho e koe ki mua tonu, kia whakaotingia i runga ano i te aronga o au kupu whakamarama—ki a matou i te rangi nei, ara ko nga whenua rahui o ia takiwa o te Motu nei, me whakahaere kia puta nga painga ki nga tangata o roto ake o tena takiwa ki o ratou uri ranei. O roto i nga Ropu Mihinare katoa, Haahi ranei, o tenei koroni ko te Wiremu anake te tangata i tika te whakatutuki i nga ritenga i tukuna ai te whenua rahui. E korero ana ahau mo te Kareti i Te Aute, mo te Kura i Hukarere Nepia, me te kura i Waerengahika, Khipane: engari ko te he tenei, ko era anake nga kura hei haerenga ma nga tamariki Maori katoa o nga wahi katoa o te Motu nei, ahakoa pewhea rawa te matara o nga kainga, heoi ra ano nga kura hei haerenga. Na i runga i tena he roa rawa te whenua hei haerenga a ka matara rawa nga tamariki i o ratou matua me o ratou whanaunga, a ki te pangia ratou e te mate kaore he tangata hei nana i a ratou. Matemate iho etahi, kaore e kite i o ratou kainga i muri iho. Kua wehi noa iho nga matua tamariki e noho ana i nga whenua e matara atu ana i aua kura ki te tuku i a ratou nei tamariki ki aua kura i te huhua o nga mea e matemate ana ki reira. Engari ki te paahitia te Pire nei e mea ana ahau me waiho a Te Aute mo nga tamariki o te takiwa ki reira, ko ratou hoki nga mea e noho tata ki reira o ratou kainga me o ratou matua hei karangatanga atu e ka paangia ratou e te mate. Nui atu taku koe me taku whakamoemiti atu ki a koe mo to kaha ki te rapu atu i te huarahi e taea ai tenei mea te whakaoti tika hei painga mo te iwi Maori. Ka huri

atu he kupu maku i naiane ki te iwi e noho mai nei. E hoa ma kia pai te whiriwhiri i tenei take kua kawea mai nei ki konei e te Pirimia, he take tino nui atu tenei. Kaore he mea pai atu mo tatou. Me whakamana ena mahara kua oti nei e te Pirimia te whakamarama mai ki a tatou. Taku kupu whakamutunga ki a koe e te Pirimia, koia tenei, e mea ana ahau kia tahuri katoa mai nga tangata i tenei hui, tane, wahine, ki te tautoko i a koe hei whakaoti i enei tikanga me enei mahara pai kua whakamaramatia mai nei e koe, no te mea he maha o matou kitenga i era aronga kura e tukuna atu ana a matou tamariki, a ka akona kia mohio pai ratou ki nga reo iwi ke, engari te hokinga mai ki o ratou nei kainga Maori, kaoro he painga i kitea. Engari mehemea ka whakaturia he kura mahi-a-ringaringa katahi ka pai, ka whanui haere nga mahara, katahi, ka mohio a matou tamariki ki etahi mahi totika ma ratou, a ka noho hei tangata whai tikanga mo roto i te iwi. Nui atu te hari o taku ngakau mo te rongonga tena e taea he tikanga penei. I te wa i a au nei e toru tekau ma rima rawa nga tamariki o toku takiwa kua tukuna atu e au ki te Kareti i Te Aute. Ko ahau ki te utu kakahu mo ratou, ki te utu kai, me nga moni i pau i nga haeretanga atu me nga hokinga mai ki te kainga. Ko etahi o aua tamariki no te akonga ki te matauranga, no te mohiotanga ki te tuhituhi, ka tuhi tahae i nga ingoa o etahi tangata ki nga haki moni nei, a te tukunga iho mau atu ana ki te whareherehere. Koia ahau i ki ake ai ata whakaritea mai tena ahua akoranga matauranga ki tenei e korerotia nei, a e tino mohio pono ana ahau he kaha ke atu nga painga e hua mai ki te tamariki Maori i nga kura ako mahi-a-ringaringa. Na mo te taha ki to korero e mea nei tena e kitea e tika ana kia whakatokomahangia he mema Maori mo te Whare o Runga, e mea atu ana ahau ki a koe me ata whiriwhiri marire e koe te tuturu ahuatanga pono o nga tangata e whakaarohia ana e koe hei noho i tena nohanga honore. Hei te tangata kaha anake, hei te tangata totika, a hei te tangata anake hoki e tautoko ana i a koutou ko to Kawanatanga. Ki te whakarongo mai koe ki taku nei tohutohu, me whakaoti e koe te taha ki aua nohoanga i mua mai o tenei tunga o te Paremete e haere mai nei, kua hei waihotia mo muri i te tunga o te Whare. Kia ora tonu koe mo to kaha i o tauritanga maha ki te rapu i te ora mo te iwi maori.

Henare Tomoana: Kua ata whakarongo marire ahau ki nga putake katoa kua whakaararahia mai e te Pirimia, a ki taku mohio e pai ana me whakaoti tonu e tatou i naiane. Kei te whakaae ahau ki nga korero katoa a Wi Pere, whakautu i nga kupu a te Pirimia. E mea ana ahau kia kaha tonu te Pirimia ki te whakatutuki i enei take katoa kua korerotia nei. Kua wehea tetahi taha o te Kareti i Te Aute hei wahi whakaakoranga i nga mahi-a-ringaringa, engari ko ahau e mea ana kia whakaturia he kura ako pera ki nga wahi katoa. He tohe tonu te mahi a aku tamariki ki a au kia whakaarohia e au tenei take kia tautokona e te Kotahitanga Maori, a ka nui taku koa i naiane i taku kitenga i te whakaarahanga a te Pirimia. Mo te taha ki nga tikanga whakahaere mo aua whenua rahui ka waihotia atu e au ena ki a korua ko Wi Pere. Na mo te taha ki nga nohoanga i te Whare Ariki, taku hiahia me whakaae te Pirimia i naiane kia tokowha nga mema Maori e whakatungia mo taua Whare. Te take o tenei korero aku, ki te penetia e ia ka oti te whakanoho aua tangata ki reira i mua mai o te taenga atu o te Pire Maori ki taua Whare, a ka ahei ratou hei tautoko i taua Pire. Otira kei a koe te tikanga tena pea e oti noa atu i a koe te whiriwhiri i runga i tau huarahi i kite ai. I kororerero ano maua ko Te Paranihi mo tenei take i te tau 1893, 1894 ranei. A ia te Paranihi e korero ana mo nga kupu a nga rangatira e iri nei o ratou ahua i nga tara o te Whare nei, ka ki mai a Te Paranihi, tena pea e whakakorea atu te Kooti Whenua Maori. Mehemea e taea ana e aua kaumatua kua mate nei te hoki mai ki konei, ka kaha ratou ki te whakaatu mai ano i o ratou nei mahara i whakahengia nei e nga Kawanatanga o mua, engari e mohio ana ahau tena ratou e koa i te rongonga e tata ana o ratou hiahia te whakamanangia e tou Kawanatanga. Mehemea i taea te hiki katoa o nga Kooti Whenua e tu nei i nga wahi katoa o te Motu, kua tae katoa mai nga tane, nga wahine, me nga tamariki, i nga wahi katoa o te koroni nei ki konei ki te whakataki i a koe mo tenei Pire. Kaati i te mea ko koe te Minita Maori me whakarongo mai koe ki tenei kupu aku. Nui atu taku pouri mo te korenga kaore nga iwi katoa o te Motu i tae mai ki konei i tenei ra—ara, i nanahi, i to korua taenga mai ko te Kawana kia kite i a matou. Ina taku tino kupu, me hui mai ano nga iwi nei a taihoa tata ake nei, me hoki mai ano koe ki konei kia kite i a matou. Kia ora tonu kore, me tou ingoa Minita Maori.

Tamahau Mahupuku: Kia ora koe e te Minita Maori mo enei kupu hou,—tenei tikanga hou e whakaarohia nei hei painga mo te whakatupuranga taitamariki. Poto katoa taku kaha ki te tautoko i tena kupu e kii mai nei kia whakaakona a matou tamariki ki nga mahi-a-ringaringa. Ko taku hiahia nui tena o mua iho. Kia kaha te Kawanatanga ki te whakatu kura pera e taea ai a matou nei tamariki te akona paitia i runga i nga huarahi e taea ana te whakatuwhera mai ki a ratou; ko toku hiahia nui tena. Ka motuhake atu ano tena matauranga i nga matauranga e akona mai nei ki etahi o a matou tamariki i naiane, e tu nei ratou hei roia, e mohio nei ratou ki te tuhituhi reta rereke. Taku e hiahia nei ahau ko ena tu ahua matauranga kua korerotia mai nei e koe. E mea ana ahau kia akona nga tamariki Maori ki nga matauranga e whiwhi ai ratou i te oranga mo ratou i runga i te werawera o o ratou rae, mo te mahi a o ratou ringaringa. Kia ora koe.

Te Pirimia: Me korero e tatou i naiane tetahi tino take nui e pa ana ki te iwi Pakeha me te iwi Maori. Ko nga mangai o etahi o o koutou iwi maha kaore ano i tae katoa mai ki konei, kei to huarahi atu ano e haere mai ana. No reira e kore ratou e rongoi enei kupu aku, otira ka whakahaua e au kia perehitia aku korero, a ka tukuna ake ki a koutou, mo te tae rawa mai o aua tangata e titiro ana kua kite a kua kaha ki te whiriwhiri

marire i ona ahuatanga katoa. E pouri ana ahau mo taku rongonga kei te mate etahi o koutou rangatira me te tumanako o taku ngakau kia hohoro to ratou ora ake ano. Ko te ritenga me pai ano he whare mo nga tangata haere mai ki nga huihui nunui penei me tenei e pa nei tona tikanga ki nga iwi katoa o te Motu nei. Ko te whakautu mai tenei mo taku kupu whakahau i tukuna atu nei e au i nanahi, katahi ano ka tae mai, e rua tekau ma rima nga teneti kei te tukuna mai hei whare mo koutou, I tera taenga mai oku i whakahau ano e au kia tukuna mai aua teneti, kiia mai ana e nga tangata o te tari whakahaere kei te raruraru nga teneti hei whare mo nga hoia. Na, ko tetahi, ka whakahau e ahau tetahi o nga takuta i Kereitaone kia tiakina e ia nga Maori tena e paangia e te mate i te wa e tu ana tenei hui. Ki taku whakaaro e tika ana kia wehea he moni tika i ia tau hei utu takuta mo te iwi Maori.

Ka korero ahau i naiane i te tino take o taku taenga mai ki konei i tenei ra, ara, ko nga morehu whenua o te iwi Maori. Ko to koutou ora tena ko te whenua; ki te kore he whenua ka ngaro atu koutou i te ao nai. Hei whakapoto i taku korero, e penei ana te tikanga, hei te huihuinga e haere ake nei o tenei Paremete ka whakatakotoria e te Kawanatanga he Pire mo nga whenua, a tenei au e tumanako atu nei tera e huri katoa te iwi Maori ki te tautoko. Ka whakaaturia pototia atu e au ki a koutou nga tino tikanga o te Pire e meatia nei kia mahia. Ehara i te mea ka akina tonutia atu taua Pire. Kua pahemo atu ena ra, nga ra e tika ai kia hanga e te Paremete he ture, a ahakoa kinongia ka akiaki tonu kia pa ki runga ranei ki te iwi Maori, ki te iwi Pakeha ranei, kua mutu atu tena ahua. Heoi ano maku ko te ata korero atu, me te ata whakamarama atu ki a koutou i nga take e kite ai pea koutou, koia ano, hei painga mo koutou tenei Pire me ona tikanga. Kia paahitia te Pire nei e te Paremete me wehewehe e te Kawanatanga te koroni nei kia ono kia whitu ranei takiwa whenua Maori. Ki te hiahia tetahi hunga e tae ana tona tokomahatanga ki te rua tekau tangata o roto o tetahi takiwa kotahi kia mana taua Ture mo roto i nga rohe o to ratou nei takiwa ake, ma ratou e tuku i tetahi pitihana tono peno ki te Kawana. Ka oti taua pitihana te whiriwhiri, ki te ki tetahi atu ruatekau tangata kaore ratou e pai ana ki taua Ture kia pa ki reira, katahi ka whakatungia he pooti, ara, ka riro ma nga Maori ake no ratou te whenua e ki me mana ranei kauaka ranei e mana taua Ture ki roto i to ratou nei takiwa. Ki te ki te nuinga ae me pa ki reira te ture nei katahi ka whakatungia he Kaunihera, he Komiti ranei; kia rua ona mema Pakeha ma te Kawanatanga e whakatu, a kia rua nga mema Maori ma nga Maori whai whenua o taua takiwa e pooti, a ko te Komihana o nga Whenua Karauna hei Tiamana. Ka tokorima ai nga mema o taua Kaunihera. Ko nga mema Pakeha me nga mema Maori o taua Kaunihera, Komiti ranei, ka utua i ia tau, me te hoatu ano i nga moni tera e whakaritea e te Paremete hei utu i o ratou haereerenga i runga i a ratou mahi. Kia tokotoru rawa nga mema e huihui katahi ka whai mana taua huihuinga, a kaua e kore he mema Maori i roto i taua hunga tokotoru. Ma ena korero ka kite koutou ka tukuna ano he whakaaturanga ki nga Maori, a ma ratou ano e ki me pa ranei kauaka ranei e pa taua Ture ki to ratou takiwa. Ko nga pitihana tono i te Ture kia pa, ka ata panuitia ki roto i te *Gazette* me te *Kahiti*. Ki te whakamanaia taua Ture kia eke tona mana ki runga ki tetahi takiwa whenua, ka riro katoa atu nga whenua, hui atu ki nga whenua papatupu, ki roto ki te ringa o te Komiti, haunga hoki nga whenua i hokona e te Maori i te Pakeha, etahi atu tu ahua whenua ranei, tena e kitea e te Kawana e ahei ana ma nga Maori ano ena e whakahaere. Ko te tino painga nui i roto i te Pire e meatia nei kia paahitia hei ture, koia tenei, ara, ki te eke te mana o taua ture ki runga ki tetahi takiwa whenua ko riro katoa atu nga whenua o taua takiwa ki roto i te ringa o te Kaunihera, o te Poari ranei, i raro i te Ture Whakawhiti Whenua (*Land Transfer Act*) Katahi ka kore he raruraru mo nga take paanga o nga tangata ki nga whenua, a ka ahei te Poari ki te riihi i nga whenua i runga i nga huarahi taro ake nei whakaaturia ai e au. Ko te mahi tuatahi ma te Poari, ma te Kaunihera ranei, he wehe atu i tetahi taha o te whenua e nui ana hei kainga nohoanga hei mahinga ma nga tangata o taua whenua, a ka herea rawatia taua wahi kia kore rawa e taea te hoko te riihi te tuku ranei. Ko te hiahia tenei a te Kawanatanga kia rahi te wahi e wehea e te Kaunihera, mo te tupono ka tokomaha haere ake nga Maori o taua whenua. Ka oti te wehe atu i nga wahi pena hei rahui, me tahuri te Poari ki te tapatapahi i te whenua ki ia tangata tona wahi tona wahi e rite ana hei mahinga mana hei nohoanga mona, a mana nga mea katoa nga painga katoa i hua mai i runga i tona wahi i tona wahi. Ara e mea ana ahau kia whakanohoia ia tangata ki runga ki tona tekiana ki tona tekiana pera ano me te iwi Pakeha. Ka noho pena ia tangata me tana wahine me a raua tamariki a ka riro atu i a ratou ano nga painga i hua mai i ta ratou mahinga i to ratou tekiana. Te mahi tuarua ma te Poari he wehe atu nga wahi o te whenua hei tukunga ma ratou ki te riihi, a me tuku ki nga Maori whenua kore, ki nga Maori ranei kaore i pa ki taua iwi me taua whenua te mana tuatahi ki te riihi i aua wahi. I runga i tena tikanga ka ahei he huarahi e whiwhi whenua ai nga Maori whenua kore e riro nei i naiane ma nga tangata whai whenua e atawhai, ka whiwhi i tetahi whenua mo ratou i runga i te tikanga riihi pera ano me nga tangata o te iwi Pakeha. Tetahi tenei o nga uauatanga o te rapunga tikanga hei ora mo te iwi Maori ko te maha o nga tangata kore rawa nei hei eka whenua, a e noho mate nei a e waiho nei hei kawenga taumaha ki runga ki nga hoa e atawhai ana i a ratou. Ki taku mohio kei te pouri rawa atu aua tu tangata mo tena mate o ratou. I tonoa e taku Kawanatanga kia hoatu e te Paremete tetahi 65,000 eka i Te Waipounamu hei oranga mo nga Maori whenua kore o reira. Kaati ko nga toenga o nga whenua i tukua atu nei te mana whakahaere ki nga Poari, Kaunihera ranei, i te Motu o Aotearoa, ka riihitia ena ki te Pakeha ma te Poari e whakarite te moni reti hei utunga ma nga Pakeha. Me reti tika i runga i

te whakaaro tika ki nga taha e rua, ara, ki nga Maori nona te whenua, ki nga Pakeha ano hoki e reti ana e whakapai ana i aua whenua. Tetahi painga nui tera e puta ki nga Maori ki te whakamanaia tenei Pire, koia tenei, ka whakakorea te Kooti Whenua Maori. Ko te mea tuatahi tonu tena ka mahia, ara ko te whakakorenga rawatanga atu i tena mea i te Kooti Whenua Maori mo ake tonu atu. Ma tena kua kore e taea te mōumou nga whenua i runga i nga mahi whakawa. He tika pea ka tonu mai koutou ki nga Poari ma ratou e whakatau ko wai nga tangata take tika ki te whenua, engari ko te whenua e kore e riro atu i a koutou. I nga wa hoki o mua tae mai ki naianei he kawea tonu te mahi i nga raruraru whenua ki roto ki nga Kooti, a te tukunga iho, titiro rawa ake nei kua pau katoa te whenua i nga roia me nga kaiwhakahaere Maori, a hoki hoki mate ana nga Maori ki o ratou kainga, mate ana nga tinana o nga tangata kino ana hoki nga whakaaro i te nohanga i nga wahi kino. Ma te tikanga hou e whiriwhiria nei ka kore atu te ingoa kino i runga i nga whakahaera hook whenua a te Kawanatanga i nga Maori mo ake tonu atu. Tenei ano tetahi mahara aku, engari kaore ano i whakaurua ki roto i te Pire nei. Ma koutou e whiriwhiri, me whakaae ranei kia tu atu te iwi roia me te iwi kai whakahaere whenua ki te aroaro o nga. Poari mo runga mo nga take e kawea ana ki reira kauaka ranei e whakaaetia. Ki taku ake whakaaro kauaka e whakaaetia, otira ma koutou e ki mai, kei a koutou te tikanga. Ko te take i mea ai ahau kia kaua taua iwi e whakaaetia, koia tenei, e mea ana matou kia hoatu ki nga Poari nga mana katoa e tau nei ki te Kooti Whenua Maori i naianei mo runga mo nga mahi wehewehe whenua, whakatu riwhi tupapaku, whakatautau i te paanga o ia tangata, me te whakatu kaitiaki mo nga Maori e tau ana hei tiakitanga. Kaati ko nga moni e hua ana i runga i nga whenua i tukuna atu ki te Poari ka whakapaua peneitia, ara: Tuatahi, hei whakaea i nga moni i pau i te whakahaerenga—ara nga mea i pau tika mo runga i tena taha; tuarua, hei whakaea atu i nga mokete me nga riana kei runga i te whenua e mau ana; a, tuatoru, ko nga toenga ko tuhatuhaina ki nga Maori no ratou te whenua i runga i te ahua o tona paanga o tona paanga. Timata atu i te ra tonu i whakaekengia ai tenei Ture ki tetahi takiwa whenua Maori, e kore rawa tetahi Maori kotahi o taua takiwa e whakaaetia kia hoko kia tuku ranei i tona paanga i roto i taua whenua. Ka whakaaetia e tuku-a-wira a tetahi Maori ki tetahi Maori, engari ko etahi atu tu tuku e kore e whakaaetia. Katahi pea ka mana ki taku mahara te hiahia o te iwi Maori, a ka rite ki te whakahau a o koutou matua me mutu te hoko whenua, engari ka waiho tonu hei taonga tuturu tuku iho tuku iho e ora ai o koutou uri whakatupuranga i muri i a koutou e mau tonu nga whenua hei oranga mo ratou. Ki te whakaaetia e koutou tenei Pire, ki te paahitia e te Paremete hei ture, ka mutu tonu te hoko a te Kawanatanga i nga whenua Maori, me nga Pakeha ra waho kaore e tukua kia hoko i o koutou whenua. Ki te kore koutou e pai ki tenei Pire, heoi ano, ka mau tonu nga mahi a te Kawanatanga e whakahaere nei, e kore ano hoki e taea te pehea, notemea heoi ta te Kawanatanga he whakatutuki i ta te Paremete, i te mea ko te Paremete te mana nui kei runga i nga mea katoa. Engari ka pouri ahau ki te kore koutou e whakaae ki tenei Pire. Kua korero ahau i taku pouri mo te tere o te pau o o koutou whenua. E rima anake miriona eka kei te toe i naianei. Ki te wehewehea ena eka kia riterite tonu te wehewehe ki ia tangata o nga morehu o te iwi Maori e ora nei, me ki e wha tekau pea mano, ka kite koutou kaore e maha nga eka i te tangata kotahi; a i te mea he paanga nui etahi o koutou, no reira ehara i te whenua nui rawa taua rima miriona eka mo koutou. Tenei etahi Pakeha e mahi nei e ngana tonu nei ki te arai i nga tikanga o ta matou Pire e mahi nei, me te ki, ki te peneitia he tikanga kaore e tika, notemea ka waiho te Maori hei rangatira whai whenua, a ka riro ko te te werawera o te rae o te iwi Pakeha hei oranga mo te Maori. Kaati ko aua tangata nei ano enei, ko aua nupepa ano enei e whakahe nei, e ki nei kaua nga Maori e whiwhi whenua, ahakoa, ko nga eka torutoru e toe nei ki nga Maori, te whakahe ai ratou ki nga whenua nunui e puritia nei e etahi Pakeha. Ko ta ratou e whai ana ko nga eka i a koutou me whakahoki iho, ko nga whenua mo ratou me whakanui ake; kaore e tika tenei whakaaro. Na, e ahatia ana e ngn Pakeha nga whenua nunui i ratou, i hokona nei e ratou i te iwi Maori mo te moni he rawa atu kore rawa nei i tatata atu ki te tuturu wariu o aua whenua? Ko etahi o taua hunga kaore e noho ana i Niu Tireni a ko nga hua o aua whenua e tukuna atu ana ki a ratou ki Ranana ra ano. Kaati ko nga Maori whai whenua kaore rawa tetahi e noho atu ana i waho atu o Niu Tireni Ko nga moni reti e riro ana i te Maori e whakapaua katoatia ana ki Niu Tireni nei ano. Kaore te Maori i rite ki te Pakeha, kaore ia e whiu ana i tana moni roto ki te Peeke takoto ai. He iwi atawhai te Maori i ona hoa, ki te tae atu he tangata mate ki a ia ka awhinatia e ia, a ko ahau e ki ana, ki te tukuna ratou kia rihi i o ratou whenua ka whakapaua ano e ratou nga moni reti hei ora mo te iwi Maori me te koroni katoa ano koki. E tika ana kia whakamutua te hoko i o koutou whenua i naianei notemea ki te haere tonu tena mahi e kore e roa kua waiho koutou hei taumahatanga ki runga ki te iwi Pakeha. Koia ahau i ki ai, te mahi tika ma ratou waiho atu ki a koutou o koutou nei whenua, ki te kore e pera ka riro ma ratou ano a koutou tamariki e atawhai a nga ra e haere mai nei. I runga i nga tikanga o tenei Pire e mea ana matou ki te tonu atu ki te [unclear: Paremete] kia whakaaetia mai tetahi moni kia kaua e hoki iho i te £5,000 i te tau hei whakapau ma te Poari, Kaunihera ranei, ki runga ki nga mahi rori, mahi ruri, me era atu ahua mahi e tika ana hei whakapai i nga whenua o roto i tona takiwa whenua, kia ahei ai koutou nga Maori te haere ki runga ki aua whenua pera ano me nga Pakeha e whakanohonohoia nei ki runga ki nga whenua. Tetahi, ka ahua roa ano te wa e tatari ana ka hua mai ai he moni reti hei oranga mo nga Maori. No reira matou i mahara ai me tuku-a-nama atu e te koroni he moni, me ki kia £5,000 i te tau hei whakarite i nga raruraru o nga Maori kia kua mai ra nga moni reti ma era e

whakahoki aua moni e namaia ra. Ko te whenua he punga mo aua moni nama. Ka tukua he moni nama pera mo te £5 i te £100 mo nga tau e wha tekau ma rua. Kia pahure taua wha tekau ma rua tau kua ea katoa to moni nama. Heoi nga moni hei utu i roto o nga moni reti o te takiwa whenua kotahi e £250 pea i te tau mo nga initaretu. Kaati, i runga i te mea ki ta matou titiro ko te mea e pai ana mo te iwi Pakeha ka pai ano hoki mo te iwi Maori no reira ka penatia te whakangawari he huarahi moni mai ma koutou. No te Motu kotahi nei hoki tatou katoa, rite tonu te kaha o to tatou aroha tahi ki to tatou Kuini pai, a ko ana Ture hoki e hanga ana mo nga iwi e rua, no reira kia kotahi ano te tikanga, kau e rua tahi. Kaati e mea ana ahau he mea pai kia rapua he huarahi e taea ai te hanga enei mahara hei tohu mo te Taimana Tuipiri o to tatou Kuini atawhai e arohatia nuitia nei e tatou. Ki taku me whakauru tetahi kupu ahua penei na ki te rarangi tuatahi o te Piri nei, ara "Notemea i te tau o te Taimana Tuipiri o Kuini Wikitoria ka tukuna atu e etahi tangata o te iwi Maori ara e to ratou mangai e Wi Pere, he mema no te Whare Paremete, tetahi pitihana ki te Kuini kia whakamutua te hoko o nga whenua Maori: a notemea hoki e tika ana hei painga mo nga iwi e rua kia whakamanaia aua tonu, i te mea e tika ana kia puritia nga whenua hei oranga mo te iwi Maori." Kaore he tangata e kaha ki te whakahe i tenei, notemea he tika tonu kei te ngaro haere te iwi Maori ano ko te hukarere e rewa atu ana i te ra e whiti ana, a he tika tonu ano hoki kei te ngaro haere o ratou whenua ano he oneone e horo ana ki roto ki nga taiawa o nga maunga teitei. Taku mea pai ma te Paremete e whakatuturu a koutou awa wai me o koutou moana a e tika ana kia rahuitia katoatia hei oranga mo koutou, me nga ngaherehere mahinga manu hei kai ma koutou, a ko te mea tino nui atu ko nga whenua me rahui hei mahinga kai ma koutou, kia hoki mai ai to koutou ora me to koutou tika i rokohanga ai koutou i nga ra o mua. I nga ra hoki o mua mahi ana o koutou matua i te kaanga i te witi utaina atu ana i runga kaupuke ki Atareiria me ona whai maha o tenei koroni. I era wa he iwi tokomaha koutou, he iwi ora, he iwi rangatira, a he morehu kau tenei e ora nei i tenei wa. He aha te take o tenei ahua? Koia tenei ko nga whenua i ngakia ai aua kaanga me aua witi kua riro atu te nuinga i te tangata ke, kua kore i a koutou i naiane. Ki taku mahara ka huri katoa mai nga tangata whakaaro tika ki te awhina i te Kawanatanga i runga i tenei mahi a ratou e rapu nei i te ora mo koutou. Kua korero ake au e kore e akina kinotia e matou tenei ture ki runga ki a koutou, ki te kore koutou e pai, heoi ano. Ki te ki mai koutou, ae, mahia, ka mahia e matou, ki te ki mai ranei koutou kaati, a heoi ka whiriwhiri matou i kona me pewhea, engari ki te pena katahi ka roa. Ka noho tatari tonu au kia rongo ahau i te otinga o te kupu a tenei huihui nui. Kei a koutou te taima hei whiriwhiringa engari te mea pai rawa ki ahau me tae mai ta koutou kupu i mua mai o te tuanga o te Paremete. Tena pea e kitea e koutou etahi rarangi hou etahi wahi ranei e whakaarohia ana e koutou kia whakatikangia, engari e tumanako tonu atu ana taku whakaaro tena koutou e whakaae ki te tino tikanga o te Pire nei. Ki te whakaaetia e koutou tena e whakapaua katoatia e te Kawanatanga tona kaha ki te whakaoti i te tikanga kua kitea nei e ia hei ora pai mo nga iwi e rua. Kua timata te mahi a nga Pakeha-Maori, a nga kai whakahaere, me nga tangata kai-horo i te whenua te korero whakakiki ki o koutou taringa. Kei te whaiwhai haere tonu ratou i a au, kaore e haere mai ke taku aroaro i te ra e whiti ana, i a au e korero atu ana ki a koutou kia taea ai e au te aki tonu atu ki o ratou kanohi a ratou teka me a ratou mahi kohuru, engari haere huna ai ma tua i te tuara ki te whakakiki i o koutou taringa ki a ratou korero teka. Me tupato me mataara nga kuri taiki i te pa. E ki ana ahau ko nga rangatira e rapu nei i te ora mo to ratou iwi, kia puta te ingoa ki nga uri whakatupuranga a muri ake nei, hei ingoa nui, hei tirohanga mai ma nga iwi, ko nga kuri tiaki i te pa o te iwi Maori mo runga i tenei take nui, kei taka nga mea kahakore o ratou ki roto ki nga ringa o nga Pakeha-Maori me nga Kaiwhakahaere. Ko etahi Pakeha e ki ana kaore i te pono te whakaaro a te Kawanatanga mo runga i tenei take. Kua ki ratou e haere ana ahau ki Ranana a taihoa tata ake nei. Kaati ko te mahi tika maku he mahi i nga hiahia o nga iwi e rua i tenei koroni, a mehemea ki ta koutou titiro mai e puta ana ranei he painga ki a koutou i runga i nga mahi e taea ana e au, kia mohio mai koutou tenei ahau te noho atu nei hei tonotononga ma koutou. Kaore kau oku mahara haere atu i konei i Niu Tireni nei. Ka tu tonu ahau ki te awhina i te koroni kia tae ra ano ki te wa e mutu ai te hiahia o te Koroni ki te awhina i au. E kore rawa e taea e te tangata te ki i hurihia atu e au ko taku tuara ki te hoa riri. Tenei ahau te tu atu nei hei whawhai mo nga take e whakaponohia ana e au he tika, a ka whakapaua katoatia ano e au toku kaha ki te pakanga i tenei pakanga me te tumanako atu ki a koutou hei hoa moku. Tena tetahi pakanga nui e pakangatia mai nei i tenei ra kei te takiwa pootitanga o Mataura, i waenganui o te mema o te taha Apitihana me te mema o te taha Kawanatanga, a ki taku whakaaro tena e riro i a matou te wini. Ki te tu mai ko to matou tangata ka whakaaro tonu ahau ki tena apiti iho ki tenei hui pai o tatou hei tohu waimarie tera mo nga iwi e rau. E hinga ana ano o koutou tangata toa ki te whawhai i nga ra o mua, a tena ano pea hoki matou e hinga a tona wa. Engari he aha koa ki te hinga matou i tenei pakanga ka mau tonu te tokomahatanga o te hoariri ki to ratou ahua ano o mua, a e kore rawa ahau e raru i tena. Ka hoatu tetahi whakarapopototanga o te Pire ki a koutou i te rangi nei hei titiro ma koutou kia pai ai ta koutou whiriwhiri i nga tikanga o roto.

Tenei ano tetahi take hei korero atu maku ki a koutou i mua o te mutunga o taku korero. I tae taku kupu i mua ake nei ki tetahi hunga kia pakanga maua, erangi ki taku mohio kaore kau pea i konei taua hunga i tonoa ra e au. Kua whakahengia te mahi a te Kawanatanga mo Kapiti moutere, i korero ai ahau mo tenei mea i naiane, he mea naku kia takoto marama. He mea naku kia kitea ko nga mahi katoa a te Kawanatanga tae noa mai ki

tenei, e mahi anake ana i te tika mo te iwi Maori. Ko tera moutere e pahuhu haere atu ana i nga ringa o nga Maori, e tata ana te ngaro ki raro i te moana. E whia ake nga tau nei kua tino kore rawa he wahi e toe ki nga tangata. Maori nona, a he tino taonga nui taua moutere no nga iwi e rua i runga ra i te whakaaro ki ona korero tawhito o mua me era atu aronga mahara. Ko taua moutere ko Kapiti he tohu whenua tawhito no te Maori; a e pouri ana ahau mo te tere o te ngaro haere i roto i enei ra. Kua eke te ringa o nga tangata tuku mokete ki runga i taua motu, a meake nei kua kore he wahi i toe hei nohoanga hei orange ranei mo nga Maori. I tera tuunga o te Paremete tae mai ana tetahi o nga Maori nona taua moutere ki te aroaro o te Komiti mo nga mea Maori whakahe ai kia kaua e rahuitia e te Kawanatanga, me te ki kia kaua rawa e tukua tetahi eka kotahi ki a riro engari me purprui hei whenua tuturu mo nga Maori mo ake tonu atu. Ko tana korero tena ki te Komiti, a i pena ano hoki tana kupu ki a au, a i tera rangi tata nei ka haere mai taua tangata ki te whaiwhai haere i ahau, piri rawa mai ki a au me he paua e piri nei ki te toka, ka mea mai, "E hiahia ana ahau kia kite ahau i a te Heretini; e mea ana ahau kia hokona e koe taku hia o Kapiti Motu." Ki atu ana ahau ki a ia, "Haere atu; kaore au e hiahia ana ki te hoko i to whenua." Ka nui te pouri o taku ngakau mo tena tu ahua, tera etahi Maori e tu ake ana i roto i o koutou hui ki te ki me mutu te hoko i nga whenua, e pena ana te korero i te mea e tu ana i te aroaro o te iwi, engari i muri iho kia kite ratou i nga apiha hoko whenua rere tonu ki te hoko. Ki te whakaaetia e koutou te Pire nei ka kore atu nga apiha hoko whenua. Kua korero ake ra ahau e ngaro haere ana te Motu o Kapiti, a hei mohiotanga mo nga tangata e whakahe nei ki te mahi a te Kawanatanga, i te take o taua mahi a matou, me ki atu ahau ki a koutou i raro i te Ture o tera tau whakatakotoria mai ana ki te Kawanatanga nga tonono a nga Pakeha e neke atu ana i £21,000. Na te kaha rawa o te taumaha o tena moni nui whakaharahara kua totohu haere a Kapiti ki raro i te moana i nga mahi a nga Pakeha. Kaati kua whakatarewatia e matou nga mahi mo taua motou a kua kore e taea te pewhea i naianei. Ma enei korero aku katahi pea ka marama nga Maori i whakahe ki ta matou tikanga, ara hei ora ano mo te iwi Maori i mahia ai, koia ahau i mea ai me korero atu ahau ki a koutou mo runga i tenei take. Kaati ra kua tukua atu e au te Pire nei ma koutou e whiriwhiri, kei ta koutou i kite ai, koia tera, kei kona au e tu ana, kaore au e pai ma te Pakeha anake tenei take e whakatau mai:

Kaore e maha he kupu maku i naianei i te poto o te taima. Heoi ra e mea atu ana, kia ora koutou, kia oti pai nga mahi o tenei hui, kia tau te rangimarie me nga painga katoa ki runga ki a koutou. He kupu pai tenei hei korero atu maku i naianei. Kua puta mai te tonono a te Kawana me te Rear Admiral, te rangatira o nga wakataua (ara o nga manua) kia haere atu etahi o o koutou rangatira kia kotahi tekau tangata ki runga ki te mea nui o aua waka tina ai a te rahoroi e haere mai nei. A i muri o te tina e mea ana te Kawana kia haere ake aua rangatira kia kite i a ia i te Whare o te Kawana. Nui atu taku koa mo te homaitanga kia whakapuakina e au tena tonono, ko te whakahau whakamutunga tena a aua rangatira i to raua hokinga atu nei i konei. Me au ano hoki kei te powhiri atu ki a koutou, haeremai; haeremai ki te kainga o to koutou matua i Poneke, kia puta ai nga kupu powhiri aroha ki a koutou i reira. E kore ahau e rokohanga e koutou ki reira i te nui o taku raruraru, engari ko taku hoa wahine e arohatia nuitia nei e koutou, me aku tamariki, kei kona e noho ana hei whakatua i a koutou. Kua whakahuahuatia mai etahi ingoa rangatira hei haere, engari ma koutou tena e whakarite, ko koutou hoki e mohio ana ki nga tino rangatira rawa, ki nga mea e tau ana hei haere, ko ahau kaore. Kaati kia pai ta koutou whiriwhiri kei pauerawera nga ngakau o etahi. Hei awhina i te tonono a Te Kawana me te Admiral ka hoatu he paahi ki nga rangatira mo te tereina atu i konei ki Poneke me te hokinga mai ki konei. E mohio ana ahau tena e whakaae nga tangata katoa e whakaaro tika ana mo te koroni ki tena whakaritenga a te Kawanatanga kia hoatu tena painga mo koutou. Heoi, kia ora koutou.

Paratene Ngata: Kaore ranei nga whenua o Tuhoe e uru ana ki tenei Pire?

Te Pirimia: Kaore, kua oti hoki te hanga he Ture motuhake mo tera whenua, engari ka whakaurua e matou he rarangi ki roto i te Pire e tuku ana ki nga tangata o Tuhoe te tikanga ki te kawae mai ranei i to ratou whenua ki raro i tenei Pire ki te pupuri atu ranei i waho.

Henare Tomoona: Ki te porowhiau e te Paremete te Pire nei, ka taea ranei te tuku atu ki Ingarangi kia paahitia i reira?

Te Pirimia: Ko te Paremete o tenei koroni he mana motuhake. E kore te Kuini, taua Kawanatanga ranei e kaha ki te pokanoa ki tetahi take e pa motuhake ana ki Nui Tireni. E kaha ana Te Kuini ke te whakakore i tetahi Pire e tukuna atu ana ki Ingarangi mo tana kupu whakaae. Nona hoki te mana nui, notemea e kaha ana ia ki te whakakore atu i nga Ture i hanga e nga Kawanatanga o nga koroni katoa i roto i nga tau e rua i muri tonu iho o te paahitanga.

He Hui na te Pirimia me etahi Rangatira Maori me etahi atu tangata i tu ki te whare Kura i

Sydney Street, Poneke, 1 o Akuhata, 1898.

Peni Te Umairangi: Kia ora te Pirimia, te Minita Maori, me te Honore Timi Kara. Kia ora Koutou katoa, me o mua atu i a korua kua ngaro atu nei, nga hoa o Meiha Keepa, me era atu o nga kaumatua kua ngaro atu nei i a tatou i tenei ra, me Meiha Ropata, nga kanohi tawhito e kitea nie i mua ra i te taone o Poneke. Ko nga uri enei e noho nei, ko nga morehu enei o nga iwi me nga hapu o aua kaumatua. (Katahi ka waiata i tetahi waiata whakatau manuhiri.) Heoi ra kia ora korua.

Paratene Ngata: Tena koe e Te Hetana, te Pirimia o te Koroni me to Minita Maori, korua tahi ko to hoa ko te Honore Timi Kara. Kia ora koe te tangata e tirohia atu nei e matou hei matua hei whaea mo te iwi; e whakaarohia nei e matou ko koe te kingi o te iwi Maori o Niu Tireni. Kua mohio matou kei roto matou te iwi Maori. i tou ringa, me o matou whenua me a matou mea katoa, i te mea ko koe hoki te minita Maori. Kei te whakawhetai atu matou ki a koe mo to homaitanga i tenei ra hei kororerotanga ma tatou i nga tikanga o te Pire e takoto nei. Ko etahi o matou e noho atu nei e tautoko ana i te Pire nei, a ko etahi e noho ana he whakarongo, he titiro, he rapu whakaaro ma ratou. He ahakoa ra ko enei take e pa ana ki o tamariki Maori kei tou aroaro e takoto ana, ko koe hoki to ratou matua, a kei tau i kite ai a ko ake nei kia mahia hei painga mo au tamariki Maori, koia tera ka tonu atu nei matou kia whakamana e koe ina tae ki nga wa tika. E kore ahau e korero roa, e whakapau ranei i te taima, heoi ra taku kupu whakamutunga, ko to Pire ano tenei i homai ai hei tirohanga hei whiriwhiringa ma matou. Kaati kua tirohia e matou kua oti te whiriwhiri e matou, a tenei te whakarapopotanga o nga menemana e whakaarohia ana e matou, ka tukuna atu nei hei whiriwhiri mau. Kei te mohio matou tena etahi, a tena pea e maha, o aua menemana a matou kaore e pai ki tau titiro i runga i te taha Pakeha. No reira i te mea kua mohio matou ki tena ahua e tika ana kia tuhia penetia enei hiahia a matou kua oti nei te perehi ka tuku atu ai ki a koe hei whiriwhiri mau. Ko to matou hiahia—ara, te hiahia o nga mea e tautoko ana i te Pire me te rarangi menemana—me paahi tenei mea hei Ture mo Niu Tireni katoa a me pa ki runga ki nga whenua katoa e toe ana ki te iwi Maori, hei rahui i aua toenga whenua mo nga whakatupuranga e haere mai nei. Me ki ake ahau, mo te taha ki nga tangata e whakahe ana ki te Pire nei, e mea ana matou tera pea e tika a tera pea e taea te whakarite kia kaua tenei Pire e pa ki o ratou nei takiwa. Kaore he ritenga e korero ai ahau i naianei mo nga aronga katoatanga o te Pire nei, i te mea kua oti te perehi, kua oti hoki te whakamaori, a kei o korua aroaro e takoto ana i naianei. Engari ko to matou hiahia me ta matou kupu koia tenei, kia tika te whakahaere a nga tangata o ia takiwa kia riro ai ma nga tangata tonu o ia takiwa whenua o ia takiwa whenua e ki mehemea e pai ana ratou ki nga tikanga e mau nei i roto i te Pire nei mo te riihitanga o nga whenua o o ratou nei takiwa. Tuarua, e mea ana matou, kia hoatu ki nga Komiti o nga Poari nga mana kua oti e matou te tohutohu a kei roto i te Pire e mau ana. Heoi ano taku korero, otira kotahi te kupu whakamutunga. Mo te taha ki a matou ki te hunga e tautoko ana i tenei Pire, e whakamoemiti ana matou ki te Pirimia mo te taenga o ona ra ki tenei ra whanautanga ona, i rongo hoki matou ko te Rahoroi i mahue ake nei taua ra, koia ka apitiria atu a matou nei kupu whakanui mou. Taku pouri ko to matou kore kaore i mohio kia pahemo ra ano taua ra katahi ka rangona, pena kua rapu matou i tetahi tikanga hei tohu e mohio ai te Pirimia ki te nui o to matou aroha me to matou whakaaro ki a ia.

Henare Tomoana: Kia ora te Pirimia, kei te tautoko katoa ahau i nga korero a Paratene i whakapuaki ai hei tautoko i te Pire nei. Ana kupu katoa kua korero nei ia kei te kaha atu taku tautoko. Tenei tetahi mea i wareware i a au i korero ahau i tera huinga mai o tatou i tenei whare nei ano, kei te hainatia tetahi pitihana nui whakaharahara he tautoko i te Pire nei. Kaati kua hoki mai taua pitihana kei ahau i naianei me nga hainatanga ingoa tangata 2,870 e mau ana i runga.

Te Pirimia: Tena koutou katoa e nga rangatira me nga tangata o nga hapu me nga iwi Maori, kua hui mai nei ki konei i tenei ra, kia ora koutou. Nui atu taku koa mo taku kitenga i a koutou i a tatou kua huihui mai nei ki konei hei kororerero i enei take e tino pa nui nei ki runga ki te iwi Maori, a e pa ana ano hoki ki runga ki te iwi Pakeha, otira

Meeting between the Premier, the Right Hon, R. J. Seddon, and the Maori "King" Mahuta, with the Chiefs of the Walkato Tribe, at Waahi, Huntly, 4th April, 1898. Back Row. Native

Policeman. Mr. A. Edwards. Schoolmaster at Huntly, Mr. P. Sheridan, Native Land Purchase Officer, Mr. W. Crow, Private Secretary. Capt, Mair, N. Z. Cross. Middle Row. Maori Drum-major. Mr. T. H. Hamer, Private Secretary to Premier. Three Ministers of "King" Mahuta's "Parliament." Hon. Jas. Carroll, Minister Representing Native Race, Three Ministers of "King" Mahuta's "Parliament." Three Members of "King" Mahuta's "Parliament." Colonial Police Officer. Front Row. Native Chief. Te Rawhiti, "King's" Secretary. Henare Kalhau, M.H.R. Rt. Hon, R. J. Seddon, Premier and Native Minister. "King" Mahuta. Tana Talngakawa Te Waharoa, "King's" Premier. Two Members of "King" Mahuta's "Parliament." *Te tutakitanga o te Pirimia. te Raiti Honore Te Hetana, ki a Mahuta, te "Kingi" Maori, ratou ko nga Rangatira o te iwi o Walkato, ki Waahi, Hanatere, 4 o Aperira, 1898.*

ki runga ki nga iwi katoa e noho ana i enei motu. Ka nui te koa o taku ngakau mo a koutou kupu aroha moku, ara, mo maua tahi ko taku hoa pai ko Timi Kara, he tangata no to Koutou iwi ake. Mo a koutou kupu mo te matenga o Meiha Keepa me Meiha Ropata, tupu ake ana te pouri i roto i te ngakau, me te maharahara atu, ae, ko te mutunga ano tena mo tenei mea mo te tangata. Engari kei te ora tonu aua kaumatua i roto i o tatou ngakau, e tika ana kia whakaaro nui tatou mo nga tangata pena kua riro atu ki te wahi i o ratou tupuna. Ka he te tangata ki te tahuri ia ki te whakaara mai i nga mahi he a te tupapaku. Tetahi mea pai e kite ana ahau i aku taenga katoatanga mai ki nga hui Maori, mehemea tera etahi take raruraru kei waenganui i a ratou ake ka waihotia ena mea ki a ratou anake ano. Kaore ano ahau i rongo noa i nga tangata Maori e whakahe ana ki o ratou rangatira me o ratou tangata whakahaere, mehemea pena ana te ahua o nga Pakeha mo runga i tena aronga katahi ka pai, i te mea kua riro ko koutou hei taurira. Ina hoki kua wkakaatu mai koutou i te rangi nei ko etahi o koutou e tautoko ana i te Pire nei, a he whakarongo kau te mahi a etahi, ara, he whakahe pea hoki tena tikanga, engari kaore koutou i whakahe ki a ratou mo ta ratou kore kaore e whakaaro tahi me koutou mo te Pire e mahia nei, kaore koutou i whakapae he whakaaro kino o ratou i pera ai ta ratou mahi, kaore ano hoki koutou i ki kaore ratou e tika ki te whakahe i te Pire i te mea kua kite iho ratou kaore e pai ana ki ta ratou titiro, engari kua ki mai koutou ki te kore ratou e pai ki tenei Pire me kaua e pa ki runga ki a ratou. Ki te hiahia ratou me mau tonu nga tikanga e mana nei i naiane, kia pahuhu atu ai o ratou whenua, kia rawakoretia ratou, heoi na ratou i pai ki tena.

Kua kororero koutou ki a ratou kua tohutohu koutou ki a ratou i nga huarahi i kite ai koutou kei kona te ora mo ratou, a kaoro ratou i whakaaro pena tahi me koutou. Heoi ra katahi koutou ka ki atu, e pai ana, kia mau ki ta koutou tikanga, engari ko matou ka kawea tonu i ta matou. Kia taka haere pea nga wa, a ka ora koutou i raro i nga tikanga o tenei Pire, e ka paahitia ra hei Ture, katahi ratou ka mohio ko koutou i ora, a katahi pea hoki ka whakaae i pohehe ta ratou whakaaro, a ka mea kia paahitia he Ture mo ratou penei ano me tenei e ki nei koutou kei te whakaaetia e koutou. He mahara tika tena na koutou, kei te pera ano hoki ta te Kawanatanga whakaaro e mau na i roto i te Pire nei. Kua ki ra hoki matou e kore e akina e matou kia whakapaangia tenei Pire ki runga ki a wai tangata; kua puta a matou kupu whakamarama hei painga tenei mo te iwi Maori, a ko nga tangata anake e whakaaro tahi ana me matou, hei ora mo ratou tenei Pire ina whakaekengia ona tikanga ki runga ki a ratou, kaore ki nga tangata kaore e pai ana ki taua Ture kia pa ki o ratou takiwa. Kaati me penei atu taku kupu ki a koutou, i tera taenga mai oku he tangata ano i whakaae ki tenei Pire; ka tono mai kia hoatu he taima, ki atu ana ahau pai noa atu kia hoatu he taima hei whiriwhiringa ma ratou i tenei take; i tono atu hoki ahau kia homai e ratou nga menemana e maharatia ana e ratou, penei hoki me enei menemana kua homai nei e koutou, a maku e tatari atu. Kaore ano i whakautua mai e ratou tena tono aku. Tenei te takoto nei a koutou menemana a te hunga tautoko i te Pire, engari kei whea nga whakaae a te hunga whakaae ki te Pire? Kei nga ao kapua o te rangi ra ano. Mehemea he tika he pai he kaha a ratou whakaae he aha te korerotia ai te tuhituhia ai ranei ka homai ki a au penei me koutou i to koutou kitenga i a au i te hui nei. He aha ratou i wehi ai ki te whakaae mai i a ratou whakaae? Kaati ra i te mea kaoro i homai a ratou whakaae heoi me penei pea taku mahara kei te tu whakaae noa iho ratou. Kei te ki penei mai na, "Kaore matou e pai, kaore e taea e matou te korero atu i te take." Tera tetahi rarangi waiata a te Pakeha e tino hangai ana mo to ratou ahua; ma te Kai-whakamaori e ata whakamarama atu ki a koutou ki te reo Maori. E penei ana tona tikanga, ara:—

Kaore oku pai ki a koe e Takuta Fell.
Te taea e au te mohio te take,
Engari kei te mohio au, tino kaha taku mohio,
Kaore au i te pai ki a koe e Takuta Fell.

Na, kei te pena te ahua o te hunga whakaae i te Pire, ki taku titiro. Kaati, kua takoto noa atu taku kupu ki nga tangata kua homai nei i a ratou menemana kia tutataki ano matou ka whiriwhiria takitahitia e au ana menemana me te tohutohu i nga rerenga ketanga o nga menemana i te Pire. Tuatahi me te tohutohu i nga mea e paingia ana e au, me nga mea kaore e taea e au te whakaae atu, me te korero i nga take e kore ai e taea e au [unclear: te] whakaae. Kua ki mai koutou e titiro, mai ana koutou ki a au he matua no koutou a ko koutou he tamariki naku, no reira e tika ana kia tiakina koutou e te Minita Maori, pena me te tiaki a te matua i ana tamariki ahakoa ko wai taua Minita. He mea tino tika tena hei whakaaro tonu mana. He tokomaha nga mea o koutou e kite atu nei ahau e noho ana i konei i tenei ra kua kaumatua noa atu i a au, engari ahakoa tena ko ahau to ratou matua i au kua tu nei hei Minita Maori, me taku hiahia kia mahia e au te mea tika mo ratou, te ora mo ratou. Kaati kua tae tenei ki te menemana tuatahi i te Pire nei,—ara kei te tekiona 4 e mea nei koutou me whiwhi te Tiamana o te Poari i te pooti whakatau anake. Na me ki tatou, tokotoru ano nga mema o te Poari i tae ki tetahi tuunga, he Pakeha nga mea tokorua me te Tiamana. A he huihuinga me ki, tokorua nga mema Maori. I ena ahua e rua kore rawa te Tiamana nei e whai pooti. Mehemea ranei tokorua anake nga mema i tae, he Pakeha anake,—he mema noa tetahi ko te Tiamana tetahi:—a kotahi te mema Maori, akuanei pea ka tika ta te Maori ra, a mehemea he pooti whiriwhiri ano ta te Tiamana ka pooti tautoko ia i ta te Maori ra a ma kona pea ka koro e taea tetahi tikanga he, me i kore noa pea kua whakaaetia. Ki te tangohia atu te pooti whiriwhiri a te Tiamana heoi kua noho mana kore noa iho ia i tona nohoanga. Ki te purua te waha o te tangata kia kaua e puta te reo, a ka tono atu ai kia whai korero mai ia, e kore e korero, me pewhea hoki e puta ai he kupu mana? Ki te herea ranei ona waewae, ka tono atu kia haere ia, e kore ia e kaha ki te haere. Kaore he painga e whakatungia ai te tangata hei Tiamana ki te kore e hoatu he mana mona, a ahakoa ko wai te Tiamana koia ano te tangata nui o te Poari. No reira e kore e tika kia hoki iho te mana o tona nohoanga me tona ahua ki raro iho o era atu mema o te Poari. E ki ana ahau he tino mea tenei e tika ana kia ata whiriwhiria mariretia, a ka marama pea koutou i runga i ena korero aku tena e waiho hei mate mo nga Maori e ka whakakorea te pooti whiriwhiri mo te Tiamana, notemea e kore hoki nga mema katoa e tae katoa atu ki ia nohoanga o te Poari.

Paratene Ngata: Kei te tino marama matou ki nga korero a te Pirimia me ana kupu whakamarama katoa, engari me tohu atu e au ko tena tekiona e korerotia nei e ia he wahi no tana Pire ake ano; kaati kei te kite atu matou e tino tika ana tena kia whakatikaina.

Te Pirimia: E pohehe ana to korero; i roto i te Pire e takoto nei, kua oti te hanga he tikanga mo tena ahua. Tetahi o nga rarangi ko te rarangi tua whitu, mo nga moni e takoto ana kaore ano kia utua, me nga riihi i hanga i mua o te paahitanga o te Ture. E penei ana taku whakamarama kei roto tena i te Pire tuatahi, a ko tetahi mea

ano tena e tino tika ana kia ata whiriwhitia. Me ki ake ano ahau mo runga i tena, ki taku mohio i maharatia pea tena kia ekengia e te Pire tuatahi. Tetahi ko nga wahanga tekiona (1), (2), me (3), o tekiona 8 i ta koutaou pukapuka rarangi menemana. Ko etahi o ena e pai ana ki taku titiro; engari ko etahi tena e waiho hei hanga rarururu. Ina hoki a wahanga tekiona (3), ko te mana e tonoa ana e tena—ara, kia whakahaerengia e te Poari, kia riro ma ratou e tiaki nga pukapuka e whakaatu ana i te kupu whakaae a te tokomahatanga o nga tangata no ratou nga poraka whenua, me era atu ahua. Kaati, he mea iti tena, a kua oti he tikanga mo tena te whakauru atu ki roto ki te Pire; engari tena tetahi mea nui kei raro i tena e takoto ake ana, mehemea ki te whakaaetia kua he katoa te tikanga me te maramatanga o te Pire nei. I penei ke te whakaaro o te Pire. Ki te puta he kupu panui mo tetahi takiwa hei reira tonu me riro i te Poari nga whenua katoa e whakaaturia ana i roto i te Pire. E mea ana ta koutou ma ia Maori whai whenua e tuku atu ona whenua kia whakahaerengia e nga Poari, a tena pea etahi tangata takitahi e kore e whakaae, a ma kona ka kore ai e taea e te Poari te whakahaere nga paanga o era atu o nga Maori i raro i te ritenga o tekiona 9: "Ko te whakaaetanga a te tangata kotahi maha atu ranei, o nga tangata no ratou te whenua mo etahi whenua, mo tetahi wahi ranei o te whenua, me tuku atu e te Poari ki te Kawana, me te apiti atu i tana ripoata whakaatu i te ahua o te whenua me tona taitara, me te huarahi hei whakahaerenga, me panui e te Kawana ki te *Gazette* me te *Kahati* o Niu Tireni, me te tono kia whakaaturia mai nga kupu whakahahe me te take o te whakahahe." Kaati, kua hanga e matou he tikanga mo te rerenga ketanga o nga whakaaro i waenganue o nga tangata torutoru; i mua o te putanga o te panui tuatahi, e ahei ana tetahi rua tekau tangata whai paanga ki te tono atu i nga kupu whakahahe. Ko te rereketanga o ta te Kawanatanga Pire me ta koutou, koia tenei. Ko ta matou Pire e mea ana kia whakahaerengia nga whenua katoa o rota i te takiwa, ko ta koutou e mea ana me motuhake ano he titanga mo te paanga whenua o ia tangata o ia tangata, kaati, kaore koutou e ora i tena, a e kore hoki e oti i a matou tenei rarururu i runga i tena ahua. Kei te horahia atu e matou nga aronga katoa o tenei ahua ki te aroaro o nga tangata whai whenua katoua o te takiwa ma ratou e pooti, a ki te ki te nuinga me pa te Ture ki runga ki to ratou takiwa heoi ka riro i ta te nuinga. Ko koutou e mea ana ma ia tangata e whakahaere i runga i tanga i pai ai; engari tera atu ano etahi tikanga i hanga e matou, e mahia ai pea tenei mahara hei whakarite, ara ko te wehewehenga tuatahi o te whenua ki nga Maori nona taua whenua, ki te hiahia ratou kia wehewehea to ratou whenua ki ia tangata tona paanga tona paanga kei roto tena i nga rarangi whakahaere o te Pire nei e mau ana. Ki te paahitia a koutou menemana me ki i te takiwa o te Tai Rawhiti, kei etahi o nga Poraka ka riro na etahi tangata ruarua kua oti nei te whakakiki, kaore e pai ma ena tangata ruarua e arai te hiahia o te nuinga o nga tangata e mea ana kia whiwhi ratou i nga painga o te Ture—te tino mea e ki nei koutou ka taea e ratou i raro i tenei Pire. Ko ahau e ki ana he aha te take kia riro ma nga tangata pakeke toko-rua toko-toru ranei e arai te hiahia o te nuinga katoatanga atu o nga tangata o taua takiwa hia kaua ratou e whiwhi i nga painga o tenei Ture? I runga i taku korero i ki ake ra kua mahue te tino tikanga i tena wahi, a kua tohungia ano e au te wahi i mahue ai, a mehemea ki te paahitia tena menemana ki taku mahara ka mate te whai tikangatanga o te Pire nei.

Wi Pere: E tono atu ana ahau kia te Pirimia kia tirohia a tekiona 10. Tera pea kotahi rau nga tangata o tetahi whenua, engari ka whai mana te rua tekau tangata ki te ki, "mahia te mea." Tera pea i etahi meatanga ka ahei ma te tangata kotahi noa iho e tono atu ki te Kawanatanga kia karangatia kia huihui nga tangata katoa.

Te Pirimia: Heoi ra te tikanga o tekiona 10, koia tenei: "Ki te puta ake he whakahahe, me tuku atu e te Kawana ki te Poari, kia uiuia kia whakataua hoki, i roto i etahi hui o nga tangata o te whenua, ka tuku atu ai ki te kawana kia panuitia ki te *Gazette*. Koi ana hei whakapumautanga i taua whenua, te korenga ranei e uru ki raro i te mana whakahaere o te poari." Kaati ki taku mohio ki te korero a Wi Pere e penei ana ka ahei tatahi rua tekau tangata ki te tohe kia tu he pooti hei rapunga me tuku ranei te whenua ki roto ki te ringa o te Poari, kaua ranei. Na kaati mehemea e pera ana tana mea, he pai ke ta te Pire nei i nga kupu o te menemana, ta te mea i roto i te menemana—e korero ana hoki pea ia mo tekiona 9, i penei hoki tana korero, ko te whakaaetanga a te tangata kotahi maha atu ranei, o nga tangata no ratou te whenua, mo tetahi whenua, mo tetahi wahi ranei o tetahi whenua, me tuku atu ki te Kawana, me te apiti atu i tana ripoata ki taua mea. Kaati, ki taku titiro e korero ana pea a Wi mo etahi whenua, e ki ana ia he tokoiti rawa te rua tekau tangata kia riro ma ratou e mea kia tu he pooti o nga tangata katoa no ratou te poraka mo tena poraka katoa, engari ma nga tangata katoa o te poraka e karanga kia tu he pooti. Mehemea e pena ana tana, kaati, he pai rawa me ki ma te wahi tuatoru, tua wha, tua aha ranei, o nga tangata no ratou te poraka e pitihana kia tukua te whenua ki te Poari.

Wi Pere: Heoi ra taku e whakaatu ana koia tenei: Ko te tikanga o tekiona 9 e whakamana ana ma te tangata kotahi noa e tono. Katahi ka panuitia e te Kawana, kua tae mai te tono a taua tangata ki a ia, a ma kona ka mohio nga tangata o taua whenua ki te whakahahe, mehemea he whakahahe ta ratou. Katahi ka riro ma te Kawana e whakahau kia noho te Poari ki te uiui i taua mea i te aroaro o nga tangata nona te whenua, ka mohiotia te hiahia o nga tangata nona te whenua, a ka kitea mehemea e hiahia ana ratou kia tukua taua whenua ki raro i te whakahaere a te Poari. Heoi ano ra te ritenga o taku korero, ahakoa na te tangata kotahi, ahakoa na nga tangata e rua tekau, i tuku te tono ki te Kawana, kaore he tikanga, i te mea ko taua ahua tena, ina tae ki tona whakatutukitanga.

Te Pirimia: Heoi ano ra te he—a he tino he nui kaore nei e taea te whakatika—koia tenei, mehemea na te Maori kotahi, na nga mea tokorua tokotoru ranei te tikanga kia pa taua Ture ki to ratou whenua, ka riri etahi ka mea, "He aha te pai o tena mahi te tono mai ai ki a matou i te tuatahi?" A kaore ano hoki e tika kia riro ma te tangata kotahi e mea kia eke te Ture ki runga ki to ratou takiwa.

Paratene Ngata: Mo tekiona 3, tekiona 9, me tekiona 10, i ara katoa era i runga i te tekiona 8. Ka tu he tuunga o te Poari, te mahi tuatahi mana ke tuku whakaatu ki nga tangata katoa o te takiwa whenua i raro i tana whakahaere. Katahi ka ata kororererotia nga take e pa ana ki nga whenua o to ratou nei takiwa. Ko tekiona 9 he whakawhanuitanga atu no te tikanga i maharatia i wahanga tekiona (3) o tekiona 8. Kaati, ko te tikanga i kiia ai kia kotahi te tangata kia maha atu ranei i te kotahi, koia tenei: Tera pea tetahi tangata i tae ki te 3,000 eka, i tona ingoa ake, a ko era atu o nga tangata o taua Poraka ka kaha noa atu ki te whakahaere pera e ka hiahia ratou ki te pera; ko ia whakaaetanga pera me mahi i te aroaro o te hui e tu ana i te aroaro o nga tangata nona te whenua. Ko tekiona 10 e mea ana ko te whakatau i kitea e te Poari me tuku atu ki te Kawana a me panui i roto i te *Kahiti*, i hanga tena mo te taha ki nga tangata kaore nei i rokohanga ki reira i te wa i tu ai te hui, i tupono pea i etahi wahi ke o te koroni e ngaro ana, a i maharatia ano hoki mehemea ki te paahitia tenei Pire hei Ture ma te Poari e whakatu nga rohe o nga takiwa whenua e whakaarohia ana kia kawea ki raro i te whakahaere o te Ture; katahi ka whakaotiotia ena take katoa i te aroaro o te Poari a tona tunga.

Te Pirimia: He mea ata waiho atu na matou ma te tokomahatanga o nga Maori whai whenua e ki mehemea e hiahia ana ratou kia eke tenei Ture ki runga ki to ratou takiwa.

Paratene Ngata: Ae ra ma nga tangata i te hui—kaua e riro ma nga tangata takitahi te mana ki te tono kia tu he Poari. Ki te pena hoki kua kore he painga o tena Ture.

Te Pirimia: Tena ano nga take hei whakaarohanga mo runga i tena, engari ko te tino aronga kia takoto i te tuatahi, ko te take, e kore te Poari e kaha ki te nama moni hei mahi i nga rori, a ko te tangata kotahi e hiahia ana kia kawea tona whenua ki raro i tenei Ture tera pea kei te karapotia tona paanga e nga whenua o etahi kaoro nei e taea atu, a ma tena ka kore e taea te mahi i nga rori.

Wi Pere: Ae ra, engari kaore hoki i maharatia kia riro ma taua tangata kotahi e tinihanga nga whenua o to iwi. Ina hoki, me ki ake ahau, tera tetahi tangata ko Wi Pere te ingoa, ka tono taua tangata ki te Kawana kia karangatia te Poari kia tu, a ka whakaturia e te Kawana me te karanga atu i nga tangata katoa e whakahe ana ki taua tangata kia haere ake ki reira whakapuaki ai i a ratou kupu whakahe.

Te Pirimia: A, ta ratou whakautu mo tena, ka penei, "Kaore matou i te whakahe ki a ia, kei a ia hoki te tikanga mo tona paanga ake, engari e hiahia ana matou kia whakahaerea he tikanga mo era atu wahi o taua whenua," Notemea e ki ana tenei tekiona ko te kupu whakaae a te tangata kotahi a nga tangata maha atu ranei e hiahia ana kia araitia atu tenei tikanga me tuku atu ki te Poari. Ko ta ratou whakaae tena: no ratou te whenua e kawea ana ki raro i te Ture nei.

Wi Pere: Engari ra ki te tirohia iho nga kupu o tenei tekiona, kei te marama noa iho.

Paratene Ngata: Kua korero ake ra ahau i te tuatahi, ko tekiona 9, he whakawhanuitanga kautanga atu no nga tikanga o tekiona 8.

Te Pirimia: Me i pena te mahara he aha te hanga ai i nga kupu o taua tekiona kia tika te takoto.

Paratene Ngata: Kaati, e pai ana pea me ata whiriwhiri ano, a ki te kitea te he me whakatikatika ona kupu.

Te Pirimia: To muri iho tekiona i tena, e ki ana me watea nga whenua katoa i nga tikanga o tenei Ture, ara, ko ia enei nga kupu: "Me nga whenua i hokoa mai i te Karauna ranei i te Pakeha ranei, haunga ia mehemea e tukua ana e te tangata whai take tona whenua ki raro ki te mana o tenei Ture." Kua kapea e matou tena. I raro hoki i tena tikanga o kiia ana ahakoa he whenua i hokona i te Pakeha me ahei nga tangata nona ki te tuku i taua whenua kia whakahaerea e te Poari i raro i tenei Ture Mo runga i tena whakaaro me ki ake ahau ka whakahe nga Pakeha ki tena, ka mea ratou, "He aha te take kia hoatu e te Kawanatanga he moni ki nga Maori kua hoko whenua i nga Pakeha hei utu i o ratou nama, mo te aha hoki kia mahia e te Kawanatanga he rori ki aua whenua—kaore hoki te Kawanatanga e aroha pera ana ki nga Pakeha." Kaore e kore te whakahengia tena menemana.

Wi Pere: Tena ki te hokona e au he whenua maku, hei aha ma nga Pakeha tena? Mehemea he whenua Kawanatanga taua whenua, a ka hoatu e au ki raro i tenei Ture, ki te tu tenei Pire hei Ture e kore tena e pa ki te iwi Pakeha.

Te Pirimia: Ina ke ra, ko te aronga o tenei Pire he Pire mo nga whenua Maori. Ka pewhea ra te iwi Pakeha e ka hoatu tena mana? Me hoatu ano pea hoki he mana pera ki a ratou? Ki te pena heoi, me paahi pea e matou tenei Pire mo nga whenua katoa i te koroni nei.

Wi Pere: Mehemea kua hokona e au tetahi whenua Pakeha—e hara i te whenua tupuna noku—a ka hiahia ahau ki te hoatu i taua whenua ki raro i nga ritenga o tenei Ture kia kore ai ahau e kaha ki te hoko ki te tuku ke ranei i taua whenua, he aha te he o tera.

Te Pirimia: Heoi ra, ki te pera me matua tono e koe ki te Kawana kia panuitia. Ko tenei tikanga he whakamana kau i te Poari ki te whakahaere—ara ki te rihi i taua whenua. Engari e tika ana ra te mea mai a taku

hoa kei te moumou taima noa iho tatou mo runga i tenei take, i te mea kaore e nui ana nga Maori hoko i nga whenua Pakeha, engari te hoko atu i o ratou whenua ki te Pakeha; a ko tetahi, he iti noa iho nga toenga whenua hei hoko ma ratou i naianei. Engari kei te titiro pea a Wi Pere ki mua rawa me e kore e rereke te ahua a tona wa e ka hoko te Maori i nga whenua o te Pakeha.

Paratene Ngata: E pai ana pea, i runga i nga korero a te Pirimia, me maaka tena rarangi taihoa e ata whiriwhiri marire, engari he takitahi rawa ano hoki nga tangata pera to ratou ahua.

Wi Pere: E hara ano hoki i te tino mea nui tenei. Kei te mohio ano tatou he tika he takitahi rawa nga tangata pena, he ahakoa, e whakaaro ana tena rarangi mo nga tangata pena. Ina hoki mehemea kaora kau he whenua tupuna a etahi Maori i heke iho i o ratou tupuna a tae iho ki a ratou, engari heoi kau to ratou whenua he mea hook na ratou i te pakeha, ka rite tonu ano ra pea hoki te takoto o tena whenua ano he whenua i heke iho i o ratou tupuna to ratou take.

Te Pirimia: Kua tae tatou ki te tekiona (13) i naianei e mea nei kia kua tetahi whenua kua uru ki raro i te mana o tenei Ture e taea te muru mo tetahi nama moni, mokete ranei i eke ki runga ki taua whenua i mua atu i te paahitanga i tenei Ture. Engari kua noho ano ra he kupu pera kei roto i te Pire nei.

Paratene Ngata: E tika ana ra tena; engari kei roto i tenei tekiona 13 o te rarangi menemana nga tikanga i whakaritea i te tekiona 13 me te tekiona 22 o te Pire tuatahi; kei roto katoa ena mea i tenei tekiona 13.

Te Pirimia: I penei taku korero kua oti tena te whakarite. Me tekiona 14 ki taku mohio kua oti ano tena i te Pire tuatahi, ina hoki mo te whakahaerenga o nga whenua e ki ana a tekiona 18, wahanga (1), me ahei te Poari ki te ata wehe i te whenua Maori hei mahinga ana i te Poari he tika, a kua whakaritea e wahanga (2) etahi whenua hei tanumanga tupapaku, hei tuunga kura, &c.; engari kua kite iho ahau i ta koutou menemana e whai ana koutou kia takoto marama. E whakakite ana koutou i to koutou mohio ki te hanga Pire kia marama rawa ai te takoto.

Paratene Ngata: Me tohu atu e au ko te kupu kei roto i te Pire tautahi, e aronga ana mo nga tikanga i ata whakaritea ki nga Maori nona te whenua e whakahaeretia ana, kia rahuitia nga wahi whenua e whakaritea ana e taua tekiona.

Te Pirimia: Ma te Komiti tena e whiriwhiri; ehara hoki i te mea e whakarereke ana tena i te tino aronga. Ko tekiona 15 me 16 kei roto i te Pire tuatahi, me tekiona 17 hoki. Kaati mo te kupu e kiia nei me matua whakaae nga tangata nona te whenua katahi ka tika kia whakapaua he moni ki nga mahi rori me nga mahi ruri, hei whakapuare i te whenua kia ahei ai te nohonohoia, e penei ana koia tena, me kaha nga tangata te tangata kotahi ranei ki te whakahe?

Paratene Ngata: Kaore ma te komiti tena e whakaae, kei roto tena i tekiona [unclear: 1] e noho ana.

Te Pirimia: Ko te aronga ra o nga kupu e mau nei, e tino mea ana me ahei noa atu te tangata kotahi ki te arai i nga mahi rori, i nga mahi ruri, i te whakapuaretanga ranei o te whenua hei nohonohoanga ma te tangata.

Wi pere: ka taea re tena te whakatikatika.

Te pirimia: E penei ana taku ki a koutou, i runga i te takoto a enei kupu ka taea e te tangata kotahi o te whenua nga mahi te aria.

Wi Pere: Ki te tikanga me waiho ma te Komiti Poraka tera mahi

Te Pirimia: Kaati ra, mehemea e pena ana ta koutou, me whakatikatika aua kupu kia hangai ai te takoto. Ko tekiona 18 mo nga tikanga whakahaere me era tu ahua, ko ena me takoto ki te aroaro o te Paremete a me perehi ka tuku atu kia kite nga iwi Maori. Kua oti ano hoki tena te whakarite. Kua tae tatou ki tekiona 19 i naianei, he tikanga nui rawa kei tenei. E whakatuwhera ana tenei i nga piihi whenua Maori katoa me nga taitara katoa i te koroni katoa, a ki taku mohio, ki te penatia, e kore rawa e mutu te mahi a te Poari me te Komiti i roto i nga tau e rima tekau e takoto ake nei. Ka ara tonu he raruraru mo nga taitara kua karaatitia i raro i te Land Transfer Act, a ka haria atu ki te Hupirimi Kooti, me te Kooti Piira, me era atu tikanga. No reira, ka ki atu ahau, e kore rawa e tika

The Meeting between the Premier, the Right Hon. R. J. Seddon, and the Maori "King" Mahuta, with the Chiefs of the Walkato Tribe, at Waahi, Huntly, 4th April, 1898. An Interested Group. After the Speeches. He Ropu Tangata e

Korerorero Ana, I Muri Iho i Nga Whai-korero.

The Meeting between the Premier, the Right Hon. R. J. Seddon, and the Maori "King" Mahuta, with the Chiefs of the Waikato Tribe, at Waahi, Huntly, 4th April, 1898. The Premier and Party Returning from Waahi on Board the War-canoe "Tawheritikitiki." Te Hokinga o Te Pirimia me Ona Hoa i Runga i Te Waka-taua "Tawheritikitiki."

kia hanga he Ture hei whakamana, i enei wahi o ta koutou rarangi menemana, me taku mohio ano ki te ata whakaarohia e koutou te aronga tera koutou e kite hei mate nui rawa tenei. Ahakoa ano i roto tonu i te Paremete e kite ana ahau i etahi pitihana e tukua tonutia mai ana i ia taunga i ia taunga o te Whare, me te kitea maramatia ano, ae, he tino mate taua mea e pitihanatia nei, engari kaore rawa te Paremete e whakaae ki te whakapuare ano i aua mea, notemea ki te peratia ko te aranga tena o etahi raruraru taumaha. Kaati, kaore ahau e huna i taku kupu ki nga Maori, he tangata korero tika tonu ahau, a ko taku kupu tenei, e kore rawa ena menemana e taea te whakaae.

Paratene Ngata: Kei te tika tena; engari me tohu atu e au, kei roto a tekiona 19 i te Pire tuatahi, heoi te mea hou i apititia atu nei ko te whakaaetanga i nga riihi. Ko tera anake te wahi hou kua, whakaurua ki tenei tekiona.

Te Pirimia: Na, mo te taha ki nga whenua he maha atu nei i te kotahi nga tangata e whai paanga ana, he iti rawa nga whenua papatupu kei te toe a kei te aroaro katoa hoki o nga Kooti e takoto ana.

Paratene Ngata: Tetahi take mate nui rawa atu ko aua whenua. Nui atu to matou mate i nga Kooti Whenua mo aua whenua.

Te Pirimia: Otira, kia marama koutou kua whakaaetia e matou te roanga o taua rarangi ko nga kupu whakamutunga anake e patua ana. E rite ana taua mea ki te pii miere, kei te hiku te wero.

Paratene Ngata: Maku tetahi kupu mo tena. He tika kei te hiku te wero; engari ko te nuinga o nga whenua papatupu kaore i te pera te takoto; kei te toe atu ano etahi. Kei toku takiwa tonu etahi whenua nunui kaore ano i whakawakia—e tae ana pea ki kotahi miriona eka aua wahi papatupu.

Te Pirimia: Kua korerotia mai ki ahau kei te aroaro katoa o te Kooti i naianei.

Paratene Ngata: Ae ra; engari he nui rawa to matou raruraru i nga wahi kua oti i te Kooti te whakawa, a kaore matou e pai ana kia riro ma te Kooti e whakahaere nga toenga.

Te Pirimia: Ko tekiona 21 e whakarite ana me ahei te Maori ki te tuku atu i tona paanga ki tetahi whenua Maori i runga i te wira. Kaati ko koutou e mea ana kia whakawhanuitia tena tikanga, me ahei kia tukuna i runga i te ohaki,—ara me riro i runga i te kupu a ngutu noa iho. Na he tikanga wehi rawa tera. Ahakoa ano tenei mea te wira, kua kitea ka nui ano te ahua wehi, a e tika ana kia tupato rawa koutou ahakoa i tuhia rawatia ki te pukapuka, engari mehemea ka whakaaetia me tuku a ngutu noa, kaati me tino kaha rawa atu te tupato, i te mea hoki ana tae ki taua ahua, ko te wa tena e kaha kore ana nga whakaaro o te kai tuku.

Paratene Ngata: He mea kino rawa te wira: Ki taku mohio me apiti atu ki tena tekiona tetahi kupu kaha e uiuia ai nga tikanga o te whakahaeretanga o tena mea o te wira e ka. tae ki te whakawakanga.

Te Pirimia: He kupu tika atu tena, maku e whakahau kia hanga he tikanga tupato kei tukua hetia nga whenua. Kua kite iho ahau kei nga kupu whakamutunga o tekiona 23 e noho ana tetahi tikanga hei whakatutuki i te whakaaro o te Pire mo runga mo nga whakahaerenga. mahi i raro i te Poari. Ko tekiona 24 e ki ana me ahei te Poari ki te nama moni hei whakapai i nga whenua e whakaritea ana hei paamu, hei rana, me era tu ahua. Ma te Poari e ki e whia nga moni e namangia. Ka oti i te Poari te wehewehe nga wahi mo nga Maori, te riihi ranei i nga whenua, ka mutu nga mahi ma te Poari, heoi ano te mahi i toe ko te hanganga anaketanga i nga rori o te whenua.

Wi Pere: Ko te tino painga ra tena e whaia atu nei.

Te Pirimia: Engari me whakatakoto ano ra he rohe mutunga mai, a i raro i tenei tikanga i maharatia ko nga Maori whai paamu me nama moni ma ratou i raro i te Advances to Settlers Act. Ko tenei rarangi i hanga hei whakaoti i teua tikanga, a i maharatia ma te Poari e nama kua ma tona kotohi ma tona kotahi o nga tangata Maori. No reira e tika ana kia ata tiroirohia tenei. Ki te hanga paitia he tikanga whakatupato—a me pera rawa ano hoki ka tika ai—me whakaara tena take i roto i te Komiti. Ki ta matou titiro ki te aronga o tenei tekiona i te tino Pire nei e penei ana, tera nga tangata o hiahia ki te nama moni hei whakaea atu i nga mokete me era atu moni e takoto ana hei utu ma ratou i te wa i paahitia ai te Pire nei hei Ture, a ko tenei tekiona i hanga hei huarahi e taea ai te whakatutuki tena mahara. E tino marama ana kei te kite koutou me hanga rawa ano he tikanga whakatupato mo tenei tu ahua. Mehemea hoki ki te waihotia kia takoto penei ana, hei whakaeanga mokete me era atu taumahatanga, hei whakapai whenua ranei. me patu atu pea enei kupu na "era atu whakapainga" ka waiho ai te £5,000 mo nga mahi whakapai paamu anake. Ki taku mohio e kore tena; e whakahengia e te Paremete. He whakawhanui kau tena i te huarahi e whakahaerengia ai te £5,000, ehara i te mea he whakarereanga ketanga i te tikanga kua oti te whakatakoto. Tera pea tetahi tangata ka hiahia ki te katoa o taua £5,000 mana anake; a me pehea ra e uru ai tana tonono? Me wehe pea tetahi taha o taua £5,000 mana. Heoi te mea tuatahi ko te ngana kia paahi te Pire nei: ma tena katahi ka whai mana nga Poari ki te nama moni mo nga take me nga mahi e whakaaetia ana. Ko te whakanohonoho tangata ki runga ki nga whenua tetahi mahi kaore e kore, na reira me whakarite ano he moni mo tena. Kei roto i tekiona 26 he whakawhanuitanga atu o te tikanga, a ko ena mahi whakawhanui me ata whiriwhiri marire. Kaore ano ahau i kite noa i tetahi kupu maku mo runga i tena. E whakapuare ana tena i tetahi take nui whakaharahara.

Paratene Ngata: Ko nga kupu whakamutunga o tekiona 26 te tino ngako o tenei Ture ki ta matou titiro.

Te Pirimia: Ko tekiona 27 kua oti atu tena. Ko tekiona 28 e whakaae ana ki nga riihi e takoto ana i naianei, ara, nga riihi i mahia tikatia i raro i te ture, a i marama te hanganga, engari kua etahi atu ahua. Kaore rawa he whakaaro a te Kawanatanga ki te whakararuraru i nga riihi i mahia tikatia i raro i te ture. Tekiona 30, he mea hou he mea nui tonu tenei, kia kua rawa he reiti e utaina ki runga ki nga riihi Maori i raro i te mana o tenei Ture. Kaore au i ohore i taku kitenga i tena kupu e noho ana i konei, notemea kua rongono ano au i mua ake; otira mehemea e hanga ana e te iwi Pakeha i tetahi Pire mo ratou ka hiahia katoa ratou kia uru tetahi rarangi pera ki roto. Kaore ano ahau i kite noa i tetahi tangata kotahi nei kia whaiwhai haere i te Kawanatanga ki te utu moni taake. Ki taku mahara kei te pa ano te Ture Reiti i naianei nei ki runga ki etahi ahuatanga i raro i enei tikanga. Mo te taha ki te Ture Reni, kaore ahau e whakarereke i tona tikanga. Me takoto he kupu ma tatou me waiho tena take mo a muri atu nei whiriwhiri ai. Tekiona 31: Ka tika te wahi tuatahi, no te mea kua ki ra matou i raro i wahanga tekiona (1)—ara ko ahau ra kua ki—e tika ana kia hanga he tikanga mo taua ahua, ara, tuatahi me whakaaro ki nga Maori whenua kore. Kua ki ra ahau ma nga Maori nona te whenua te mana tuatahi ki te kowhitihiti i nga wahanga ma ratou, ma nga Maori whenua kore te mana tuarua, ko nga Pakeha hei tuatoru. Ko te mahara i kitea ai tena whakaaro he mea tino pai rawa atu ki ahau, a mo te taha ki te Pire nei, ki taku mohio ka taea e matou te whakatikatika ina tae ki te Komiti kia hoatu he mana ki te Poari kia taea ai e ia tena mahi, kei te pena hoki ta koutou korero i roto i tenei rarangi. Kei te tekiona 32 kua hoki ano te korero ki nga taake me nga rori, ki taku mohio me whakarere atu pea tena i te mea mo nga whenua kikino anake tena. Ma nga Ture e mana nei i naianei tena taha e whakarite. E mea ana matou i runga i nga mahinga rori, me te whakapuaretanga i te whenua kia nohonohoa e te tangata, kia kua rawa e takoto kau nga whenua: ki te takoto mangere te whenua heoi me utu reiti tena whenua. Na kua tae tenei ki tetahi menemana tino nui tona tikanga—tekiona 33. Ko tena aronga whakangawaritanga, kaore rawa i te maha nga mea pera e whakaaetia ana e te Paremete—ara, me whai mana te ropu kaporeihana i whakaturia i raro i tetahi Ture a te Paremete ki te tuku atu i ona mana ki etahi tangata ke atu. Kaore rawa matou e pena ana; akuanei pea i tupono ka tukuna e nga Poari nei he mana ki etahi tangata he, tangata tiuihanga a akuanei pea ka whakahaere anake pea aua tangata i o ratou whenua ake, me te whakapau i nga moni katoa hei hanga rori ki runga ki o ratou whenua anake, a ka hapa katoa etahi kaore kau he moni ma ratou. He tikanga wehi rawa tenei ki taku mohio. Me waiho atu e tatou tenei taihoa e whiriwhiri. Te mea pai rawa ki taku titiro me hanga kia maha atu nga poari: he nunui rawa hoki nga takiwa. Me whakatu kia maha nga Poari, engari me tuturu whai mana ia Poari kotahi. Ko tekiona 34 kua oti tenei te whakarite. Ko tekiona 35 he tino tekiona pai, engari tera e ara he raruraru mo tenei tekiona ki taku mahara i roto i te Paremete. E mea ana me kua tetahi roia, tetahi kaiwhakahaere ranei, e hara i te tangata whai paanga ki te whenua, i te mea marena ranei ki tetahi o nga tangata whai paanga ki te whenua, e haere ki nga Kooti, e pa atu ranei ki nga mahi a nga Poari. Ko tekiona 36 e whakakore atu ana i nga Tiati o te Kooti Whenua Maori. Ki te paahi tenei Pire a ka kawea e nga Maori o ratou whenua ki raro i taua Ture ko te huarahi tata rawa tera e kore atu ai nga Tiati o te Kooti Whenua Maori. Ko tekiona 38 e mea ana kua te Ture Pane Kuini e pa ki o koutou whenua. Kaati, me ki tonu atu ahau mo te taha ki te whakawhitinga tuatahi me te tukunga atu o nga whenua ki te Poari kua oti tena te whakarite i roto i te Pire, a kaore kau hoki he tiute hei utunga i muri o te rironga atu o nga whenua i te Poari. I na whakawhitinga nga whenua i raro i tenei Ture: ko tona whakawhitinga tena. Ka tu he pootitanga ka mutu ka hoatu nga whenua ki raro i te Ture. Kei te hanga tikanga matou i naianei

hei whakatika i tena pohehetanga. Ki te riihitia te whenua e te Poari ki te Pakeha katahi hoki ka eke te ture tuturu ki runga, haunga hoki tena rerenga ketanga. Mo tekiona 40 tae noa ki 42, ko te wahi mutunga o tekiona 42 e whakatutuki ana i te wehewehenga o nga takiwa me te whakaingoatanga o nga tangata kei roto. Kua ki ake ra koki ahau me hanga he wahanga-takiwa, no reira kaore he tikanga e waihotia ai tena tekiona 40. Kei tekiona 44 e ki ana koutou me ahei kia tu he wahine hei mema mo nga Komiti. Kaati i te mea kaore e whakaturia he Komiti Poraka no reira kaora he tikanga o ena wahine; engari kaore kau ra hoki oku whakahe kia noho he wahine hei mema mo te Poari mehemea e pootitia ana e nga Maori nona te whenua. Ko tekiona 45 he mea tino pai rawa a ki taku mohio me whakauru ki roto i te Ture. E tika ana kia tiakina nga manu o te ngaherehere, me nga ika o nga wai, he kai hoki ena na te Maori. E tika ana tena ki taku titiro i runga i te aronga o nga ture me nga kupu o te Tiriti o Waitangi.

Kua pau ia au nga tikanga o te Pire nei te korero atu ki a koutou, me ta tatou whiriwhiri haere i nga tikanga o te Pire, a kua tika taku kupu i ki ra ahau he takitahi nga kupu i puta ki waho i te taiapa o te tikanga kua oti te whakatakoto. Kua patairia mai ki ahau mo a whea ka tuhaina e au nga kape o tenei Pire. Kaati, i te mea kua ahua roa e tu ana te Paremete me whakatakoto e au kia kite ai nga Pakeha me nga Maori i te Pire kua tae kei te aroaro o te Whare. Kia tae ki te Komititanga o te Pire hei reira ka whakatakoto atu nga mema Maori o te Paremete i o ratou mahara e whakaarohia ana hei painga mo nga iwi e rua. Kia tae ki te Whare ka tukua atu e au ki te Komiti mo nga mea Maori a i te mea hoki he tino take nui tenei Pire no reira kaore ahau e mea kia whakahaerea hei take taha kotahi anake, engari ka tono atu ahau ki nga mema o nga taha e rua o te Whare kia whakakotahi mai ki te hanga pai i tenei Pire hei ritenga e taea ai te whakaora i nga whenua mo te iwi Maori. Ko te rapu i te ora mo te iwi Maori me te rahuitanga i nga whenua e ora ai ratou, kei runga noa atu tena i nga tikanga whakaaro anake ki te taha kotahi anake o te Whare. He tino take nui tena e aronga ana ki runga ki te motu katoa. I runga i te ahua o tenei Pire, tae noa ki nga mahi a te Kawanatanga, ki taku kua tino marama nga Maori ki te kaha o to matou hiahia ki te awhina i a ratou. A i runga i te huinga mai o nga Maori i nga wahi katoa o te koroni ki te whiriwhiri i nga tikanga o te Pire nei, me te kaha rawa o te whiriwhiringa i nga take, me te nui o te mahi, me te maha o a ratou moni i pau, kua tino marama pea ki nga tangata katoa e whakaaro pai ana ki nga iwi e rua, ae, e tino tika ana kia whakaotia tenei take. Kei te hiahia matou, i runga i te tikanga o ta matou whakahaere, kia whakahokia atu te iwi Maori ki to ratou ahua i rokohanga ai e matou i nga ra o mua. He iwi mahi i te whenua, whakatupu i te kai, tuku utanga atu i tenei koroni ki era atu whenua. He iwi whawhai ano i ona takiwa engari me te haere tonu ano hoki a ratou mahi. I naianei ko taua iwi nei ano ratou: a mo te aha hoki kia kore ai e ahei nga taitamariki o tenei whakatupuranga ki te mahi i nga mahi a o ratou tupuna me o ratou matua? Kua hei pohehe ki taku korero, e hara i te mea e ki ana ahau me hoki ano koutou ki nga mahi whawhai patu tangata nei. Ko nga whawhai e whawhaitia ana e koutou i roto i tenei wa roa kua ake nei kei roto anake i nga Kooti whakawa, engari kua kite ra hoki kautou kaore he painga o tena mahi. Ko nga whenua i mahia e o koutou matua kua whakawakia e te Kooti, a kua kore i a koutou i tenei ra. Kaati e mea ana ahau he tino tikanga marama tenei kia whakatakotonga, ma te wehewehe i nga whenua, ki ia tangata tona wahi hei mahinga mana, a kei te mau tonu hoki to koutou hiahia ki te pera, ka taea ai e koutou te mahi oranga mo koutou i runga ano i nga huarahi i mahi ai o koutou matua. Ki taku mohio me i paahitia pea tenei Pire i era atu tau kua taha ake nei, kua maha noa atu pea nga Maori e noho ana e mahi ana i runga i o ratou whenua i naianei. Hei ritenga e ora ai koutou mo te taima poto noa nei, kua hokohokona e koutou nga whenua e takoto tata ana ki nga whai i nga Pakeha, kaore rawa nei i mutu ta ratou tohe atu kia riro ra ano to koutou whenua i a ratou, a na o kautou raruraru hoki hokona ake ana e koutou. Kaati kei te toe kia koutou i naianei etahi whenua e matara rawa atu ana i nga wahi e noho nui ana te tangata, kaore he huarahi hei taenga atu mo koutou ki aua whenua, hei haringa hoki i nga mea e whakatupuria ana i runga kia tae mai ki waho. Kaore a koutou moni hei oranga mo koutou i te taima e tua ana koutou i te ngaherehere kia taea ai te whenua te mahi, no reira noho huihui noa ana te nuinga o koutou. Ko etahi mea maha o koutou kaore kau rawa he whenua, a haere ai ki nga whenua o nga whanaunga me nga hoa noho ai, kai ana ranei i nga moni o nga whenua e takoto ana i nga wahi matara kaore nei koutou e tae atu, a hokona ake hei kai ma koutou. E kore hoki tena ahua e mau tonu, tena ano mutunga. Kotahi ano te mutunga o tena tu ahua. Ki te pena hoki te Pakeha ki te kai i tana moni tinana heoi te mutunga mona ko te Kooti Peekerapu. A kaore hoki kaoutou e pai ki tena. Te tukunga iho ka pau katoa nga whenua, ka ngaro noa iho te iwi Maori. Ina hoki ra i naianei i runga i to koutou noho puputu, noho kino nei, kaore i te pai nga kai me nga kakahu, ka whanawhanau nga tamariki matemate iho, me nga kaumatua kaore e tae ana ki te tuturu o te kaumatuatanga ka mate, kaore e taea e koutou i enei ra te tohutohu mai i etahi koroheke rawa kuia rawa ranei pera mo te ahua o te tangata i nga ra i o koutou matua. Kaore he tumanakohanga mo te ngakau me tetahi atu aronga mahara ranei e hiahia ai te tangata kia ora ia i naianei: a ahakoa ko wai te tangata ki te kore he mea hei tumanakohanga mo ona mahara hei maunga mo tona whakaaro e kore e roa tena tangata kua he noa iho, kua pa ki nga mahi kino, a te mutunga iho o tena ahua he mate tata, na kaore hoki he painga o tena ahakoa ki te Maori ki te Pakeha ranei. Na tera hoki etahi tangata e ki ana "Whakamatua te hoko i nga whenua Maori." E ki ana ratou, "Kaore matou e pai ana hi tenei Pire"[unclear: ;] a muri tata iho nei ka haere mai ki au ka ki mai

"Hokona o matou whenua." Kaati ko ahau e ki ana ahakoa pehea e kore ano e taea te whakarite i te hiahia o ena tu tangata. Na nga ture kua oti e matou te hanga i mutu ai te hoko nui tonu o nga whenua Maori: kua whakahokia iho kua taiapatia e nga kupu i hoatu e matou ki roto ki te tekiona 117 o te Ture Tena koutou e miharo mehemea e kite ana koutou i te huhua o nga tono e tae mai ana ki au kia wetekia nga here arai i te hoko i raro i tena tekiona.

Ka nui to kotou pai ki te mihi mai ki a ahau i te rangi nei mo te taenga ki te rima tekau ma toru o oku tau, nui atu taku whakawhetai atu ki a koutou mo to koutou aroha. Taku hiahia nui he whakapau i toku kaha ki te rapu i te ora mo te iwi Maori me te whakakore atu i nga mate e peehi kino nei i a ratou. Ahakoa, e takoto ke ana nga whakaaro o etahi i oku nei mahara tae noatu ki te Pire a te Kawanatanga nei, a ka mau tonu pea ta ratou whakahe, engari e aroha ana ano ratou ki au. Haere au kia kite i nga Maori i whea whenua, i whea whenua, he korero marama tonu atu taku mahi ki a ratou, ano e korero atu ana he Pakeha he Pakeha, me te whakatikatika i nga mahara pohehe, me te whakamarama i te tikanga o ta matou whakaaro. Kaore ano au i hokimai i tetahi hui Maori kotahi nei i kore ai i tuturu mohio kua tino marama pai nga Maori ki nga mahi e mahia ana e matou mo ratou, a kaore ratou e kore te kite ae hei painga aua mea mo te iwi Maori. Mo te taha ki au ake nei, kaore au e pai kia korero ahau i te kupu he, engari e mahara whakatupato ana tera pea etahi Pakeha whakaaro kino, me era atu tangata tena e paangia e tenei Pire, e wehi ana kei paahitia, kei whakakorea atu nga ahuatanga i tupu haere ai to ratou ora i nga ra kua taha ake nei, a tena ano hoki e neke haere atu to tupu i nga ra e takoto mai nei i runga i te mate o te iwi Maori. Ko te tino take tena i whakahe ai ratou ki te Pire nei kei mate ratou, ehara i te mea he whakaaro ki te iwi Maori. Taku mea pai rawa me tae mai ratou ki toku aroaro; kua tae atu he tono maku kia haere mai ratou. Mehemea e wehi ana ratou kei mate ratou, e hopohopo ana ranei nga mahara, tukua mai ko o ratou kai-tohutohu ki konei whakaatu mai ai mehemea he aha te he o tenei Pire. Ehara i te mahi rangatira, ehara i te tohu no te ngakau toa, kia tohutohu mai te tangata kia mahi tona [*unclear: hoæ*] i tetahi mahi e wehingia ana e ia. Mehemea hoki he mea tika mo te aha hoki kia wehi ia ki te ao marama. Kei te noho tumanako atu taku ngakau kia mihi mai koutou, e noho nei, ki au mo te paahitanga o tenei Pire hei Ture i mua mai o te taenga atu ki tera ra whanautanga oku, i te mea kua kite tuturu taku whakaaro hei painga mo koutou tenei. Kua whakapuakina mai nga kupu mihi mai moku e aku tamariki o te iwi Maori, a i te mea ko te Kawanatanga te tuturu matua, no reira ma te Kawanatanga e mahi te mea tika mo ana tamariki. Kei te nui rawa te tumanako o taku ngakau, engari e mohio ana ano ahau i mua o te paahitanga o tenei Pire hei Ture mo te koroni nei tera ano nga uauatanga me nga pakeketanga kei te takoto mai, otiia ka kaha tonu ahau, i te mea e mohio ana ahau ko te hiahia tenei o te nuinga o te iwi Maori. Ko te tino aronga he pai, a e haere ana hoki i runga i nga huarahi mahara kua oti e matou te whakatakoto, a kei te whakahaeretia ano hoki e matou mo te taha ki te iwi Pakeha. Mehemea e pai ana mo te Pakeha ka pai ano mo te Maori: a i te mea kua pena, a hei tikanga hoki e nohonohoia ai nga whenua, e kore atu ai nga putaketangamai o te mate, koia e tino kaha nei taku hiahia kia paahi hei Ture. Kua tokomaha haere te Pakeha; kua hiahia ki te noho i te whenua, engari kaore e ahei ana ki te noho notomea kaore koutou e kaha ana ki te tuku atu i nga whenua kia nohoia; koia ahau i ki ai kei te peehia iho e tena te ora o te Motu o Aotearoa nei.

Hei kupu whakamutunga maku e whakawhetai atu ana au ki a koutou mo te pai o a koutou kupu i whakapuaki ai i nga wa katoa mo matou ko taku whanau, me maua ko taku hoa ko Timi Kara—he tangata no to koutou iwi ake ano. Kia tau te rangionarietanga me nga painga katoa ki runga ki a koutou, kia ora koutou.

Paratene Ngata: Kotahi tetahi mea e hiahia ana ahau ki te korero atu mo runga ma te tekiona 20 o te tino Pire—ara mo nga moni utu, taku hiahia me hanga he rohe mutunga mai.

Te Pirimia: Me waiho atu e tatou ma te Komiti tena take e whiriwhiri. Ka hiahia ahau ki te patapatai atu ki a koutou i roto i te wa e paahitia ana te Pire. Ka hiahia hoki te Komiti mo nga mea Maori kia rangona e ratou etahi korero mo runga i etahi o nga take, a ma koutou e whiriwhiri i etahi o koutou rangatira hei noho iho hei whakamarama mai ki te Komiti i o ratou mahara mo runga i tenei take.

Paratene Ngata: Kua korero etahi tangata kia matou ki te paahi tenei Pire ka tuturu mate atu te iwi Maori.

Te Pirimia: Ko nga tangata nana tena korero kore rawa atu e mohio ana ki nga tikanga o te Pire; engari he kuare ranei, he ata korero teka ranei. He hiahia ranei ki te whakapohehe i nga Maori, he tuturu kuare ranei.

Te Rawhiti: Ahakoa he ahua maha ano nga korero a te Pirimia mo tetahi wehenga o te iwi Maori e noho nei, engari ka whai kupu ahau mo tetahi wahi anake o ana korero. Kua korero ake ra te Pirimia i tono ano tetahi wehenga nui o matou o te iwi Maori ki a ia ki a homai he taima hei kitenga mo ratou i a ia hei kororerotanga tahi i ena take (ara te wehenga e whakahe ana ki tenei Pire) a ka haere tonu te korero a te Pirimia ka ki, roa noa atu a ia e tatari ana kaore rawa he kupu i tae atu ki a ia, reta ranei, tinana tangata ranei, no reira mea ana tana whakaaro, kaore kau noa iho pea he whakaaro a enei tangata hei whakatakoto mai ma ratou, kei nga kapua ra ano pea o te rangi e tere tere ana. Kaati e whakapai ana ahau ki te marama o te kupu a Paratene mo runga i tena take i a ia i ki ake ra kua wehea te iwi Maori e rua nga wahanga, he hunga tautoko tetahi, he hunga titiro marire ata whakarongo marika tetahi, ki nga mahi e mahia mai nei mo runga i tenei take. Ko ahau e tu atu nei no roto ahau i te hunga whakarongo; a ko te take i tatari ai matou, i tiro tiro marire ai matou, kaore nei e whakauru atu

ki aua mahi, he mea na matou kia tino marama tuturu matou koia ranei he pono, ko tenei ranei te Pire a te Kawanatanga, kei konei ranei nga tikanga katoa e whakaarohia e ratou, kua poto katoa ranei kei tenei Pire, kei tua atu ano ranei tetahi Pire atu ano me etahi atu tikanga ano hei whiriwhiritanga e ka whakatakotonga mai a tona takiwa. Kei te kite iho hoki matou he whakarapopototanga kau tenei, koia matou i mohio ai, he whakaahua kau pea tena i te aronga o te tino Pire tera pea e whakatakotonga mai a taihoa.

Te Pirimia: Ko te Pire katoa tenei, tona ahua ano tenei e ka whakatakototia atu e au ki te Paremete. E hara tenei i te whakarapopototanga. Maku e tuku atu he kape ki a koe. Ko te Pire tonu tenei e hiahiatia ana e matou; ko ia tonu tenei kua oti nei e au te hoatu ki nga Maori. Kaore he mea ke atu i tua atu i tenei. Ko tenei mea ko te matua kaore e korero nukarau ki ana tamariki, kaore e mahi i te mate mo ratou. Ko te hiahia o te Kawanatanga he whakaora i a koutou, he awhina i a koutou. E mea ana ahau kia tino marama tenei. I tera atu taenga mai oku ki konei a i puta taku kupu ki nga tangata e whakahe ana ki to Pire "Tena tuhituhia ki te pukapuka koutou kupu whakahe ka homai ki ahau," i pena ano taku tikanga i taku tononga atu i nga menemana i Papawai. I ki atu ahau, "Homai nga menemana a te hunga e whakahe ana ki te Pire ranei ki nga menemana ranei." Na kaore ano he whakahe kia tae ake ki ahau, koia ahau i mohio ai he kore whakahe ano pea. Engari e pai ana to kupu whakamarama. Ko te tu o te hunga e whakahe ana ki te Pire, he titiro, he tatari, he tiaki, kia kite ra ano ratou i nga mea tena e mahia, katahi ano ka tuturu he kupu ma ratou. Katahi ahau ka marama i naiane ki to ratou whakaaro, a kaore kau nei aku whakahe atu ki tena tikanga a ratou.

Henare Tomoana: E mea ana ahau kia rongu mai tenei iwi ki taku kupu. I te tau 1894 ka timata e hanga ture penei mo te iwi Maori, a no reira mai ra ano taku whakaae me taku tautoko e haere nei.

The Meeting between the Premier, the Right Hon. R. J. Seddon, and the Maori "King" Mahuta, with the Chiefs of the Waikato Tribe, at Waahi, Huntly, 4th April, 1898. "King" Mahuta's Native Band, with Native Drum-major. Te Peene Maori a Mahuta, Me o Ratou Kakahu Maori.

The Meeting between the Premier, the Right Hon. R. J. Seddon, and the Maori "King" Mahuta, with the Chiefs of the Waikato Tribe, at Waahi, Huntly, 4th April, 1898. "King" Mahuta's Native Band in Full Uniform. Te Peene Maori a Mahuta, Me o Ratou Kakahu Pakeha.

Huihuinga o te Kawana, o te Pirimia, me nga Rangatira o Ngapuhi me etahi atu iwi, i tu ki

Waitangi, 15 o Maehe, 1899.

Raniera Wharerau: Mau e titiro e whakaatu ki te ao kua whakaarahia e matou he tohu kohatu ki konei tu ai hei whakamaharatanga mo te Tiriti o Waitangi. Haere mai, haere mai koe me o hoa rangatira. Haere mai koutou ko o hoa Minita. Kei te mau tonu to matou piri pono ki to tatou Rangatira atawhai ki a te Kuini a taea noatia tenei ra. Kia ora tonu koutou katoa.

Wiremu Rikihana: Tena koe e te Kawana. Tena koe te kanohi o to tatou Rangatira o te Kuini. Haere tinana mai kia kite i to iwi Maori. Kua tae mai nei koe ki Waitangi mau e titiro nga tohu o to matou piri pono. Tena koe e te Pirimia, tena koutou ko o hoa Minita me to koutou ope katoa. Kia ora tonu koutou: Ma te Atua e whakaroa o koutou ra i tenei ao.

Hone Heke, M.H.R.: Haere mai e te Kawana: haere mai. Ka nui to matou koa i to taenga mai ki konei i runga i te powhiri a Ngapuhi, a Te Rarawa, a Te Aupouri, a Ngatiwhatua. Ka mihi atu hoki au ki nga mangai o nga iwi o te koroni kua tae mai nei ki [unclear: konei] i tenei ra. Ka nui to matou koa i te haerenga mai o au Minita hei hoa mou. Kaore o matou hiahia i tenei ra te ki whakakorero i a koe, ki te whakangenge i a tatou katoa e noho nei, mo nga take me nga mate e peehi kino nei i a matou, i te iwi Maori. K ta matou whakaaro me watea koe i aua tu mea i tenei ra. Ko te take i karangatia, ai tenei hui he mea kia korerotia nga ture me nga mate e pa ana ki a matou, a hei whakatakoto i te ahua o nga kupu mo a matou inoi ki o Minita a nga ra e takoto ake nei. He nui rawa to matou koa i to matou kitenga i o Minita, i te Raiti Honore te Hetana me te Honore Timi Kara, e tu nei i to taha. Kaore matou i te hiahia ki te whakaroa i a matou korero, kei ngenge koe, na reira ka mutu ake nei taku korero e kore etahi atu o te tangata whenua e tu ake ki te korero. Hei whakamutunga mo aku korero, tenei ka hoatu e au ki a koe te mere pounamu e [unclear: mau] nei i taku ringa, he taonga nui tenei na oku tupuna, a e hiahia ana matou kia tangohia atu e koe, e te Kawana, me o Minita, tenei taonga hei tohu mo te mau tonu o te piri pono ki a te Kuini o nga iwi nana tenei taonga. Ko tenei taonga ka hoatu nei ki a koe na nga iwi katoa e noho nei.

Katahi ka haere atu a Hone Heke ka hoatu i te mere pounamu ki te Kawana.

Te Honore H. Wiremu, M.L.C.: Ka tu atu ka panui i te whai korero a nga iwi o te pito whakararo o te koroni, koia tenei e whai ake nei: "Tenei ka hoatu e matou ki a koe to matou aroha nui, aroha pono, i tenei to taenga tuatahi mai ki tenei kainga rongu nui, i mahia ai etahi tino tikanga nunui i roto i Niu Tireni. Ko ia tenei te wahi i whanau ai i timata ai te noho a te Pakeha i enei Motu. Koia tenei te wahi, ka waru tekau ma rima tau i naianei, i u tuatahi mai ai nga Mihinare, i kawea ai i o ratou tinana ki te mate, a tenei he tokomaha nga uri o aua tangata toa, o aua tutei o te Rongopai o te Karaiti, e noho nei i roto i a tatou. Ko ia tenei te kainga i u ai i te tau 1833 te tangata tuatahi i tukua mai hei mangai mo te Kawanatanga o Ingarangi ki Niu Tireni, ara, a Te Poihipi (James [unclear: Busby]), he mea whakahau kia Sir R. Bourke, te Kawana o New South Wales. I Panuitia ki konei, ki tenei kokorutanga o te moana,—ka rima tekau ma iwa nga tau i naianei,—te ekenga mai o te mana o Ingarangi ki Niu Tireni, a ko te wahi i hainatia ai te Tiriti o Waitangi e nga rangatira o te iwi Maori, i tukua atu ai enei Motu ki a te Kuini, he torutoru nei nga maero te tawhiti i te wahi e tu nei tatou. Puta noa nga pakanga me nga raruraru o mua i nga wa e whakanohonoho tutahi ana te Pakeha ki tenei koroni, i tino kitea i reira te te piri pono me te aroha ki a te Kuini o nga Maori e noho ana i Peiwhairangi, a i te mea i naianei, kua tau te rongomau me te rangimarie ki runga ki nga iwi katoa o te Kuini e noho nei i Niu Tireni, na reira he whaakatu tenei na matou ki a koe, kei te mau tonu i tenei ra te piri pono ki te Karauna me te aroha ki te Kuini o nga Maori me nga Pakeha o tenei pito o te Motu, a ka nui to matou koa i to matou kitenga i a koe e te Kawana i tenei ra."

Te Rev. Timoti Kiriwi, he minita no te Haahi o Ingarangi, ka tu atu, ka panui atu i te whai korero a nga iwi Maori, ko ia tenei e whai ake nei: Haere mai, e te Kawana, te mangai o to tatou Kuini; Haere mai ki tenei o u iwi, kia Ngapuhi, ki te iwi nana i kukume tuatahi ki uta te mana o te Kuini. Ehara tenei i te kupu whakapehapeha na matou. Na Ngapuhi i whakato tuatahi te Whakapono ki enei Motu, i toro atu i konei te Rongopai ki era atu wahi o Niu Tireni. I mau ai te rongu puta noa nga iwi katoa o enei Motu, i marino ai te moana, i tau ai te rangimarie ki nga wahi katoa o te whenua. I muri iho ka puta te whakaaro o to tatou whaea, o te Kuini, me uru enei Motu ki raro i te mana o tona Kawanatanga, kia taea ai te peehi o nga tangata mahi kino, kia awhinatia ai kia tupu ai te ora mo nga iwi e rua. Whakaetia ana taua whakaaro e o matou kaumatua, kua mate atu. E tu mai ra te kohatu hei tohu mo te tika o tenei korero. Kua tuhituhia e matou ki runga ki taua kohatu nga kupu o te tiriti i whakaetia e Kawana Hopihana me nga Rangatira kaumatua o Ngapuhi, hei whakamahara i nga tangata e matakitaki ana kua mana katoa ranei nga kupu o taua tiriti kaore ano ranei. Kua uaina tenei tiriti e te awha; kua akina e nga tupuhi; otira kei te marama tonu ona kupu; kaore e taea te horoi atu. I runga i nga whakakiki kino a etahi tangata, ka raruraru nga whakaaro o etahi o o matou kaumatua, ka mea ratou kia whakakorea atu te mana o to tatou Whaea, o te Kuini, katahi ka whakatika etahi o o matou kaumatua a peehia ana aua whakaaro kino. Tenei ano etahi mea kei te whakararuraru i o matou whakaaro, otira e kore e

whakahuatia atu i naianei. Ko to matou hiahia i tenei ra he whakaatu i te nui o to matou aroha ki a koe, a he hoatu mau e tuku atu a matou kupu mihi ki to tatou Kuini, a mau e whakaatu ki a ia to matou piri pono ki tona Kawanatanga. Kei te noho pai matou ko o matou hoa Pakeha i runga i te rongomau; he iwi kotahi matou; a hei kupu whakamutunga ka mihi atu matou ki to hoa wahine ki a Lady Ranfurly. Ko ta matou inoi pono tenei, kia tau te rangimarie ki runga ki a korua, a kia ora tonu korua i a korua e noho ana i tenei whenua."

Hone Heke: Ka patai atu ahau ki te iwi Maori e noho nei mehemea e whukaae ana koutou katoa ki aku kupu i korero ake nei mo te u o to koutou piri pono ki a te Kuini.

Katahi ka whakaae mai te iwi e noho ra. ina te nui o to ratou reo.

Te Kawana (the Earl of Ranfurly): E nga rangatira me nga tangata o nga iwi o Ngapuhi,—E whakawhetai atu ana ahau ki a kotou mo te tika me te pono o a Koutou mihi mai ki au, ki te mangai o to tatou Rangatira Tino Atawhai o Kuini Wikitoria. Ka nui toku koa i toku kitenga i a koutou i nga uri o nga tangata nana i awhina i mua nga Pakeha i tae tuatahi mai ki enei Motu ki te tiri haere i nga purapura o te Whakapono Karaitiana puta noa nga iwi Maori. E tino whakapono ana ahau ka mau tonu to koutou piri pono ki a te Kuini a nga tau e takoto ake nei, pera ano me te mau tonu o to koutou piri pono ki a ia i nga tau kua hori ake nei, inahoki, kua whakaatu mai koutou i to koutou koa i to koutou urunga ki raro i te mana o to tatou Kuini me to koutou hononga hei tinana kotahi ki nga iwi maha e eke nei ona tangata ki te toru rau e rima tekau miriona (350,000,000) e noho nei i raro i te haki kotahi i te wahine kotahi hei Rangatira mo ratou, e noho mahara tonu nei ia, e mahi tonu nei ia, i nga tikanga e puta ai te ora ki te iwi Maori. Ka nui toku pouri i au i rongo ake nei tenei etahi mea kei te whakararuru i a koutou; a i te mea he tokomaha nga tangata o etahi atu iwi Maori o te Motu nei kua tae mai ki tenei hui, a i te mea hoki kua huihuia koutou ki konei ki te korero i nga tikanga e puta ai he ora mo te iwi Maori, na reira ka ai tenei hei korerotanga atu maku i etahi kupu ki nga iwi e noho nei i konei i tenei ra. Mai ano i te ra i u mai ai au ki tenei koroni kaore i ahau taku torotoro haere i nga tangata o te koroni nei ki nga takiwa anake e nohoia ana e te iwi Pakeha, engari i haere ano au ki nga takiwa e nohoia ana e te iwi Maori. Na reira kua mohio au ki etahi o nga rangatira nunui o te iwi Maori; a ko taku hiahia mutu rawa ake toku wa e tu ana au hei Kawana mo tenei koroni kua mohio au ki nga rangatira o ia iwi o ia hapu puta noa tenei Motu. Kei te mohio ano pea koutou ko te tuunga me nga mahi ma te Kawana kua oti te tohutohu me te whakariterite e te Ture Nui nana nei i whakatu te Paremete mo tenei koroni. Kua uru he mema Maori ki nga Whare e rua o te Paremete, na reira e rite tahi ana te mana o nga ture ki runga ki nga Maori me nga Pakeha, I mua atu i te wa i tu ai te Paremete, i te Kawana anake te mana mo nga whakahaere e pa ana ki te iwi Maori, i naianei kua kore taua mana i te Kawana, otira, i te mea ko te Kawana te mangai o te Kuini i enei Motu, me tiaki tonu ia i nga iwi Maori, me noho tupato tonu ia kei takahia nga mana i hoatu nei ki a ratou e te tiriti rongo nui, nana nei i pamamao ai te rongo o tenei kainga e tu [unclear: nei] tatou. Ko te Kuini e tumanako tonu ana kia noho tahi nga iwi e rua i runga i te aroha, ano he tuakana he taina. Ma tenei anake e pumau ai te ora ki nga iwi e rua. He nui toku pouri i toku rongonga kua kore te mahi witi a te Maori i neianei. I nga tau o mua he rahi nga witi e tukua atu ana e nga whenua o te tai whakararo nei ki nga motu o tawahi. He tino hokinga whakamuri tenei ahua e iti nei ta koutou mahi witi; otira ki te tirohia nga tau e rima tekau kua taha ake nei he nui rawa nga tohu o te ora e kitea. I mua atu i aua tau e rima tekau he he rawa atu o koutou kakahu, he paraikete anake te kakahu puta noa nga Motu e rua. Noho kiki ai koutou i roto i o koutou whare, me te whiwhi kore i nga mea papai o te ao; engari i tenei ra kua puta koutou hei wahanga nui mo te iwi; he nui te taonga kei a koutou, he maha nga miriona eka kaore ano i hokona e koutou, a he nui whakaharahara te wariu o ena eka ina maketitia. Kei te whiwhi koutou i nga tikanga e whakahaerea nei e te Paremete; kei nga Maori etahi nohoanga i roto i nga Where e rua o te Paremete, kei te noho etahi Maori hei Ateha mo nga Kooti Whenua Maori, kei te uru etahi hei mema mo nga hinota o nga Haahi Karakia, a kei te whakahaere etahi i etahi atu mahi nunui o te koroni. Kia mau tonu ai te ora ki a koutou i nga whakatupuranga e takoto ake nei, he mea nui rawa kia naomia atu e koutou nga huarahi maha e akona ai o kitea ai e koutou nga mahi whakatupu moni e kite nei koutou e whaia ana e nga Pakeha i nga takiwa katoa o te koroni nei. Na tona manawanui ki te mahi ki te kimi tikanga oranga mona i taea ai e te Pakeha tona ahua e noho nei ia, a me pera ano hoki koutou, a kia nui ai te tupu o to koutou iwi me ngana tonu koutou ki te mahi; me tahuri ki te whakatupu witi, ki te whakapai hoki i o koutou whenua, kia rite ai ki "te taranata" e whahahuatia nei i roto i te Karaipiture, a i te mea kua hoatu taua mea ki o koutou ringariaga, na reira me whakahaere e koutou kia tupu kia nui, kua e huna ki te whenua. Tenei ano etahi atu mahi e tuwhera ana ki a koutou, ara, tetahi mahi nui ma koutou, o te pito whakararo o te Motu nei, ko te keru kopia ko te mahi kauri, e whiwhi nei nga Pakeha tokomaha i te mahi me te kai ma ratou. Kua rongo ahau, me te pouri ano o toku ngakau, i te tangi o te iwi Maori mo te matemate tonu o a ratou tamariki, me te tokoiti o nga mea e tupu ake nei hei tangata; kua rongo ano hoki au i te aue o to koutou iwi mo te tokomaha o nga rangatira nunui kua mate i roto i enei ra, kua haere atu i a tatou ki te wahi tawhiti ki te wahi ngaro e kore nei e kitea e tatou, kaore nei ona hokinga mai—he rangatira ingoa nunui katoa, a ka mau tonu o ratou ingoa i roto i nga ngakau o te iwi Maori, a ka whakanuia ano hoki e te iwi Pakeha. E tino tumanako ana ahau kia tupu ake nga tamariki katoa o te iwi Maori i tutataki nei ki a au i tenei haerenga mai oku ki konei, kia ora tonu ratou kia tupu hei tangata kamakama

ki te hapai i nga mahi e nui ai te ora mo te koroni me te iwi Maori. Kua tenei whakatupuranga kaumatua e ora nei e mahi i te ora mo ratou anake, engari me ngana ano hoki ratou ki te whakatakoto tikanga e u ai te tupu o o ratou uri i muri i a ratou; a, e taea ai tenei, me whai e ratou nga tikanga hou a te Pakeha e whakahaere nei hei tahi atu i nga paru me nga mea pirau o o ratou kainga, inahoki i runga i te whakauruuru o te noho a te Maori raua ko te Pakeha, kei te kite tonu te iwi Maori hei painga aua tikanga mo ratou, ara, ma te whai i aua huarahi e puta ai te ora ki te iwi. He moumou kau noa iho ta koutou whakatu huihui i ia tau i ia tau hei korerotanga mo nga mate i pa ki a koutou i mua, ara, mo nga mate kaore nei e taea te whakaora. Engari me ahu o koutou whakaaro ki nga tau me nga whakatupuranga e haere ake nei, me titiro ki nga tikanga e whakahaerea nei i tenei wa, a me tahuri ki te mahi i nga mea e tino pa ana ki a koutou e ora ai koutou. No mua, ka rima tekau ma iwa nga tau i naiane, i huihui o koutou koroua me o koutou rangatira kaumatua nunui ki tenei wahi ingoa nui e turia nei e tatou, a koia tenei te wahi i tu ai ratou i tuku ai i to ratou mana ki raro i te mana o te Kuini, ki a ia takoto ai i runga i piri pono tetahi ki tetahi; a e hiahia ana ahau kia tapiritia atu to tatou huihuinga mai ki konei i tenei ra ki nga mahi a o koutou koroua hei whakanui rawa atu i te rongo o tenei kainga. Na, he patai tenei ki a koutou ki nga rangatira me nga iwi Maori e noho nei, ara, e tino whakaae ana ranei koutou ki te ata noho i raro i te ture me te hapai i ona tikanga, a e kore he raruraru e puta i a koutou i nga wa e takoto ake nei? (Katahi ka whakaae katoa atu te iwi Maori e noho ra.) Ko te Kawana Kaati ra, i te mea ko taku hiahia nui me tupu tonu te aroha i waenganui i nga iwi e rua. na reira, tenei ahau, te mangai o te Kuini, ka whakaputa i te aroha o te Karauna, a tenei ka whakahokia atu e au ki a koutou nga tangata o to koutou iwi i mahi pohehe i mua ake nei. (Hia, hia, me te umere.) E ki ana koutou tena atu ano etahi mate e pa ana ki a koutou. Na, e whakaorangia ai ena mate e te Paremete ma te pai anake o ta koutou ata noho i raro i te ture. Me titiro koutou ki te Paremete, kei reira te ora mo koutou; ki te pai ki te tika ta koutou whakahaere i a koutou tena ano e tika te mahi a te Paremete ki a koutou. Kua ki mai aku Minita ki a au kei te tino hiahia ratou kia whakahaerea ko nga tikanga e ora ai koutou, a ko nga ture e mana nei, e ki nei koutou kei te peehi kino i a koutou, ka ata hurihuria ena aronga e ratou. Ka mutu ta te Kawana.

Ka tu i konei te haka a nga Maori, he hari a he whakapai na ratou ki te whai-korero a te Kawana.

Te Kawana: Ka tu atu ki te whakahoki i te whai korero i panuitia ra e te Honore H. Wiremu. Ka mea,—He nui toku koa moku kua tae mai nei ki tenei kainga ingoa nui, ki te wahi i whakaaetia ai te mana o te Kuini kia tau ki runga ki tenei Motu, ki te wahi i u tuatahi mai ai ki tenei Motu te Whakapono, i runga i te kaha me te aroha nui o etahi tangata mana wanui i haere mai ki konei i nga ra o mua, ki te kauhau haere i te Rongopai. Kaore ratou i wehi ki te kino o nga iwi i aua ra, i tuku tonu ratou i o ratou tinana ki te mate i runga i taua mahi kauhau haere i te Rongopai. Hei kupu whakamutunga me whai kupu atu ahau ki nga Pakeha me nga Maori mo te nui o toku pouri mo te korenga kaore taku hoa wahine a Lady Ranfurly i kaha ki te haere mai kia kite i a koutou i tenei ra. Ki taku mohio nui atu ano te hiahia o toku hoa kia tae mai ia ki konei, kia kite i nga iwi o tenei takiwa, kia mohio ai ia ki nga tangata Maori, nga tane me a ratou wahine me a ratou tamariki, e noho nei i tenei pito o te motu. Engari e tumanako ana ahau, tera ano taku hoa, a tetahi atu wa a muri nei e haere mai i taku taha kia kite i a koutou

Ka waiatatia e nga Maori i konei te whakamaoritanga o te National Anthem, e whai ake nei:—

Me tohu e te Atua
To matou Kuini pai
Kia ora ia.

Meinga kia maia ia
Kia hari nui kia koa
Kia Kuini tonu ia
Tau tini noa.

Ko ona hoa whawhai
Kia kore maia mai
Kia whati noa.

Me whakararu mai
A ratou hui e Koe
To matou Kuini pai
Kia ora ia.

Nga tino mea papai
Me tuku mai e Koe
Mana katoa.

Ko ia kia Kuini roa
Hei take mo te koa
E mapu ai te reo
Kia ora ia.

Katahi ka arahina atu te Kawana me tona ope me nga rangatira nunui o nga Maori ka whakatopatia te tu ki mua o te kohatu o te Tiriti o Waitangi, ka whakaahuatia.

Ka mutu te hariru a te Kawana ki nga rangatira Maori tokomaha, ka hiki te ope katoa ki te whare kai (he mea hanga ki te nikau taua whare), me te haere ano o te Peene whakatangitangi o Kaeo i mua ki te arahi i te Kawana me te ope ki roto ki te whare. Ka uru te iwi ra, katahi ka whiua te kai, a pai atu te mahi a te tangata whenua. Ka noho ko te Honore H. Wiremu hei tiamana, ka whakanohoia ko te Kawana raua ko te Honore Timi Kara ki tona taha katau, a ko te Pirimia ki tona taha mau. Ko enei e whai ake nei etahi o nga tangata i noho ki te kai, haunga hoki te ope o te Kawana, ara, ko Rev. Canon Walsh, Rev. W. Gittos. Mr. Clendon, S. M. (Te Kerenene), Surgeon-major Watling, Dr. Barr, Messrs. Houston (Te Auhana). Hone Heke, Henare Kaihau, M. H.R's., Mr. Tunbridge (Commissioner of Police), Messrs, Ludbrook Stewart, McAlister, Clark, Horace Williams, Willis, Hall (ko nga mema enei o te Kaute Kaunihera), Inspector Cullen, &c. I nuku atu i te rua tekau ma rima nga rangatira Maori i noho ki te kai, ko enei e whai ake nei etahi, ara, ko Raniera Wharerau, Maira Kuao, Pokiha Taranui (Rotorua), Mohi to Atahikoia (Hawke's Bay), Tane Haratua.

Ka mutu te kai a te ope, ka tu te tiamana (a te Honore H. Wiremu), ka karanga ki te iwi e noho ra kia whakakiiia a ratou karaihe kia tu ki te inu hei tohu whakanui mo te Kuini. Katahi ka tu ki te inu me te whakahonore ano o te iwi ra ki te Kuini. Ka mutu tera. ka tu ake ano te tiamana ka karanga kia peratia ano hoki te Kawana. Koia tenei. e whai ake nei, te whai-korero a te tiamana ki te iwi pakeha raua ko te iwi Maori e noho ra, ara: Ka nui to matou whakamoemiti ki te Kawana mo tona haerenga mai ki te whakanui i tenei huihui a tatou, a ka nui ano hoki to matou pouri mo te korenga kaore tona hoa wahine a Lady Ranfurly i kaha ki te haere mai hei hoa mo te Kawana ki konei. Ko tenei huihuinga o nga rangatira Maori he mea karanga e te iwi o Ngapuhi hei tutatakitanga mo nga tangata i tukuna mai hei mangai mo nga iwi Maori katoa o tenei Motu, kia topu ai nga tinana ki te tino whakaputa i to ratou kaha ki te kimi tikanga e ora ai te iwi Maori, a ko te ingoa o taua tikanga ko "Te Whakakotahitanga" o nga iwi Maori. Ka nui te koa o te iwi Maori e noho nei i to ratou huihuinga tahitanga me nga Pakeha i tenei ra ki te whakakite i to ratou piri pono ki te Kuini, i runga i te taenga mai o te Kawana ki konei i tenei ra, a tenei ratou ka mea atu ki ki te Kawana kia titiro ki a ratou ko o ratou hoa Pakeha e noho tahi nei i runga i te rongomau me te aroha, he iwi kotahi matou

Ka huri tenei ki te taha Maori. Haere mai e te Kawana ki to iwi, ki a Ngapuhi. Titiro mai ano hoki o kanohi, tenei matou ko o matou hoa Pakeha e noho tahi nei i runga i te pai me te rangimarie, he iwi kotahi matou. Kia ora koe e te Kawana.

Te kawana: Ka whakawhetai atu ahau ki a koutou mo te pai o ta koutou inu i te ora moku i runga i toku ahua e tu nei hei mangai mo te Kuini. Ka nui toku koa i toku taenga mai ki konei i tenei ra kia kite i tenei hui a koutou. Kua rongo atu au ki te whai-korero a to koutou tiamana e ki nei ko tetahi o nga take i karangatia ai tenei huihuinga he whakakotahi i nga iwi Maori. Kei te mohio tatou katoa he kaha kei roto i tenei mea i te whakakotahi, na reira hei painga nui tena mea te whakakotahi mo nga iwi Maori. Otira. ko te whakakotahi i nga iwi Maori anake, hei aha tena, he kore noa iho tena. Ina ke te tino mahi ko te whakakotahi o nga iwi Maori ratou ko nga Pakeha o te koroni nei, koia tena te mea a hiahiatia ana e matou kia kite kua tino piri nga iwi a rua. E hiahia ana matou kia rite tonu ki te tuakana raua ko te teina te piri o nga iwi e rua. I au e tu nei i tenei wahi—ara, i te wahi i whakaarahia tuatahitia ai te haki o Ingarangi ki runga ki enei Motu—kaore e kore te peka

o nga mahara ki te nui o to tatou Empire. Na konei ka hoki aku mahara ki nga korero mo te taoro, haeretanga o te haki e whakanuia nei e tatou. Kaore e pau i au te whakatepe haere nga korero katoa o te tupunga ake o to tatou Empire, engari me korero atu e au ko etahi. Ka toru rau nga tau o te whakaarahanga tuatahi o te haki o Ingarangi ki runga ki te whenua tuatahi i riro i a ia i waho atu o Oropi. Na Sir Walter Raleigh i whaakaara tuatahi i taua wa te haki o Ingarangi ki te koroni o Virginia, i Amerika. Na taua tangata, na Sir Walter Raleigh, i hari atu i reira te tupeka ki nga whenua o te ao, nana i whakaako nga iwi ki te kai paipa; e noho nei taua kai hei kai pai rawa atu na nga iwi o Niu Tireni, me te nui pea o te koa o nga apiha a te Kawanatanga, e kohikohi nei i nga moni tiute o te koroni, i te nui o nga tupeka e pau ana. I muri iho i Virginia ka whakaarahia te haki o Ingarangi ki Newfoundland, i muri i tera ka ara ki etahi wahi o te West Indies. I muri i tera ka ara ki Quebec, i tu ai i taua wa tetahi whawhai nui i puta ai te ingoa o Tianara Wolfe, i te whakaekenga i te pa i Heights of A braham, i horo ai taua pa i a ia i puta ai tona rongonui ki nga wahi katoa o te ao e korerotia ana ki reira te reo Ingarahi. Engari no te wa i to tatou Kuini e whakahaere nei i a tatou i tino tupu nui ai to tatou Empire, i tutuki ai ki tona nui e takoto nei. I mua he torutoru nei nga koroni a Ingarangi i A wherika, engari i naianei kua nui rawa atu nga miriona eka, me nga whenua mahinga koura, me nga whenua mahinga taimana, kua riro ki raro i te mana o tona haki noho ai, hei miharotanga ma te ao. He ngawari no nga tikanga whakahaere a Ingarangi i penei ai te ahua, he tuku nona kia puta nga hiahia tika o nga iwi e noho ana i raro i tona mana. Kaore ia e pera ana me etahi iwi e peehi kino nei i ona koroni ki te hoia, e tango nei i nga moni a aua koroni. Ko ta Ingarangi tikanga he tuku atu i ana koroni ma nga tangata ano o reira e whakahaere; na tenei ka tuwhera nga huarahi e tupu nui ai te taonga me te rawa, a e piri pono ai nga koroni ki a Ingarangi ki te whenua nana ratou i whakatupu, Otira, ki taku mahara, e hoa ma, kaore e tika kia roa rawa aku korero i naianei; otira hei kupu whakamutunga, ki taku nei whakaaro, he mea tika kia mau tonu, kia kaha tonu, tatou ki te hapai ki te awhina i nga tikanga e tupu nui ai to aroha me te piri pono o nga koroni ki to ratou matua, ki Ingarangi. Me ako ia tangata i ana tamariki, me ia tamaiti i ana tamariki hoki i muri i a ia, a tuku iho tuku iho, kia mohio ai nga whakatupuranga katoa e haere ake nei ki nga mahi nunui nana i whakatupu te Empire, a me tapatahi te ngakau o katoa, ki te hapai i to tatou Kuini, ara, i te Kuini nui rawa, pai rawa atu, e whakahaere mai nei i to tatou Empire nui.

Te Tane Haratua: Ka tu ake ka karanga kia whakakiiia nga karaihe kia inumia he whakanui mo "Te Raiti Honore te Pirimia, me te Kawanatanga. Koia enei ana korero i tona tuunga ake ki te pera,—He oranga ngakau no matou te taenga mai o te Pirimia ki to matou nei pito o te Motu, kia takoto atu ai ki tona aroaro a matou powhiri me a matou naumai mona. E tumanako ana matou, hei otinga mo tenei huihuinga, tera e paahitia etahi ture hei painga mo nga iwi e rua, otira mo te iwi Maori. Kia ora tonu te Pirimia.

Te Pirimia (Te Raiti Honore Te Hetana): E tino whakawhetai atu ana ahau mo te pai o ta koutou inu i te whakanui mo matou ko te Kawanatanga. I tika rawa atu nga kupu a te rangatira i i korero ake nei. Katahi ano tenei tu mahi ka riro ma te rangatira Maori, a ka nui toku whakapai. Katahi ano tenei tu huihui, a ki taku mahara kei te tino whakamoemiti nga tangata o nga iwi e rua e noho nei ki tenei whakakotahitanga o tatou, ki te pai hoki o tenei tina kua kainga nei e tatou. I tonu te rangatira kua korero ake nei kia mahia a kia paahitia e te Kawanatanga etahi ture hei painga mo nga iwi e rua, kia rite ki nga ture e mahia ana e te Pakeha mona ake, ara, kia paahitia etahi ture hei painga mo te iwi Maori. Heoi taku kupu, ki te tu tonu tenei Kawanatanga hei whakahaere i nga ture mo tenei koroni, ka tika tonu ta matou mahi ki tenei iwi rangatira e noho nei etahi o o ratou tangata nunui i konei i tenei ra. Ki taku mahara, na runga i te mahi tahi a nga kai-whakahaere i te ture me nga minita karakia o te Haahi, i nui a ke ai nga tikanga i mahia e tenei koroni hei whakaora i ona toi whenua i nga tikanga i mahia e etahi atu koroni hei whakaora i ona iwi pera. Kei te whakaae nga tangata katoa e tino mohio ana ki te iwi Maori ki tona atamai ki te tangata, a i te wa e kaha ana o tokomaha ana ratou, a i te wa e tokoiti ana te Pakeha, i kitea i reira te nui o te atawhai me te aroha o te iwi Maori ki nga iwi Pakeha e u mai ana i tawahi e haere mai ana ki roto i a ratou noho ai Na, i enei ra, i te mea kua rereke, kua kaha kua tokomaha ko te Pakeha, kaore e tika kia kore o utua ki te pai taua aroha o te iwi Maori, kaore e tika kia kore e tahuri te iwi Pakeha ki te awhina i nga morehu o te iwi Maori, (Ka umere te iwi i konei.) Ki taku titiro ki te huihui kua tu nei i tenei ra, he mea nui rawa tenei-he tohu tera e tupu nui ake i a ia etahi painga nunui mo nga iwi e rua. Ka nui toku koa mo te huinga tahitanga mai ki konei i tenei ra o Ngapuhi me nga tangata i kowhiria hei mangai mo era atu iwi Maori o te Motu nei; a e tumanako ana ahau tera ratou e whakakotahi i a ratou, tera e tautoko, etahi i tetahi i runga i a ratou mahi, a tera e ahu o ratou whakaaro ki te Paremete hei kai-whakaora mo nga mate e pa ana ki a ratou. E ki pono atu ana ahau ki a ratou, ka whakapaua e te Kawanatanga tona kaha ki te tautoko i nga mahi katoa a tupu ai te pai i waenganui i nga iwi e rua. Na he kupu tenei mo te taha ti ke Paremete o Niu Tireni, ara, ko to matou hiahia ko te mahi i te tika me te pono mo katoa: a e tumanako ana ahau kia kaua rawa nga Maori o tenei Motu e whai take ki te ki na te mea kua kaha ko te iwi Pakeha i naianei, na reira i taea ai nga Maori te takahi. Ka whai au i nga kupu a te Kawana, ka ki atu au, ma ratou e whakaatu ki nga Pakeha i runga i a ratou whakahaere, i runga i te whai tikanga o a ratou mahi, kei te tino hiahia ratou kia tupu ratou, kaore ratou i te takahi i nga ture o te koroni, ma tera ka whakapono te Pakeha, a waihoki ki te inoi nga Maori ki te Paremete e kore e puhore ta ratou inoi, a ka ngana ahau me toku Kawanatanga ki te whakapau i o matou kaha ki runga ki

nga mahi o taea ana hei whakaora i te iwi Maori me te tupato kia mau tonu te mana o to tatou koroni, penei me tona ahua e mau nei i tenei ra.

Honore Timi Kara: Ka nui toku koa i tenei huihuinga ki te tu ake ki te whakawhetai atu ki a koutou mo ta koutou whakanui moku a me te tangata hoki nana nei i hamumu ake a koutou kupu whakanui moku. E tika ana tatou kia-whakamoemiti ki a ia mo ana kupu aroha i korero ai, a e tika ana kia whai whakaaro tatou ki tana kupu e mea nei kia whakapaingia te takoto o nga ture e pa ana ki te iwi Maori. Me mau tonu i a tatou te whakaaro kaore ia i te tono i enei mea hei painga mona anake engari mo to iwi katoa. Na, i te mea kei muri noa atu te matauranga o te iwi Maori ki nga huarahi e whiwhi ai ratou ki nga painga o tenei ao, na reira he mea tika kia ata whiriwhiria paitia nga ture e [unclear: pa] ana ki a ratou. Ka nui toku tumanako ki nga whakatupuranga e haere ake nei; ki taku mahara kei te ahua marama nga tau e takoto ake nei. I a tatou e noho nei i raro i te Kawanatanga matau, i raro hoki i te mana o te Kuini nui rawa i kitea ki te ao nei, tenei tatou e whakatupu nei i tetahi iwi nui. Ki taku mohio e kore a Niu Tireni i nga tau e takoto ake nei e kiia he wahanga iti no te iwi, ara, o te iwi nui e whakatupuria nei hei matamua mo nga iwi o te ao. Tera ano te Maori e whai mana i roto i nga mahi a taua iwi. E kore e kore rawa atu te iwi Maori. Tera ano pea e hoki haere te maha o te Maori, me tona kara hoki ka kore haere, otira ka whakakauruuru te toto Maori ki roto ki nga toto Ingarihi me nga toto Kotimana. (Applause.)

Te Kerenene (Mr. Clendon, S. M.): Ka tu ka karanga kia inumia he whakamihhi mo "Nga Mema o te Runanga Nin," a ka mutu tana whai-korero, ka riro ma Te Auhana (Mr. R. M. Houston, M. H. R.) e whakahoki.

Te Kawana: Ka tu ka whakahau kia whakakii ano nga karaihe kia inumia hei tohu whakanui mo. "O tatou hoa Maori." Ka whai-korero, ka mea. I oku haereerenga kia kite i nga iwi Maori o nga wahi katoa o tenei koroni, nui atu to ratou koa i to ratou kitenga i au, na reira kua riro au hei tino hoa piri pono mo te iwi Maori. Nui atu toku whakaaro tonu ki a ratou me nga tikanga e puta ai te ora ki a ratou. Ka nui toku pouri mo nga raruraru e pa nei ki a ratou, otira kei te whanga tonu au i te ra e taea ai he huarahi e kore atu ai aua raruraru o ratou. Ko tenei mea ko te raruraru ma te manawanui ka taea te whakakore. Mehemea he tino raruraru o ratou, ki taku nei whakaaro, tere ano e taea te whakakore. E tino mohio ana ahua e kore e warewaretia wawetia to tatou huihuinga mai ki konei i tenei ra, engari tera e tuhituhia ki roto ki nga pukapuka haupuranga o nga korero whakatepe o tenei koroni—ka meinga tenei hei ra nui, hei hono i nga iwi e rua kia tino piri. Hei ra e korerotia ai nga raruraru e puta ake ana i ia wa, a, ki te peratia, tena ano, i runga i te whakamarama me te whakangawari, e memeha atu ena raruraru. Na, e tumanako ana ahau tera e whaia i runga i taku i korero ake nei, a tera e marama te titiro ki nga whakatupuranga e takoto ake nei. Heoi ka nui toku koa i te rironga maku e whakahua tenei mihi ki "O tatou hoa Maori,"—tena koutou, kia ora tonu koutou. Me apiti e au ki enei kupu te ingoa o Raniera Wharerau.

Raniera Wharerau: E te Kawana, e te Tiamana, e nga rangatira e noho nei, nui atu taku whakamoemiti ki nga kupu a te Kawana i a ia i tu ake nei ki te korero i ana mihi ki te iwi Maori. Ka nui toku koa ki te nui o nga tangata o tenei takiwa kua huihui mai ki konei, ka nui hoki te ora o toku ngakau ki te tokomaha o nga tangata i tukuna mai ki konei hei mangai mo nga iwi Maori o era atu takiwa o tenei koroni. Ko to matou hiahia nui tonu tenei he powhiri i te Kawana kia haere mai ki konei kia kite ai ia, te mangai o te Kuini, i te nui o te piri peno o nga iwi Maori o tenei takiwa me era atu takiwa o te koroni ki te Karauna. Ka nui ano hoki toku koa mo taku kitenga i etahi o nga mema Maori o roto i te Paremete o Niu Tireni, ara, ia Henare Kaihau me Hone Heke e noho nei i roto i a tatou i tenei ra. Ka ki ake ano ahau ka nui rawa atu toku koa mo to tatou kitenga i te Kawana i tenei ra; a ka whakawhetai atu ahau i konei ki a koe, e te Tiamana, me era atu o o tatou hoa nana i mahi i whakarite tenei tina kua kainga nei e tatou Ka nui te hari o toku ngakau mo taku kitenga i te Honore Pirimia ratou ko te Honore Timi Kara me te rangetira o nga Hoia o te koroni. Hei kupu whakamutunga, ka ki atu ahau kia ora tonu koutou, engari kaua e mutu i tenei a tatou huihuinga mai ki tenei wahi.

Te Pirimia: Ka tu ake ahau ki te karanga atu ki a koutou kia whakakii ano a koutou karaihe hei whakanui ma tatou i to tatou Tiamana, te Honore Henare Wiremu. Ko te ingoa o Te Wiremu he ingoa rongo nui i mua, a ka, mau tonu te whakahonore a nga iwi e rua o te koroni nei i taua ingoa i nga whakatupuranga e takoto ake nei. Ahakoa i runga i nga mahi a te Haahi, i runga ranei i nga, mahi o mua, i taea ai te whakanohonoho o tenei Motu ki te Pakeha, kua kitea te tika o nga mahi o te whanau nona taua ingoa, a kua puta he pai ki a ratou ki te koroni hoki i runga i a ratou mahi. I A karana, i Haaki Pei, me era atu takiwa o te koroni, kua whakaaturia mai ki au te nui o nga mahi i mahia e ratou hei painga mo te koroni; a, ko au tetahi, e kore rawa e whakahawea ki nga mahi a etahi i mahi ai hei tantoko i te koroni, i te mea a tika ana tatou kia whakamoemiti ki era tu tangata. Ko nga mahi a to tatou tiamana honore i whakahaere ai i nga wa i puta ai nga mahi nunui, tino whai tikanga, ki nga iwi e rua, i mahia katoatia e ia i runga i te ngakau hihiko. Na reira e tika ana kai whia korero ahau mo te nui o tona ingoa. A i au e korero atu nei e mohio ana ahau ka whakaae katoa mai koutou ki te tika o enei kupu.

Te Tiamana: E tino whakawhetai atu ana ahau ki a koutou mo a koutou kupu moku, a e whakawhetai atu ana hoki ahau ki te Raiti Honore te Pirimia mo ana kupu whakapai mo nga mahi i mahia e oku papa i tae mai nei ki tenei Motu ki te hari mai i te Rongopai ki nga iwi Maori o konei i mua noa atu i te meatanga kia

whakanohoia he koroni ma Ingarangi ki enei Motu, a mo nga kupu hoki a te Pirimia e ki nei i puta he painga ki te koroni i runga i aua mahi. Heoi taku kupu, i mahia aua mahi i runga i te aroha, a ka ki atu ahau ki a ia, ko matou, ko nga uri o Te Wiremu, e ora nei—a he tokomaha noa atu matou—ka noho mata-ara tonu ki te tautoko ki te awhina i te Kawanatanga ina tupona ki te raruraru i nga wa e takoto ake nei. Ko ahau tetahi Pakeha tino tawhito o tenei pito o te Motu. No te tau 1823 i tae mai ai ahau ki konei; no mua atu tena i te whanautanga o etahi o koutou e noho nei. I roto i tena wa roa he maha nga mahi taekaha a te iwi Maori i kite ai ahau, a ka nui toku koa i te mea kua pai i naianei te ahua o te iwi Maori, inahoki kua mahue ana mahi kino o mua; a ka nui te ora o toku ngakau mo te tokomaha o nga rangatira Maori kua huihui mai ki konei i tenei ra kia kite i te Kawana, ara, i te mangai o te Kuini. Kei te mohio koutou i hipokina etahi o tatou hoa o Ngapuhi e te kapua, i runga i to ratou whakarongo ki te korero kuare a tetahi tangata kotahi; otira kua mau taua tangata me ona hoa i te ture, a tenei e noho mai nei i roto i te whareherehere. Engari he nui rawa atu toku koa i taku rongonga i tenei ra tera e whakahaerea a te Kawana te mana kua hoatu nei ki a ia, a tera e puta tona aroha e tukua e ia aua tangata ki waho o te whareherehere. Ki taku mohio tera ano e puta he hua pai i runga i taua mahi aroha a te Kawana. Ka riro ma era o te iwi Maori o tenei takiwa, kaore nei i uru ki taua raruraru, a i pangia tahititia nei ratou me nga Pakeha e nga mahi a aua tangata pohohe, e tiaki aua tangata pohehe kei mahi kino ano a nga tau e takoto ake nei. E tino mohio ana ahau tera e puta etahi painga nui atu ki tenei takiwa i ranga i tenei huihuinga o nga Maori me te Kawana. He mahi aroha na te Kawana tona taenga mai ki konei, a ka nui te whakapai o te iwi o Ngapuhi me era atu iwi Maori mo taua whakaaro ana. Na, ko nga Pakeha e noho nei, e whai whakaaro nei ki nga mahi e pa ana ki te iwi Maori, ka nui ano hoki to ratou koa mo te taenga mai o te Kawana me tona ope ki konei. Hei kupu mutunga, ka whakawhetai atu ahau ki a koutou mo to koutou whakaaro pai ki au.

Ka mutu. Katahi te Kawana me tona ope ka poroporoaki iho ki te iwi Maori e noho ra, a hoki atu ana ki Kororareka i runga i te tima a te Kawanatanga, i a "Tutanekai."

Huihuinga o te Pirimia me nga Rangatira o Ngapuhi me etahi atu Iwi, ki Waitangi, 16 o Maehe, 1899.

I tutataki te Pirimia (te Raiti Honore R. J. Hetana), me te Honore Timi Kara, ratou ko nga Maori ki Waitangi, kia kororerero tahi ratou mo etahi take e pa ana ki te iwi Maori. I te uunga atu ki uta, e tu mai ana a Hone Heke, M.H.R., me te iwi Maori tokomaha, ki te whakataki i nga manuhiri; katahi ka arahina te ope e te peene Maori o Kaikohe ki te whare karakia me te kohatu o te Tiriti o Waitangi.

Hone Heke, M.H.R.: Kua homai maku e whakatakoto atu ki te aroaro o te Pirimia etahi putake e pa ana ki toku iwi. E mohia ana matou kei te poto te taima e noho ai koe i konei, na reira ka whakapotoa hoki e au aku korero. Tuatahi, he whakawhetai atu ta matou ki a koe mo to whakaaro nui ki a matou i a koe kua tae mai nei kia kite i a matou i tenei ra, ahakoa poto te taima, kia kororerero tahi tatou mo nga putake taro ake nei ka whakatakotoria atu ki to aroaro. Mo te taha ki toku iwi, tenei au ka [*unclear: whakawheia*] atu ki a koe me o hoa Minita mo a koutou tohutohu ki te Kawana i whakaae ai ia ki te whakaputa i tona aroha ki nga tangata pohehe o te iwi Maori i whiua nei ki te whareherehere mo a ratou mahi kino Kaati ake tera. I runga i nga korero i whakaotia e matou i to matou huihuinga i te po i mahue ake nei, tau ana me ata tuhituhi nga putake tera e whakatakotoria e matou ki to aroaro mo runga i Pire i tukua [*unclear: atu*] nei ki te Paremete i tera tau e te Kawanatanga, ara, i runga i te Pire Poari i hanga nei e koe. Taro ake nei ka ata whakatakotoria atu ki te aroaro o te Kawanatanga te taunga iho o ta matou whiriwhiri. Otira, tenei tetahi mate e pa ana ki a matou e hiahia ana matou kia korerotia e koe ona tikanga i roto i to whai korero i tenei ra, ara, ko nga toenga o nga whenua i hokona e nga Maori i mua noa atu ki nga Pakeha noa iho, ara, mo nga toenga o aua whenua i hokona i murua noatanga atu nei e te Kawanatanga. Kei te mohio pea koe me o Minita, he maha nga pitihana kua tukuna atu e tenei iwi mo aua whenua, a ko nga whakataua a te Komiti mo nga Mea Maori i ia tau i ia tau, kaore e rereke ana, kotahi tonu te ahua, ara, penei ai, he mea tika kia whakaturia etahi Komihana hei uiui i taua mate o matou. Ka koa rawa atu matou mehemea ka korero mai koe i o whakaaro mo tenei putake i tenei ra. Tena ko etahi atu take e pa ana ki a matou, ara, ko te taake kuri, me nga raruraru e pa ana ki o matou whenua papatupu, kaore matou e hiahia ana ki te whakaporearea i a koe mo ena putake i tenei ra Ma matou ano ena e whiriwhiri i roto i enei ra, a, ka mutu. ma matou e tukua atu te kupu i oti i a matou ki te Kawanatanga. Koia tenei ta matou, a heoi ta matou he a ta noho atu ki te whakarongo i o kupu mo te putake kua hoatu nei ki a koe.

Te Honore Timi Kara: Ka tu atu ka korero atu ki te iwi o Ngapuhi. He roa e korero ana ka mutu.

Hone Heke: He mahara ake noku ki te poto o to taima i kore ai e roa taku whakamarama atu i nga take; e whakatika ana ahau ki te kupu e mea nei me ata whakamarama atu a matou take. Na, mo o matou whenua

papatupu, ara, mo o matou whenua kaore ano i whakawakia i whakataua nga tangata mo aua whenua, ko te hiahia o te iwi me kaati tonu aua whenua i to ratou ahua e takoto nei, notemea kaore te iwi i te pai kia tukua atu kia whakawakia e te Kooti Whenua Maori, notemea kei te kino te takoto a nga ture e whakahaere nei i taua Kooti. Tetahi kei te wehi nga kaumatua ki te whakawakia nga whenua kaore e kore te hokohokona nga hea o nga tangata whakaaro kore, kuare, o roto i te iwi Maori, a ka waiho tera hei mate mo nga whanaunga o aua tu tangata. Ko te hiahia o te iwi nei me waiho noa iho nga whenua kia takoto papatupu ana, kia oti ra ano etahi ture pai te paahi e te Paremete, katahi ka hoatu kia whakawakia. Ki ta ratou whakaaro ma tera e iti ai nga moni e pau i te whakawakanga, ma tera e mau ai nga whenua te pupuri, e mahia ai e whakapaia ai, e pumau ai hei oranga mo te iwi. He kupu tenei mo nga toenga o nga whenua i hokona i mua, i murua nei e nga Kawanatanga o mua. Ko etahi o aua whenua kua pau noa atu te hokohoko e te Kawanatanga ki nga Pakeha, otira kei te mau ano etahi i te ringa o te Karauna. Na, i te mea kei te Kawanatanga ano etahi o aua whenua, e tono ana matou kia whakaturia etahi Komihana hei uiui hei ata whakawa i ana whenua, kia ata kitea ai te tika te he ranei o ta nga Maori e tohe nei. Ki ta nga Maori kupu no ratou aua whenua, a kua takoto atu ki te aroaro o te Kawanatanga nga take i pera ai ta ratou kupu. Ki ta te Karauna kupu nona aua whenua; heoi kua waiho tenei hei take e tautohetia ana i waenganui i te Karauna me nga Maori, a ko te mea tika me whakawa kia tau ai. Ko taku kupu mo te taake kuri, e penei ana, he maha nga takiwa o tenei pito o te Motu nei kaore kau he mahi hipi o reira; a ahakoa kua mahia nga rori e Kaute Kaunihera puta noa etahi wahi o Ngapuhi, otira kaore aua rori e tae ana ki nga kainga Maori. Ko to matou hiahia kia whakakorea atu taua taake i runga i a matou e te Kawanatanga, mehemea ra ia ka taea te pera, a ki toku whakaaro e whai mana ana te Kawanatanga ki te whakamutu i taua mea. Notemea i raro i nga tikanga o te Ture Rehitatanga Kuri, e ahei ana nga Minita ki te tohutohu atu ki te Kawana, ki kapea etahi takiwa motuhake ki waho o te mana o taua Ture. E tika ana, me taku mohio hoki, ko te take i kohikohia ai e te Kaute Kaunihera taua taake he peehi na ratou i nga kuri Maori kei haere ki te ngau i nga hipi, ehara i te mea he hiahia no ratou ki nga moni e kohia ana. Na reira kei te ahua tika ta matou tono. Ki taku me tino whakakore atu taua taake i roto i nga takiwa kore hipi.

Te Pirimia: I au e haere nei i roto i tenei pito o te Motu tenei tetahi mea kua homai hei whiriwhiri maku, ara, ko nga reiti, me tono ranei nga whenua Maori kia utu i taua mea kua ranei. Na i te mea kei roto tenei mea i o koutou whakaaro e takoto ana, he mea tika kia kumea mai kia kite i te ao marama. Na reira ka mea atu au ki a koe, e Heke, me korero mai koe i o whakaaro mo tenei take i tenei ra

Hone Heke: Mo runga i nga whenua Maori e reititia nei, ko te hiahia o nga Maori me watea aua whenua i te reiti; a, ahakoa te mahi a nga Maori e ngana nei ki te karo i aua reiti, otira e mohio ana matou e kore e taea te pera, a heoi ma matou he tono atu ki te Kawanatanga kia whakamamatia aua mea, i runga i te titiro ki te uaua o nga ture maha e whakahaerea nei ki runga ki nga whenua Maori. Koia tena, ko te whakamama, te mea e tumanakohia atu ana e matou. He mea uaua rawa te utu reiti ki te iwi Maori. Otira e Kite ana koe, e te Pirimia, i a koe e haereere nei i nga takiwa katoa o te Motu nei, ko te mahi tonu tena a nga Maori o aua takiwa he korero ki a koe mo tenei mea mo te reiti, kia whakakorea atu tera mate i runga i a ratou. Ki toku whakaaro me ata titiro tenei mea te reiti i runga i ona aronga katoa, i te mea e mohiotia ana e kore ano e taea te whakakore rawa atu. Heoi te mahi e taea he whakamama i taua mea. Kaati ka waiho atu tenei putake ma te Kawanatanga e whiriwhiri, a tenei matou e tumanako atu nei tera e whakahaerea e ratou taua mea i runga i te huarahi ngawari me te mahi tika. Ki te taea e te Kawanatanga te whakamama o tenei taake e peehi kino nei i te iwi Maori, ka koa rawa atu matou. Ko to matou hiahia me whakangawari te ture mo nga Maori.

Te Pirimia: He kupu tenei mo nga whenua Maori e takoto kau nei, kaore nei i te mahia i te nohoia ranei e nga Maori, a e hiahia nei e ratou kia whakahaerea he tikanga mo aua whenua. E hiahia ana ahau kia rongo atu i ta kotou kupu mo tenei take. E hiahia ana ahau kia whakaaturia mai nga whakaaro o nga Maori o tenei takiwa, tae atu ki nga Maori o era atu takiwa o te koroni, mo runga i tenei take, ara, me pehea ki ta ratou te whakahaere o nga whenua nunui o te iwi Maori e takoto kau nei i te Motu o Aotearoa.

Hone Heke: Mo nga whenua kaore ano i whakawakia, kaore ano i mohiotia nga tangata no ratou aua whenua; ko te hiahia o nga kaumatua kaati tonu aua whenua, me waiho i to ratou ahua e takoto nei, he wehi no ratou ki te nui rawa o nga moni e pau i runga i nga ruri me te whakawakanga; a ko tetahi e mahara ana ratou, ki te peratia, katahi ka taumaha rawa atu nga raruraru e pa ki a ratou i runga i nga ture e mana nei. Kotahi tonu te whakaaro a te iwi mo tenei. Ka huri tenei ki nga whenua Maori e takoto kau nei, engari kua oti te whakawa e te Kooti, ara, kua tau nga taitara, ko ie hiahia o nga Maori me pupuri enei e ratou kia toe roa ai hei oranga mo ratou. Ko te uaua kei runga i aua whenua i naianei, i kore ai e whakamahia, ko nga ture e mana nei, he nui rawa no te moni e pau i te whakahaerenga i aua whenua i runga i nga ritenga e whai hua ai. Na reire ko to matou hiahia, me homai etahi tikanga ngawari ake, mama ake, i enei e mana nei i naianei. Ma te ruri ka taea aua mahi. Nga ko taua mahi he nui rawa tona utu e oti ai. Ka mutu tera ka hoatu ki te [unclear: Kooti] kia whakawakia te whenua; na reira, he uaua anake nga hikoitanga i runga i nga ture e mana nei, a tona mutunga iho he raruraru he mate, te whenua me te tangata. E mohiotia ai te tika o tenei korero, ki te hokona katoatia nga whenua kua whakawakia, ka pau tonu ake nga moni i puta mai i te hokona o aua whenua i te utunga i nga raruraru me nga

mahi i oti ai aua whenua te ruri me te whakatau Kotahi tonu te whakaaro o nga kaumatua mo tenei ahua. Me whakaatu atu e au te takotoketanga o ta nga kaumatua i ta nga taitamariki. Ko ta nga taitamariki, he hoko anake to ratou hiahia: Kaore kau o ratou aroha ki te whenua nana ratou i whangai, nana ratou i whanau mai ai ki te ao. Tena ko nga kaumatua ka nui te aroha ki te whenua o o ratou tupuna: ko to ratou hiahia kia mau tonu te whenua hei oranga mo ratou me o ratou uri. Ki taku mohio kua mene atu i au te whakamarama atu ki a koe i nga whakaaro o nga kaumatua o tenei takiwa. Tenei ano tetahi putake e hiahia ana ahau ki te korero atu ki a koe: ko nga reiti e utaina nei ki runga i nga whenua papatupu. E hiahia ana nga kaumatua kia mohio ratou ka taea ranei e nga ropu takiwa te reiti i aua tu whenua kaore ranei. Kua korero atu au ki a ratou ki toku whakaaro kaore nga ropu takiwa e whai mana ki te pera. Otira mau e utu atu tenei patai a ratou.

Hone Peti: He tu ake taku ki te patai atu ki koe mo nga toenga o nga whenua i hokona i mua, ara, mo nga whenua pera i korerotia ake nei e Hone Heke. I te taenga atu o te Pirimia ki Waima i era atu tau, i korerotia katoatia atu e au ki a ie te tikanga i riro ai aua whenua toenga o nga hoko o mua, mai ano o tona timatanga a taea noatia tona mutunga, me nga mate i pa ki a matou i runga i taua mahi.

Te Pirimia: E kore e wareware i au tena take ina tu ake ahau akuanei ki te korero.

Hone peti: To kupu whakahoki i taua wa i penei, maku e hanga he pitihana ka hoatu ki to matou mema ki a Hone Heke, mana e hoatu kia whiriwhiria e te Paremete. Kaati, e hiahia ana ahau kia mohio au i pewhea te whakaotinga o tena pitihana. Kei te kaha rawa atu ta matou mea kia mohio matou mehemea kua mahia ranei e te Kawanatanga he tikanga mo taua mea, a ka pewhea ranei ta ratou mahi. Ka kitea e koe nga whakamaramatanga katoa kei roto i nga pitihana i tukua atu ki te paremete. I te wa e korero nei ahau i kiia kia whakaturia he Komihana hei uiui i taua take, a na Hone Heke i ki mai ki ahau kua oti tetahi kupu te tuku atu ki te Kawanatanga a kei te whiriwhiri te Kawanatanga mehemea e tika ana ranei kia whakaturia he Komihana. Heoi ano ra nga kupu mo tena take. Tetahi mea hei korero maku ko nga taake e utaina ana ki runga ki o matou whenua. Ko etahi o o matou whenua e takoto ana he reiti i runga. Utua aua ena e matou i runga i tona wariutanga; engari no tenei tau tae ake ana he whakaaturanga ki a matou, tekau ma tahi hereui te whakanukuhanga ake o aua mea hei utu ma matou, na ka wehi nei matou mo tena ahua, me to matou kimi noa, iho i te tikanga o tenei mahi? I tenei ra kei te mohio matou ki nga taumahatanga hei waha ma matou, kei apopo kua whakanekehia ake ena taumahatanga, a e tupu haere nei e tupu haere nei aua taumahatanga; kaore rawa matou e mohio ana ka pewhea ranei te mutunga iho. Ki taku mahara heoi te mahi tika ma te Kawanatanga me ata whakaaro ano ki tenei mate o matou. Kaore matou e kore ana te utu i a matou reiti; kaoro matou e turi ana e ka tonoa mai kia utua e matou aua reiti, engari ka nui rawa to matou wehi kei piki haere kei taumaha haere i te tau i te tau, koia matou i whakaaro tupato ai mo nga ra e haere mai nei. Koia ahau ka tono atu nei ki te Pirimia kia ata whiriwhiria e ia enei take mehemea e kore e taea te whakamama enei taumahatanga e peehi nei i a matou. Ehara i te mea kaore matou e utu ana i aua mea, e utu tonu nei hoki matou i nga reiti e tonoa mai ana, engari e wehi ana kei piki haere nga taumahatanga.

Te Pirimia: E nga rangatira o Ngapuhi, me nga rangatira o nga iwi o era atu wahi o te koroni kua hui mai nei ki konei, tena koutou, kia ora koutou, kia tau nga painga katoa ki runga ki a koutou. Nui atu te hari o taku ngakau mo tenei hui e tu nei ki konei i tenei ra. Kei te mohio koutou i te mea ko ahau te Minita Maori no reira ko ahau te matua o te iwi Maori i runga i tena tuunga oku. A ko tena mea ko te matua, ka koa ina tutataki ia ki ana tamariki, koia i nui rawa ai toku koa mo taku kitenga i a koutou i tenei ra. Kei konei ano hoki taku hoa i haere tahi mai nei maua, he tangata no te iwi Maori, e tu ana hei mangai mo koutou i roto i te Kewanatanga. Ko taua tangata, ara, taku hoa pai a Timi Kara, me ahau ano hoki, me era atu mema o te Kawanatanga, e hiahia katoa ana kia mahia he ora pumau mo te iwi Maori. No reira, ahakoa te nui o te raruraru, haero mai ana matou ki konei kia kite i a koutou kia mohio ai hoki matou ki o koutou whakaaro mo o koutou hiahia. Mehemea he mamaetanga o koutou, ko te wa tenei hei horahanga mai ma koutou ki o matou nei aroaro. To matou hiahia he tiro tiro i te iwi Maori i runga ano i nga huarahi e tiro tirohia nei te iwi Pakeha. E haere tonu ana nga Minita ki ia wahi ki ia wahi ki te whakarongo i nga korero a nga Pakeha. Katahi ka tukuna aua take ki te Kawanatanga, a ki te kitea e tika ana kia whakatikatikaia, ka hanga he Pire ka tukuna atu ki te Paremete. To matou hiahia tena kia kotahi te tikanga mo nga iwi e rua. Tenei iwi te Pakeha ki te whakapuakina e te arero nga maharahara o roto i te tangata heoi kun ora tona ngakau i kona. Kaati kei te pena ano hoki te iwi Maori. Tukua kia whakaaturia mai e ratou o ratou hiahia me o ratou mate a ki taku mohio kaore e kore te hua mai he painga e kore atu ai nga mate a e ora ai nga ngakau. I nga ra i o koutou tupuna tu ana he hui ma ratou hei whakaputanga korero me te whiriwhiri i nga take raruraru o aua ra, no reira e tika ana ano hoki kia huihui koutou i enei ra hei kororerero hei whiriwhiri i nga take hei ora mo koutou, ara nga iwi e rua. Tenei iwi te Pakeha ki te whakapuakina e te arero nga maharahara o roto i te tangata heoi kua ora tona ngakau i kona. Kaati kei te pena ano hoki te iwi Maori. Tukua kia whakaaturia mai e ratou o ratou hiahia me o ratou mate a ki taku mohio kaore e kore te hua mai he painga e kore atu ai nga mate a e ora ai nga ngakau. I nga ra i o koutou tupuna tu ana he hui ma ratou hei whakaputanga korero me te whiriwhiri i nga take raruraru o aua ra, no reira e tika ana ano hoki kia huihui koutou i enei ra hei kororerero hei whiriwhiri i nga take hei ora mo koutou, ara, mo nga iwi e rua. Koia i koa ai

taku ngakau mo te tuunga o tenei hui e tu nei o nga rangatira i whiriwhiria hei haere mai ki konei i nga tini wahi o te koroni Kei konei nga rangatira me nga waha korero nga iwi Maori o ia takiwa o te koroni. E rereke ana nga hiahia o etahi wahi; ko te tikanga e pai ana mo tetahi takiwa kaore e pai mo tetahi atu wahi. Na kona ka rereke pea nga whakaaro o nga Maori o etahi takiwa, a ma te huihui mai anake ki te wahi kotahi ka taea ai e koutou te whiriwhiri nga tikanga e kaha ai te Kawanatanga me te Paremete ki te whakahaere i aua take i runga i nga huarahi e puta ai he painga ki nga Maori i nga wahi katoa o te koroni. I te nohoanga mai o te Kawana i konei i nanahi nui rawa atu te pai o ta koutou whakahaere mo te taha ki nga Pakeha, i ta koutou hoatutanga i te ra i nanahi mo ratou anake, ara, mo ta koutou korenga kaore i whakatakoto atu i etahi take korero ki te aroaro o te mangai o te Kuini. E mohio ana ahau i tino hiahia koutou ki te whakaputa i aua mea, engari i te mea kua takoto atu ta koutou kupu e kore ia e whakaroangia e koutou, he mea hoki kia watea ai he taima hei korerotanga ma nga Pakeha i a ratou mihi ki a ia, no reira puta ana te rongoa o nga rangatira me te iwi Maori nui tonu i tena mahi a koutou. Ka whakaaturia atu e au i naianei te whakaaro a te Kawana, te mangai o to koutou whaea, o to tatou Kuini aroha. Tana hiahia kai rongoa ia i te nuinga atu o a koutou korero, engari, i te mea kua takoto atu ta koutou whakaritenga ki nga Pakeha no reira kaore i taea tena. Tetahi, i tenei ata, i te poto o te taima hei korerotanga moku ki a koutou, e tino pai ana ta koutou tukunga ma Hone Heke e korero mai ki ahau o koutou hiahia i oti i a koutou te whiriwhiri I waenganui i a koutou i te ahiahi i nanahi nei, ahakoa kaore i tino whakamaramatia mai ki ahau, otiia i tahuri ano ahau, i te wa tuatahi tonu i taea ai, ki te tono atu ki ata whakamaramatia mai e koutou nga mea e pa ana ki nga take e mohio nei ahau e whakaarohia nuitia ana e koutou. E koa ana ahau mo taku penatanga, notemea katahi ahau ka kaha ki te whakahaere pai i aua take a taihoa ake nei. Pai atu ma koutou e whakatakoto mai ki ahau nga take nunui e pa ana ki a koutou, ina tu atu ahau ki te whakamarama atu ki a koutou i te whakaaro a te Kawanatanga mo nga take kaore nei ano i korerotia nuitia. Ki te pa he mate ki te tinana o te tangata ka haere ki te takuta. Ka patai te takuta ki a ia kei whea te mamae, a na te aha i pa mai ai. Kia mohio ra ano ia ki ena i te tuatahi, katahi ano ka taea e ia te whakarite i te rongoa whakaora. Koia ahau i patai atu ai, he aha o koutou mate. I te mea ko ahau te Tumuaki o te Kawanatanga me te Minita mo te iwi Maori, korerotia mai ki ahau kei whea o koutou wahi mamae, kia taea ai e au te whakaora.

TE RARURARU I MUTU TATA AKE NEI.

Kua whakawhetai mai koutou ki te Kawanatanga ki ahau hoki mo ta matou tohutohunga atu ki te Kawana kia whakahaerea e ia te aroha o te Karauna ki runga ki nga tangata i takahi i te ture a i whiua nei ki te whareherehere mo to ratou hara. Maku koutou e arahi whakamuri ki te wa o taua raruraru. Katahi te wa i kaha rawa ai te pouri me te raruraru o toku ngakau mai o taku tuunga hei Minita mo te iwi Maori. Nui rawa atu nga taumahatanga i utaina ki runga ki te Kawanatanga me au hoki i runga i tera mahi. Whano tonu ka riro ma nga mahi kuare a etahi tangata pohehe tokoouou nei e whakaheke te toto e mate ai he tangata a e pa ai etahi mate kino whakaharahara ki runga ki te iwi Maori tena e kore rawa e taea te whakaora. Ko o koutou tupuna i whakapono tika ki to ratou whaea ki te Kuini. Te tohu o tena, tukua ana e ratou o ratou tinana o ratou whenua me a ratou mea katoa ki roto ki tona ringa. I pena ai ratou hei whakaora i a ratou, a whakanohia ana ratou kia rite tonu to ratou tu ki te tu o te iwi Pakeha. Tika tonu tena mahi a o koutou matua no te mea ko te mana kaha o te ture he kai-whakaora mo koutou. Ko te Paremete hei paahi i nga ture, ko te Kuini hei whakamana. Ko te ture hei tiaki i te tinana me nga rawa o te tangata e tukuna ana ki roto ki te ringa o te Paremete mana e whakahaere, ko to koutou ora tena. Mehemea kaore te mana kaha o te ture, ka riro ma te tokonuinga o te tangata e takahi te hunga tokoiti, no te mea ko te kaha o te hunga tokonui kaore e taea, kaati ko koutou te hunga tokoiti, koia ahau e ki pono atu nei ki a koutou, tahuri mai ki te ture hei awhina i a koutou; tautokona e koutou te ture, a i muri nei kaua rawa e tukua kia takahia te ture e te hunga pohehe, e te hunga tokoiti, kei pa he mate nui whakaharahara ki te iwi Maori i te mea he iwi paku to koutou. He morehu kau koutou e ora nei o tetahi iwi nui iwi kaha i nga wa o mua, he iwi rangatira, he iwi atawhai—tetahi o nga tino iwi ingoa pai atu o te ao e awhinatia ana o te haki o Ingarangi; a ko te hiahia nui o te Kawanatanga me nga tangata katoa o te koroni kia hapainga te mana kaha o te ture hei whakaora i a koutou. Engari ki te takahi koutou i te ture, me pehea e tiakina ai o koutou tinana me a koutou taonga e te ture? E wha tekau mano anake nga Maori e ora nei i naianei i tenei koroni, a e whitu rawa rau mano nga Pakeha. Kaati mo te taha ki nga Pakeha o Niu Tireni, kei te ki pono atu ahau ki a koutou, ko to ratou hiahia he awhina he tautoko he whakaora i a koutou. Engari ka whakangoikoretia e koutou tena hiahia mehemea ka, tahuri koutou ki te whakawehiwhi tangata, ki te muru taonga, ki te patu tangata ranei. Ko nga huarahi tena e ara ai he raruraru e whakamaui ai koutou, e kore haere ai te aroha e mau nei i naianei i waenganui i nga iwi e rua. I ki ra ahau i mua tata ake nei no taku mohiotanga e tata ana te puta he raruraru kino, pa ana te pouri nui ki au i taku mohiotanga me tuku mai e au he ope hoia ki konei hei hapai i te mana o te ture me te rangimarie o te iwi. Kei te mohio ano ahau ko nga rangatira Maori, me nga tangata e aroha ana ki te iwi Maori, e noho ana i tenei takiwa i te putanga o taua raruraru, i rite tonu ki a au te kaha o te pouri me te mamae, a ki taku nei mahara e tika ana kia nui atu te whakamoemiti o tenei koroni ki aua rangatira i tere tonu te rere atu

ki te wahi i puta ai taua raruraru ki te whakamarie i taua kino kei tae ki te mutunga mai o te kino. Me kaha rawa te whakapai o nga iwi e rua ki a Hone Heke, kia Hemi Kerenene (Kai-whakawa) me Te Kitohi, Minita, hui atu ki era atu rangatira me era atu Pakeha nana i peehi taua raruraru i mutu pai ai i runga i nga kupu ngawari, i nga kupu marama. No reira ahau ka tu atu mo te taha Kawanatanga ka tino whakawhetai atu ki a ratou, i a au kua tae mai nei ki tenei takiwa, mo ta ratou mahi pai ki runga ki nga iwi e rua i taua wa. Tera ano etahi rangatira Maori i etahi atu wahi o te Koroni, i tuku mai i te kupu pono ki nga tangata whakararuraru kia kaua e takahia to ture. Ko nga mana katoa i taea ai e ratou i whakapaua katoatia hei peehi i taua raruraru kei tae ki te kino rawa. Kaati ka arahina whakamuri e au o koutou mahara kia hoki atu ki te wa i tukuna atu ai e au tetahi kupu ki te hui i Waima. I penei taua kupu aku kaore e tika kia takahia te ture—ko nga tangata kua takahi i te ture me tuohu mai ki raro i te ture, a ki te pera ratou ma te Kawanatanga e whakaaro te wahi e mutu ai te whiu mo ratou. Kaati tuohu mai ana ratou ki te ture, a tenei e ata noho nei i roto i te whareherehere, a i te mea kei te hiahia nui o ratou hoa i tenei takiwa, kia whakaputaina aua tangata i te whareherehere, a i te mea kua kiia tuturutia mai ki te Kawanatanga e kore rawa e ara he raruraru pera a muri ake nei, a i te mea kua whakaritea te ture, mea ana te Kawanatanga he wa tika tenei, te taunga o tenei hui nui, e puta ai i te Kawana, te tohu aroha o te Kuini. I mea te Kawanatanga kia mohiotia kaore kau ona whakaaro whakamau, a kia tukua hoki o koutou hoa kia hokimai ano ki a koutou hei tohu whakamaharatanga mo tenei ra nui. Na hei ritenga e mohio ai koutou e kore te ture e kowhiti tangata me whakaatu atu e au i whiua ano e matou nga Pakeha i takahi i te ture i runga i ta ratou hokohoko pu ki nga Maori. Taumaha rawa atu nga whaina mo etahi o ratou, a kotahi te mea i whiua ki te wharehere hei hoa mo nga Maori i takahi i te ture. Ki te takahia te ture o te tangata ahakoa Pakeha. Maori ranei, ka utu ano tena tangata i te utu o tana mahi. Ka tautokona tonutia te ture, ahakoa pewhea rawa te nui o te utu, notemea ma te hapai i ta ture ka ora te tangata ka ora te taonga. No te aranga o te raruraru, no te pouritanga o nga ngakau o nga tangata Maori o tenei takiwa, tahuri ana etahi Pakeha hokohoko taonga. ki te koko pu ki te hoko paura ki aua Maori. ahakoa e mohio ana ratou ki taua raruraru. Kaati ki taku ake mahara koia ke ena nga tangata e tika ana kia whiua kinotia atu ratou i nga Maori. Maku e whakamarama atu te mate i pa ki nga iwi Maori i era atu wahi o te koroni i runga i tera mahi. Kaore ano i maha noa nga tau o te whakatakotoranga e te Kawanatanga i tetahi Pire ki te aroaro o te Paremete hei whakakore atu i te tikanga arai, kia ahei ai te Maori ki te hoko noa iho i te pu i te paura. Kaore i paahitia e te Paremete taua Pire i taua taima, engari i te mea kaore he raruraru, e tata tonu ana te paahi hei Ture, me i kaua te putanga ake o te raruraru i tera tau kua kore atu taua tikanga arai; engari kua katia tena mahara i naianei i runga i te mahi hokohoko pu kua korerotia ake nei. me tena mate kua pa ki runga ki nga iwi Maori katoa o te Koroni nei, mate ana te hunga harakore i nga mahi a te hunga apo, a te hunga kuare, a te hunga pohehe. Kaati ra tena. Kua kore atu i naianei te kapua pouri i hipoki nei i a koutou, ko taku hiahia nui me kaua rawa e hoki mai taua kapua a muri ake nei, engari me noho tahi koutou i roto i te rangimarie, i te aroha, me te awhina tetahi i tetahi i roto i nga tau e takoto ake nei. I tae mai etahi Pakeha ki a au i nanahi he tonono mai kia arohatia aua tangata nana i takahi te ture nana i whakawhiwhi nga Maori ki te pu. mea mai ana ratou ki ahau i te mea kua whakaputaina mai nga Maori i te herehere me pera ano te koha aroha ki nga Pakeha. Ki atu ana taku kupu whakautu i ta ratou tonono, me pitihana ki te Kawanatanga. Tukua atu ta ratou pitihana kia tae ki te aroaro o te Tiati, whakaaturia mai te aronga o nga take katoa. kia mohiotia ai e matou te rahi te iti ranei o to ratou hara i ta ratou whakawhiwhinga i nga Maori ki nga rakau patu tangata, waiho kia huri ana i runga i tena whiriwhiringa he whakataunga ma te Kawanatanga. Ko nga Pakeha e awhina ana, e tautoko ana, e tiaki ana, e tohutohu tika ana i te iwi Maori, ko nga Pakeha tena e whakapaia ana, e arohatia ana e au, a ka awhinatia e au tena tu tangata; engari ko te Pakeha whakakiki i nga mahara o nga Maori hei painga mona ano, me te whakawhiwhi i a ratou ki nga mea e taea ai e ratou te takahi i te ture e kore rawa ahau aku hoa Minita ranei e tohutohu mo tena tu ahua tangata. Engari tera ano pea e kitea etahi tu ahua ano o taua mahi, heoi ma matou e ata whiriwhiri te ritenga o ena ina tae mai nga pitihana ki o matou nei aroaro. Kaati i naianei e hiahia ana ahau kia mohio koutou kua maro tonu ta matou whakaaro kia tuohu tonu nga Pakeha ki raro i te ture pera ano me nga iwi Maori. Kaati tena. Nui atu te koa o taku ngakau i nanahi i taku rongonga atu i nga kupu a nga rangatira kua huihui nei ki konei e mea ana ka mau tonu ratou me o ratou iwi ki te hapai i te mana o te ture; me to ratou aroha ki to ratou whaea atawhai, ki te Kuini; a ka whakapaua to ratou kaha ki te tautoko i te ture me te rongomau, kia tau ai te rangimarie i waenganui i nga iwi e rua. Ko ena kupu Pai ataahua, kei te mau tonu i roto i aku mahara. Na taua kupu pumau i whakapuakina i te ra e whiti ana e o koutou rangitira tae noa ki nga iwi i hui mai ki konei i te ra i nanahi nei i kaha rawa ai te whakangawari a te Karauna, i whakatuwheratia ai nga whatitoka o te whare i hereheretia ai o koutou whanaunga a i whakahokia mai ai ano ratou ki a koutou. Kia mau tonu koutou ki te kupu i whakapuakina nei e koutou i te ra i nanahi i te aroaro o te Kawana o Rore Ranapare te kanohi o to koutou whaea o te Kuini i tenei koroni. (Ka tangi te umere.)

NGA WHENUA TOENGA.

Ka tae he korero maku i naianei ki nga take i whakaaria i te rangi nei. Te take tuatahi, ko nga whenua

toenga i hokona e nga Maori a kaore nei i ata whakahuatia te maha o nga eka o roto, me nga rohe o aua whenua, a no te whakataunga o nga rohe i muri iho kitea ana he nuku ke atu nga eka o aua wahi i nga eki i maharatia e nga Maori nana i hoko aua whenua. Ka nui ano te marama o te korero a te rangatira nana i korero te aronga o tetahi mahi pena i puta i Waima i nga wa o mua. I tika katoa ano tana whakamarama i te ahua o nga mahi i puta i te korerotanga atu a to koutou mema a Hone Heke nei ki a ia, kua whakaetia e au kia whakahaerengia e te Kawanatanga tena take a tena e tu he uiuinga mo aua mea. Kaati ka whakaaturia atu e au i naianei ki a koutou tetahi wahi o te uiuinga i mahia o te Kawanatanga. Tuatahi, kitea ana e matou ko tetahi wahi rahi o aua whenua i kiia nei he whenua toenga kua oti te hoko e te Kawanatanga, a kua noho he tangata i runga. I kite ano hoki matou ka nui rawa nga uauatanga kei te whakakapi i te huarahi i te mea ko nga tangata e mohio aua ki te whakamarama mai i te tikanga o nga rohe o mua kua riro i te huarahi o o ratou tupuna. A i te maha rawa o ena tau kua taha ake nei ka kite ano pea koutou he mahi uaua rawa te whakapuare ano i tena take nui whakaharahara. Engari na koutou i whakamama ake tena raruraru i te putanga o ta koutou kupu e ki nei kaore koutou e mea ana kia tu he uiuinga mo nga whenua pera kua oti te hokohoko atu e te Kawanatanga. Mo te taha ki nga whenua e toe mai i roto i te ringaringa o te Karauna kaore nei ano i hokohokona ki te tangata, ki taku nei mahara kaore he tino uauatanga o ena, e kore ai e taea kia tu ano he uiuinga mo ena. Ina ke te whakaaro e tupu ake ana i roto i taku ngakau i tenei wa e kore pea te Kawanatanga e whakaae ko ia i he a kei te tika ta nga Maori. He ahakoa ano ra, ko te tika ano te tika, ko te mea ano e rite ana te mea e rite ana. I ahau i whakahua ake nei i tena kupu, "te mea e rite ana" e mahara ana ahau ki tetahi mea e pouri ana i roto i toku ngakau, ara, he nui nga Maori kore rawa nei he eka whenua, e hara i te mea i konei anake, engari i era atu wahi ano o te koroni. Ki taku mohio he mahi tika ma te Karauna mehemea ka hoatu e ia aua whenua toenga ki nga iwi me nga hapu o nga Maori e ki ana nana aua wahi i tuku i te tuatahi, ara, ki nga Maori whenua kore mehemea ka taea ratou te mohiotia. (Ka tangi te umere.) No reira ka tukua atu e au a koutou kupu ki aku hoa Minita, ma matou taua mea e ata whiriwhiri, a maku e whakaatu atu ki koutou te whakaaro a te Kawanatanga, ara, ki to koutou mema a tenei tuunga pea o te Paremete e haere mai nei. (Ka tangi te umere.)

TAAKE KURI.

Kua tae mai tenei wahi o taku korero ki tetahi take e kaha ana te tautohengia, tona tikanga he take iti noa iho, engari he kaha rawa atu nga paweraweratanga o te ngakau mo taua mea, ara, te taake kuri. Ko te Maori he tangata aroha ki tana kuri pera ano me era atu iwi toi whenua. A i runga i tena aronga me ki atu ahau ki a koutou kaore i te rereke atu to koutou ahua i to te nuinga o nga Pakeha, notemea kei toku takiwa ake o Ingarangi e ki ana to reira whakatauki "Ki te patu te patu te tangata i taku kuri, ko au tonu tena e patua ana." Ka nui ano te tika o ta koutou korero mo nga takiwa kaore e ngaua ana nga hipi e nga kuri, i te mea hoki kaore kau he hipi o aua whenua hei ngaunga, no reira kaore he ritenga i whakauria rawatia ai te ture ki aua takiwa o te koroni nei. Ka korero whaki tonu atu ahau ki a koutou, ki taku nei mahara kaore i tika te whakahaere a nga ropu takiwa, ara, a o ratou tangata, i roto i nga kaute e rua nei, hei painga mo nga iwi e rua, ara, ta ratou whakahaerenga i te aronga o nga ture. (Ka tangi te umere.) Me i ara he raruraru kino—kei te mohio tonu ahau he kupu nui tenei naku—kua utaina atu e au tetahi wahi o tena he ki runga ki nga mema o aua ropu takiwa. E ahei ana ano kia whakahaerengia paitia te ture, kua hei akiakina kinotia, a kei te ki atu ano ahau e tika ana kia rite tonu te maharahara atu ki te iwi Maori me te iwi Pakeha. Ina hoki, titiro ki te Kaute o Mangonui. Ko taua ture nei ano kei reira, engari i ata whakaritea he tikanga i Waenganui o te Kaute Kaunihera me nga Maori. I ki nga Maori ma ratou e tupato, ko nga kuri kikino koretikanga ka patupatua e ratou, ko nga kuri whai-tikanga anake ka whakaorangia, ki te pa he mate ki etahi tangata i runga i aua kuri, ma ratou e whakaea tena mate, i ki ratou ma ratou ena taumahatanga katoa e whakarite ki te kore e whakararua mo te taake kuri. Na te Tiamana tonu o taua Kaute Kaunihera ahau i korero nui atu te pai o taua whakaritenga ki nga taha katoa, a kore rawa ahau i rongo kupu mo taua taake kuri i a au e haere ana i taua whenua, a ko nga iwi e rua nei ano kei reira tahi e noho ana. Ko nga moni e pau ana i te whakahaerenga o ena taake he moni iti noa iho. Ki te ata kohikohia nga moni katoa o te taake kuri i tenei kaute hui atu ki te kaute i waho tata ki roto ki te pukairanga kotahi mo te kotahi rau tau e haere mai nei, e kore e tae ki te nui o nga moni i pau i te putanga o te raruraru i tera tau, haunga atu hoki ia te mamaetanga o te ngakau. (Ka tangi te umere.) Kaati ra, kua ki ake ahau, te mahi tika ma te Kawanatanga he tautoko i te ture, ka timatatia tetahi ture te whakahaere ka kawea tonutia kia tae marire ki tona tutukitanga. Engari tenei ke te mea hei rapunga, kaore ranei e taea te hanga etahi whakaritenga e tupu ake ai he painga i waenganui i nga iwi e rua, me te mau tonu ano hoki te mana o te ture. Taku hiahia ma enei kupu aku pea ka tahuri ai nga ropu takiwa ki te ata whiriwhiri i te aronga i runga i enei huarahi mahara, notemea e tino mohio ana ahau ki te penatia kua pai kua kore he take e tangohia ai e te Paremete tenei mea mana e whiriwhiri. Engari ki te kore e mahia e ratou katahi ka tangohia e te Kawanatanga mana taua take e tuku atu ki te Paremete kia hoatu ai he mana e taea ai e matou te whakatarewa i te paanga iho o te ture ki runga ki tetahi takiwa e ka ara etahi aronga motuhake e tika ai kia peratia, me te tupato ano kia whakatutukitia te mana o te ture. Kei te ki nui

tonu atu ahau ki a koutou, mehemea he tangata ahau e noho ana i tenei takiwa, pai rawa ki au kia whakaturia he Komiti Maori i ia kainga, hei peehi i te raruraru kuri nei, he pai ke tera i te tuku atu ma te ture e whakakore atu. Ko ratou koki e mohio ana ki nga kuri kino, a ki te tukua atu ma ratou ano e patupatu katahi ka ngawari te whakakorenga atu o tena raruraru, ta te mea ki te kai te kuri i te hipi a te Pakeha ka kai ano hoki tena kuri i te hipi a te Maori.

TE TAKE I TIKA AI KIA WHAKAOTIA TE RARURARU O NGA WHENUA MAORI.

Mo te taha ki nga whenua papatupu; kua tonu mai koutou kia waiho taihoa e whakawakia kia oti ra ano he ture pai te hanga, kia iti iho ai nga moni e pau. He tonu marama tena. Kei te pena ano hoki taku me ta koutou: Ko a tatou Ture Whenua Maori e mana nei i naianei kaore ano i tutuki noa ki te mutunga mai o te pai; he nui rawa te moni e pau ana i te whakawakanga. Ki taku e tika ana kia whakatikatikaia nga ture, no reira kaore aku whakahe mo ta koutou tonu e mea nei kia whakatarewatia mo tenei wa. Hei tohu e mohio ai koutou kei te whakahokia iho te maha o nga. Tiati o te Kooti Whenua Maori, a hei painga ano mo nga Maori, mehemea ka oti tata aua mahi, kia whakakorea rawatia atu te Kooti Whenua Maori (ka tangi te umere). Ko etahi o nga wehewehenga whenua me nga whakatautaunga paanga e tino pohehe noa iho ana. Ina hoki, kua kite ahau i tetahi wahanga whenua i mahi e te Kooti, e toru ano tiini te whanui, a e toru rawa maero te roa. Ki taku mahara te mea pai ma tetahi mana whakawa e whakatau mehemea ko wai ma nga tangata nona tetahi poraka whenua, a mo te taha ki etahi atu poraka i etahi atu takiwa pea, engari no aua hapu ano, mehemea he whakaaro mohio to te tangata ka ki ia, ka oti te whakatau nga tangata nona te whenua me tuku atu he mapi ki nga iwi me nga tangata o te whenua, me te ki atu, "No koutou tenei whenua; ma koutou ano e whiriwhiri nga rohe wahanga, kia oti i a koutou tena katahi ka whatuturutia atu e matou mo koutou tenei whenua." Ki te pena he tikanga ka ata wehea ano etahi eka e rahi ana hei orange hei nohoanga mo te tangata ratou ko tona whanau. I raro i nga tikanga e mana ana i naianei nui atu te raruraru o etahi whenua. He maha nga moni kua pau i a matou i te whakawakanga i nga take paanga me te wehewehenga i nga whenua; engari, ahakoa tena, kaore ano i nohonohoa aua whenua e te tangata, ahakoa ena taumahatanga kua utaina atu nei ki runga. Kia kaha to koutou whakarongo mai ki tenei kupu, nui rawa atu te akiaki mai a te iwi kia whakaotia tenei raruraru mo nga Whenua Maori, notemea ko te take tenei kei te arai i te whakapuaetanga o te whenua, me tte kati atu i nga mahi hanga rori me era atu aronga huarahi. No reira me hohoro tonu te mahi i tetahi tikanga, kaati, ki te kitea e koutou i roto i tenei hui tetahi tikanga e taea ai tenei raruraru, ka ata whiriwhiria ano e au ena mahara a koutou. Kua tae atu na ki a koutou te Pire a te Kawanatanga o tera tau. Ata whakaaroarohia ata whiriwhiria e koutou ona kupu, notemea hei painga mo koutou aua mea i mahia ai. Kei te ki nui tonu atu ahau ki a koutou, heoi ta matou tino mahara nui he paahi i nga ahua ture e puta ai he painga ki a koutou ki nga tangata nona nga whenua, me te whakapuaere ano I aua whenua kia nohonohoa e te tangata. Ki taku ake mahara e kore e taea e matou te paahi tetahi ture e rite ana ki nga hiahia katoa o nga iwi katoa me nga hapu katoa o ia wahi o te koroni. Engari ko to matou hiahia he hoatu i nga aronga tikanga e taea ai e ratou te whakahaere. Ki te whakapuaeretia nga whenua hei nohonohoa ma te tangata heoi kua oti te mahi e tika ana ma matou. He whakakuare i te ingoa o te Paremete, ara, o taou katoa tenei aronga na, ara, ko etahi Maori o tenei koroni e whiwhi ana i nga paanga whenua nui noa atu kei te haere pohehe noa iho i te mata o te whenua, e mate ana i te kore moni me te rawakore noa iho. Ki taku mahara, ahakoa peweha te ahua o te Ture ka paahitia e matou e tika ana ano kia whakaturia he ropu Komihana o nga iwi e rua mo ia takiwa o te Motu. Ko aua tangata e whakatungia ana hei Komihana me whiwhi i te mana motuhake ki te whakatikatika i nga wehewehenga whenua e takoto nei i naianei. Me tau ki a ratou te mana ki te ki ko wai e haere ki runga ki nga whenua o roto o ia takiwa. Tetahi ma ratou e whakatau nga tangata nona nga whenua me te whai mana ki te ki me mutu atu te whakapau moni i te whakahaerenga o nga take ki te aroaro o te ture. Pai atu te whakatautau i nga tangata ma ratou nga moni reti, i te tuku kia moumoua nga whenua hei utu i nga mahi a nga roia. Koia ahau ka ki kaha atu nei ki a koutou tahuri mai ki te tautoko i te Kawanatanga ki te whakaoti i tenei take raruraru mo nga Whenua Maori. Ka nui ano te nui o te taupatupatu o nga whakaaro o te whakatupuranga kaumatua me te whakatupuranga taitamariki o te iwi Maori. Ko ahau e whakaae ana kit ta nga rangatira kaumatua o te iwi Maori, tika tonu ta ratou hiahia kia mau ki nga whenua, kia retia nga whenua hei orange mo ratou me a ratou tamariki, kaore au i te whakapai ki ta te whakatupuranga taitamariki e mea nei kia hohoro nga whenua te whakawakia kia taea ai e ratou te hoko atu ki te moni hei ahua eka ma ratou hei moumou noa iho. Mehemea ki te tukua ki nga hiahia o nga taitamariki e kore e roa ka ngaro katoa atu nga whenua Maori; a ko ahau e mea ana ehara i a ratou anake tena whenua e tika ai kia moumoua noatia iho e ratou, engari me tiaki nga toenga whenua hei tika mo nga iwi whakatupuranga i muri i a ratou pena hoki me o ratou tupuna i tuku iho aua whenua ki a ratou. (Ka tangi te umere.) Koia ahau i mea ai ko te mea tika me rahui tuturu rawa, mo ake tonu atu, nga wahi whenua e ahei ana e nui ana hei orange, ehara i te mea mo tenei whakatupuranga anake o te Maori, engari mo te nui noa atu o te tangata e noho tumanako atu nei toku ngakau tena e tupu ake a

nga whakatupuranga e haere mai nei. Ki te ngaro nga whenua me pewhea hoki e ora ai ena tangata me a ratou tamariki. Kaati ka waihotia e au i naianei tena take nui i kona takoto mai ai i ranga i te tumanako o te ngakau kia tahuri mai koutou hei hoa mo te Kawanatanga ki te rapu atu i tetahi whakaotinga tika mo tenei raruraru mo nga whenua Maori hei painga mo nga iwi e rua.

HE TIKA RANEI KIA UTAINA HE REITI KI RUNGA KI NGA WHENUA PAPATUPU?

Mo te reititanga o nga Whenua Maori: Tuatahi, ko nga whenua Papaputa ka tika ranei kia utaina he reiti ki runga? Ki taku ake nei mahara e tika ana nga whenua Maori katoa kaore nei i tawhiti atu i nga rori i te mataratanga kua oti te whakarite engari e ahei ana ano te Kawanatanga ki te kape atu i nga mea e tika ana kia kapea. Maku e whakamarama i te take e whakanekhehia ake ai nga reiti. E pera ana ano te tikanga mo nga whenua Pakeha, ka neke ake ana te wariu o te whenua, ka neke tahi ano nga reiti, ka hoki iho ana te wariu, ka hoki iho nga reiti. Engari ki taku mohio he takitahi rawa pea nga whakahokinga iho. Kaati maku e tohutohu atu tetahi huarahi e kore atu ai tena raruraru, me taku hiahia me e kore to koutou mema e pai ki te tautoko i tenei mahara. E mea ana matou kia kaua e reitingia nga whakapainga, engari me tau anake te taake ki runga ki te wariu o te whenua i runga anake i tona ahua o mua iho i te mea kaore ano i whakapainga pena ano me nga tikanga e whakahaerengia nei mo runga mo te mahi taake whenua. Ki te tangohia ko te wariu anake o te whenua i te mea kaore ano i whakapaingia mo nga tikanga reiti anake, e kore e puta nga whakanukuhanga e whakahengia nei e koutou, no te mea kaore e tika kia whakataumahatia koutou mo to koutou kaha ki te whakapai i o koutou whenua. Koia ahau i tumanako tonu ai kia tautoko koutou i ta matou kupu atu ki te Paremete, kia whakatautaua nga reiti i runga anake i te wariu tuatahi o te whenua i te mea kaore ano i whakapaingia. (Ka tangi te umere.)

TE KOHIKOHINGA I NGA REITI.

Mo te taha ki nga reiti e ahei ana kia kohikohia i naianei, he tokomaha o koutou kaore rawa e atu ana i aua reiti. Kua korerotia mai ki ahau e ono tekau rawa nga keehi i tukua atu e te kaute kotahi ki te Hupirimi Kooti kia rehitangia e te Kai-Rehita hei taumahatanga ki runga ki nga whenua no reira nei aua reiti kaore nei i utua. Kaati i nga keehi pena kei nga ropu takiwa te tikanga. Ko ratou hoki kei te tiaki me te whakaora i nga rori e haerengia ana e koutou tahi ko nga Pakeha, a i te mea kei te mahia e koutou o koutou whenua ka tika ano kia utu reiti koutou pera ano me nga Pakeha. Otiia ka whakaatu ahau i naianei kaore i te tika te whakahaere a nga ropu takiwa mo runga mo tenei take. Ka whakaatu ahau ki a koutou ki te mohio aua ropu takiwa tena ratou e whiwhi i tetahi moni nui atu i nga moni reiti a nga Maori, i nga taake kuri ranei, mutu ana ta ratou kohikohi. Mo nga moni raihana kerī kapia tena kupu aku. Ko te Ture Kapia i paahitia hei painga mo nga Pakeha me nga Maori tahi. tae noa ki nga Pakeha kerī kapia. Kaore rawa nga ropu takiwa i tika kia tukua ena moni kia ngaro noa iho, i te mea hoki e tono tonu ana ratou ki te Kawanatanga kia hapaingia te mana o te ture reiti me te ture taake kuri. Kei a koutou kei nga Maori etahi whenua kapia nui noa atu, a he tokomaha ano koutou kei to mahia kapia. Kua oti e te Paremete te ki, "Ka awhinatia e matou te iwi Maori, ka tukua e matou kia mahi ana i te kapia i runga i nga whenua rahui, a ka tiakina ratou e matou kei mate i te nui rawa o nga Pakeha tauwi he haere mai ana ki konei a kaore nei e tautoko ana i te ture." I paahitia taua ture hei tiaki i te ora o nga Maori, engari kaore e whakamana ana e nge tangata tauwi me nga ropu takiwa. Mehemea e tukua ana koutou kia mahi ana i te kapia i runga i ena tikanga ka taea e koutou te utu i nga reiti me nga taake kuri. Me whakatutuki e nga ropu takiwa nga mahi e tika ana ma ratou, a ki te tono mai ratou ki te Kawana. tanga ka mahi ano matou i nga mea e tika ana ma matou, engari kia pai ano ta ratou whakahaere riterite tonu mo ia tangata kotahi o roto o aua kaute. Otiia ko te Kaute Kaunihera o Mangonui i tika te whakahaere me te whakatutuki i nga hiahia o te Paremete, a i runga i tana mahi nuku atu i te £1,000 nga moni i riro atu i a ratou i runga i aua huarahi. Ki te haere mai ano aua ropu takiwa ki te Kawanatanga tono mai ai kia hoatu he moni hei hanga rori, ka ki tonu atu ahau ki a ratou me matua haere ki te kohikohi i a ratou moni ake; kei te akiaki hoki ratou i a koutou kia utua nga reiti me nga taake kuri tae noa ki te mutunga mai o te akiaki e whakaaetia ana e te ture, a ka waiho noa iho i etahi atu tangata kia haere noa iho ana. Kaore rawa i te tika tena mahi ki taku whakaaro. Ki te tika, ki te pai, ki te marama, te whakahaere a nga ropu takiwa i nga ture nei, ki taku mohio ka whakaritea ano e nga Maori aua ture. Ki te pai ki te tika ki te u te whakahaere mo nga Maori, ki taku mahara e kore rawa e whai raruraru.

KUPU WHAKAMUTUNGA.

Heoi pea nga take hei korerotanga atu maku. Taku hiahia takoto atu i tenei wa me whakahaere tahi tonu tatou i te ora mo nga iwi e rua. Me te tumanako hoki o toku ngakau kei te pai kei te marama pea ki a koutou aku

korero me aku whakautu atu mo a koutou patai, a kia tupu ake ai i roto i tenei hui a tatou he painga ki nga iwi e rua i nga wahi katoa o te koroni tae noa ki nga tangata e noho ana i te taha ki raro o Akarana. Ka maha nga marama e hiahia ana ahau kia kite i a koutou penei i a tatou kua kitekite nei i tenei ra. Ka korero ano to koutou mema ki a koutou, ahakoa kei te rereke a maua nei mahara mo runga mo etahi aronga whakaaro a te Kawanatanga, engari mo te taha ki te iwi Maori ko te hiahia tuturu tenei a te Kawanatanga he mahi anake i te pai raua ko te tika, a kei te whakapono ano hoki ia kei te pono tonu te rapurapu atu a te Kawanatanga i te huarahi i taea ai to ora mo koutou. I au e haereere ana i roto i nga takiwa o te motu nei taku mahi tena he uiui ki nga Pakeha, korerotia mai ana ki ahau kei te pouri tonu etahi o nga iwi o tenei takiwa, a tena e tupu ake ano he rarururu. No te korerotanga penatanga mai ki ahau ka mamae ano hoki ahau, tuturu ana taku mahara kia whakakorea atu ena aronga e ka taea e au. Kaati kua mohio nei ahau he pai te [unclear: mutunga] iho o to maua nei kitekitenga ko te Kawana i a koutou. Ka ao ake ana te ra i te ata tau ana te pakoha i roto i nga awaawa, a i nga marama o te hotoke papa ana te hukarere i runga i nga maunga, engari ka whiti te ra ka mahea atu te kuhu, a ma te ra raumati i rewa ai te hukarere. Kaati ko te mea mana e mahea atu ai nga kapua pouri e tau iho ana ki runga i a koutou ko nga tangata e noho ana i nga nohoanga whai mana kia whakaponohia e koutou, a ko koutou hoki kia mohio ma te whakahaere tahi anake a nga iwi e rua ka taea ai tena aronga. Kaati ka tumanako tonu atu toku ngakau me e kore e hue ake he maramatanga i runga i te kororerotanga tahitanga me te whakaputenga o nga mahara i tenei hui a tatou e kore atu ai nga whakaaro awangawanga me nga mahara hopohopo e takoto nei i roto i o tatou whakaaro. Te hiahia nui i roto i au kia mau tonu tenei maramatanga o te ngakau haere noa koutou ki te wahi i o koutou tupuna, a me te mau tonu a ake tonu atu. Me penei he kupu ma koutou "Kia mau kia mau ki nga tikanga i whakatakotoria e o tatou tupuna i te wa o te hainatanga o te Tiriti o Waitangi i hainatia nei ki tenei whenua ingoa rongo nui." Ki te pena te tikanga ka kore atu nga kapua pouri. Kei te nui noa atu te whenua mo tatou katoa. Me noho tahi tatou ano he iwi kotahi i runga i te aroha me to atawhai me te whiwhi tahi i nga painga i homai ai e te Atua e to tatou Kaihanga. Kia ora koutou, kia tupu, kia tini, kia rite to koutou kaha to koutou mana ki te wa i hainatia. ai te Tiriti o Waitangi. Kia mau tonu te aroha i takoto i te wa e kaha ana koutou e ngoikore ana

The Meeting between His Excellency the Governor (the Earl of Ranfurly), the Premier (the Right Hon. R. J. Seddon), and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Government House, Auckland, 18th March, 1899. First Row (On Grass).—Te Wheua, To Pakuru, Te Aka te Wharakura, Hori Herowini. Second Row.—Mita Karaka, Henare Kalhau (M.H.R.), Rt. Hon. R. J. Seddon (Premier and Native Minister), Mahuta Tawhiao, His Excellency the Governor, Te Tuata, Tihirahi, Te Wherowhero (Brother of Mahuta), Ngatete Karaka te Aho, Te Heuhou (standing). Third Row.—Te Aral, Hohua Ruihana, Te Puhl Totoko, Tohl Kurl o Waikato, Puhirawaho, Tonopo, Te Tahuma Herangi (Brother in law of Mahuta), Hori Kukutal, Colonel Penton (Commader, N.Z. Forces), Captain Wellealey (A.D.C.), Captain Alexander (Private Secretary to His Excellency the Governor), Hon. C. Hill Trevor (A.D.C.), Hon. J. Carroll (Minister Representing Native Races), Mr. W. Crow (Private Secretary to the Premier), Te Rawhare Kitua, Wirimu Karaka te Aho. Fourth Row.—Taipu and Tumate (Two Sons of Mahuta), Te Hope. Mr. W. A. Graham, Mateamo Muru painga, Nania, John St. [unclear: clair.] *Te tutakitanga o te Kawana (Rore Ranapare) raua ko te Pirimia (te Raiti Honore Te Hetana),*

ki a Mahuta ratou ko otahi o nga Rangatira o te iwi o Waikato, ki te Whare o te kawana, Akarana 18 o Maehe, 1899.

te Pakeha, kia whakahoutia, a ko ta koutou mahi atawhai ki nga Pakeha i aua wa ma ratou e whakautu atu ki a koutou i naiane. Kia tau nga painga katoa me nga oranga nagkau katoa e homai ana e te Atua aroha nui ki runga ki a koutou.

Hone Heke: Ka taea ranei e koe te tono atu ki nga Roia a te Karauna ma ratou e ki mai ka tika ranei kia utaina he reiti ki runga ki nga whenua papatupu?

Te Pirimia: Ka taea, mehemea kaore i neke atu i te mataratanga atu i nga rori kua oti nei te whakarite.

Hone Heke: Tenei ano tetahi o aku tono mo te taha ki nga rangatira kua hui mai nei ki konei, ara, kia perehitia enei korero kia taea ai te tiro tiro e nga Maori katoa o Niu Tireni.

Te Pirimia: Ka tino pai ahau ki tena tono, e whakaae ana ahau kia perehitia a tatou korero i runga i tena tono.

Hone Heke: Kei te whakamoemiti atu ahau ki a korua ko tou hoa mo to korua taenga mai kia kite i a matou me te korero ki a matou i tenei ra, ka tono atu ahau ki a koe, ko nga putake katoa i whakaaria e koe i roto i to whai korero me waiho iho ki a matou. Kia hoki atu koe ka huihui ano matou ki te ata whiriwhiri marire i aua putake. E tino mohio aua ahau kei te nui rawa atu te koa o matou katoa mo te putanga o nga mahi i puta i enei rangi e rua kua taha ake nei. Kaati kei te hari hoki o matou ngakau mo to kupu e ki nei koe, kia hoki atu koe ki Poneke ka ata whiriwhiria e koutou enei putake a ka whakaatu iho ai ki a matou i te otinga o nga mahara o te Kawanatanga.

Huihuinga o te kawana, o te Pirimia, o Mahuta me nga Rangatira o Waikato me etahi atu iwi Maori, i te Whare o te Kawana, i Akarana, 18 o Maehe, 1899.

Ko ia enei etahi o nga rangatira Maori i reira, Mahuta Tawhiao, Henare kai hau, M. H. R., Te Heuheu, Patara te Tuhi, Hori Kukutai, Wiremu karaka te Aho, Ngatete Karaka te Aho, Muru Paenga, Mita Karaka, Te Aka te Wharakura, Hori Herewini, Tahuna Herangi, Te Rawharitua, Tihi Rahi, Te Arai, Te Wheua, Te Puhititoko, Te Wherowhero, Hohua Ruihana, Te Tuata, Te Pakaru, Tomopo, Te Hohe, Nanaia, Tohikuru, me nga tamariki tokorua a Mahuta, ara, ko Taipu raua ko Tumate.

Te Kawana, the Earl of Ranfurly: E hoa ma, e Mahuta, me nga Rangatira e noho nei, tenei au ka mihi atu ki a koutou, ka karanga atu i a koutou, naumai, haere mai ki te Whare o te Kawana i Akarana nei. Ehara tenei i toku tino kainga, ka pa e noho ana ahau i toku ake kainga, katahi ka taea e au te whakarite o nga mahi katoa e tika ana hei whakatau i te manuhiri, ara, i ta koutou noho i konei. E rongono ana ahau tenei etahi putake e hiahia ana koutou kia korerotia e tatou i tenei ra, na reira i au ka powhiri atu nei i a koutou i tenei ra, tenei au ka mea atu ki a koutou, me korero katoa mai o koutou hiahia, kaua e puritia, kaua e hopohopo. A taro ake nei maku e whakahoki atu a koutou korero.

Mahuta: Tena koe, e te Kawana, kua powhiri mai nei i a matou ki to whare. Naumai e te Kawana. Naumai koe te mangai me te kanohi o te Kuini. Naumai koe, te takotoranga o nga kupu, te kai-pupuri i te mana; naumai ki tenei Motu, ki Aotearoa! Ka nui toku koa i toku kitenga i a koe i tenei ra. Ka whai tonu au i nga kupu a oku tupuna me a ratou tikanga; naumai. Ka tupono ki nga huihuinga penei me tenei kaore he kupu ke atu maku, ko nga kupu anake ko nga mihi anake a oku tupuna. Ka nui toku koa i toku kitenga i a koe i tenei ra, ma tenei hoki e tino mau ai te here o te pai me te rongomau ki a te Kuini. I nga ra e ora ana taku matua i haere ia ki Ingarangi, a tona taenga ki reira hoatu ana tana kupu ki a te Kuini. Whakahokia mai ana taua kupu ki konei, a tenei e takoto nei i roto i te whare o nga rangatira. Tena koe, te mangai o to tatou whaea o te Kuini. He nui atu te koa o toku ngakau i tenei ra. Naumai e te Kawana; naumai e nga Minita; naumai koutou te iwi kua whiwhi i te matauranga. Kia ora te Kawana. Kia ora te Kawanatanga me nga Minita.

Te Pirimia: Ka maha nga ra e whanga ana ahau e hiahia ana ahau kia tu tenei huinga o tatou. He maha nga take i ara hei whakarua i te ra e kite ai a Mahuta me ona hoa rangatira i te mangai o te Kuini, a tenei ano etahi tangata i ki e kore rawa tenei huihuinga e tu. Ki taku mohio hei painga tenei huihuinga mo nga iwi e rua. Kua mahea atu i naiane nga awangawangatanga o te ngakau. Kua rongono atu au i nga kupu a Mahuta, i ana mihi ki te Kawana, ki te mangai o te Kuini. Rekareka ana aku taringa, pai ana te pa mai o te rangi ki au, i au e

whakarongo atu ana ki te peene a Mahuta e whakatangitangi mai ana "E te Atua tohungia te Kuini." I koa ahau i taku rongonga atu i a Mahuta e korero ana i tae tona matua, a Tawhiao, ki Ingarangi kia kite i te Kuini. Ka nui te koa oku me te iwi katoa e noho nei mo te taenga mai o te tama a Tawhiao i tenei ra kia kite i te Kawana, i te mangai o te Kuini, ki te whakaputa i ana kupu mihi mo te Kuini. He tika tonu, kua rongo hoki ahau ki te Kawana, ka nui te whakaaro tonu o te Kuini ki te iwi Maori, a ko tona hiahia kia tika te whakahaere i a ratou, kia ora tonu ai ratou hei painga mo tenei koroni. Kaati ake tenei. Ma te Kawana, i runga i tona ahua e tu nei hei mangai mo te Kuini, e whakapuaki ona whakaaro ki nga rangatira e noho nei. Kia mutu tana, ma matou, ma matou, ma nga Kai-tohutuhu i te Kawana, e ata whiriwhiri e ata whakatakoto atu nga tikanga. Tena koe, e Mahuta, e Henare Kaihau, me nga rangatira e noho nei i konei i tenei ra. Ma te Matua Pai i te Rangi koutou e manaaki ki nga painga katoa o te ao, a e arataki a tatou mahi i tenei huihuinga o tatou i tenei ra kia tupu ai hei painga mo nga iwi e rua.

Te Kawana: E Mahuta, me nga rangatira o te iwi Maori e noho nei, tena koutou. Ko toku hiahia me timata he tikanga hou i roto i a tatou i tenei ra, e tino u ai e tino kaha ai te aroha o tetahi ki tetahi o nga iwi e noho tahi nei i runga i enei motu, ano he tuakana he teina. Kua korero ake nei taku Pirimia ki a koutou tera e hoatu he taima ki a koutou hei whakatakotoranga atu ma koutou ki tona aroaro i nga putake e hiahiatia ana e koutou kia korerotia. E mohio ana ahau e tino ngakaunui ana ia ki te whakahaere i nga ture e whiwhi ai te iwi Maori i te mea tika. E mohio ana ahau e tino hiahia ana ia kia tau o koutou whakaaro ki runga ki nga mahi e taea ana hei painga mo koutou, engari ko aua mahi ma te Paremete anake e whakahaere e whakamana, a he mema ano o koutou kei reira hei mangai mo koutou. Ki toku ake whakaaro, kaore ia e kore te ata whiriwhiri, te ata whakahaere tika i nga take katoa tera e whakatakotoria e koutou ki tona aroaro, a ko o koutou hiahia e taea ana te whakarite kaore e kore te whakatutukitia e ia. Ko te Paremete te mana kei runga ake i oku Minita, a ko au te takawaenga kei mua i a ratou me te Kuini e noho ana. Kei te tino whakaaro te Kuini ki to koutou iwi, a ko tona hiahia me whakaatu katoa ki a ia nga mahi katoa e pa ana ki a koutou. Koia tena te mahi kua whakaritea e au hei mahi maku, he whakaatu atu ki te Kuini i nga mea e pa ana ki a koutou, a koia tena te take i haereere ai au ki te tiro tiro i nga wahi katoa o te Motu nei e nohoia nuitia ana e te Maori. Kua tae au ki nga huihuinga nunui o te iwi Maori e taea ana e au, pera me te hui ki Hehitingi, ki Waitangi, ko te tohu tena o toku ngakaunui ki te tiaki kei pa he mate ki a koutou. Ko toku hiahia kia mau tonu te aroha i waenganui i te Pakeha me te Maori. Kei te tuwhera nga mahi Kawanatanga ki o koutou taitamariki tane. Kei te uru etahi o to koutou iwi ki nga mahi whakahaere e tupu ai te koroni, a ko toku hiahia tena, kia pena tonu te ahua, kia tokomaha noa atu te iwi Maori e uru ki era tu mahi, kia ai ai ratou me o ratou hoa Pakeha hei whakapiki rawa atu i te tupu o te koroni kia hipa rawa atu tona ora i to naianei ahua. Hei kupu whakamutunga, me ki ake ano au, ka nui toku koa mo te taenga mai o Mahuta me ona hoa rangatira ki konei i tenei ra. Kei enei ra tata e haere ake nei, ko taku hiahia me tae au ki to koutou takiwa kia kite i to koutou iwi. Ko toku hiahia, i te wa e hoho ana ahau i konei hei mangai mo te Kuini, me tae au kia kite i nga takiwa Maori katoa o roto i te koroni nei, kia kite ai au kia mohio ai au ki o koutou rangatira katoa.

Henare Kaihau, M.H.R.: He torutoru nei aku kupu i naianei. Ko nga mihi katoa ko nga kupu katoa me nga minamina katoa o nga iwi, e tu nei o ratou rangatira i konei, kua poto katoa atu i nga korero a Mahuta i a ia i tu ake nei ki te mihi atu ki a koe. Ka nui toku koa i te mea kua kite korua ko Mahutu i a korua i tenei ra ki konei. Kua mene katoa atu nga kupu e taea ana e te waha tangata te korero e u ai te aroha, na reira kaore he tikanga e roa ai aku korero. Heoi ka nui toku koa kua kite koutou, te Kawana me nga Minita, i a Mahuta i tenei ra, a kua takoto nga kupu hei kimi tikanga e pai ake ai nga whakahaere i nga wa e haere ake nei.

Te Pirimia: E tu ake ana ahau ki te whakamoemiti atu ki a Henare Kaihau, M.H.R., mo tona kaha ki te whakahaere i nga tikanga i huihui mai ai enei rangatira ki konei i tenei ra kia kite i te Kawana. I ki etahi tangata e kore rawa tenei huihui e tu; otira i te mea kua puta te kupu a Mahuta me ona hoa rangatira ka tae mai ratou ki konei, na reira mohio ana ahau e kore e hapa tenei huihuinga o tatou. I nga ra o mua kaore te rangatira Maori e takahi i tana kupu, waihoki i tenei ra kei te mau tonu taua tikanga. Tenei tatou kua huihui ki konei i tenei ra, a e tino mohio ana ahau he pai tona hua e puta. Ka nui toku koa i taku rongonga atu i te Kawana e korero ana ka tae ia ki Waikato kia kite i to koutou kainga, kia kite ai kia mohio ai ia ki era o koutou kaore i tae mai ki konei i tenei ra. Na Mahuta te kupu ki te Kawana kia haere atu kia kite i tona iwi, engari na nga raruraru o te Kawana ki etahi atu mahi i whakahapa taua kupu, i kore ai te Kawana e tae kia kite i nga iwi Maori o Waikato. He kupu ke tenei. Ka whakawhetai atu ahau ki a Te Kereama (Mr. W. A. Graham) me Te Hinikera (Mr. St. Clair) mo to raua kaha ki te whakahaere i nga tikanga i huihui ai tatou i tenei ra. Ma koutou, e nga rangatira i pae nei, e kawe atu taku kupu ki a Taingakawa, ara, ka nui toku pouri mo tona korenga kaore i tae mai ki konei i tenei ra, i runga i te paanga o te mate ki tona tinana. Otira, tenei au e tumanako atu nei kia tere tona ora ake i tona mate.

Ka mutu nga whai-korero, katahi ka tomo te iwi ra, e toru tekau pea ratou, he rangatira anake, ki roto ki te whare o te Kawana. Ka tu ko Mahuta, ka karanga kia whakanuia a te Kuini, ara, kia inumia nga karaihe. Ka mutu tera ka riro ma Henare Kaihau e karanga kia whakanuia a te Kawana, ara, kia inumia nga karaihe.

Katahi ka tu atu ko te Kawana ka whakahau kia whakanuia a Mahuta, ara, kia inumia nga karaihe. Ka mutu

tera.

Ka tu a Mahuta ki te whakahoki i ta te Kawana, a ka tapiritia atu te kupu, ahakoa baere atu te Kawana i Niu Tireni e kore rawa ia e wareware i te iwi Maori.

Henare Kaihou, M.H.R.: Kua mutu nga korero e tika ana hei korero ki konei, engari e hiahia ana matou kia whakaritea e te Pirimia he taima hei kitenga mo nga rangatira Maori i a ia, i te mea

The Meeting between His Excellency the Governor, the Premier, and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Government House, Auckland, 18th March, 1899. Captain Wellesley, A.D.C. Hon. J. Carroll, Member of Executive Council Representing the Native Race. W. Crow, Private Secretary to the Premier. Captain Alexander, Private Secretary to His Excellency the Governor. Rt. Hon. R. J. Seddon, Premier and Native Minister. His Excellency the Governor (the Earl of Ranfurly). Colonel Penton, R. A., Commander of the N.Z. Force. Te tutakitanga o te Kawana raua ko te Pirimia, ki a Mahuta ratou ko etahi o nga Rangatira o te iwi o waikato ki te Whare o te Kawana, Akarana, 18 o Mache, 1899.

ko ia te upoko o te Kawanatanga. He mea no matou kia kororerero tahi matou mo nga mea o pa ana ki to iwi Maori.

Te Pirimia: I te mea e mohio ana ahau i ata haere mai koutou kia kite i au, me whakarite ko te rua karaka i tenei ra hei kitenga mo tatou.

Huihuinga o te Pirimia me Mahuta, me etahi atu Rangatira o te Iwi o Waikato, ki te Whare o te Kawana, Akarana, 18 o Maehe, 1899.

Henare Kaihou, M.H.R.: I te mea kua houhia te rongoi waenganui i te Kawanatanga me Mahuta, a i tera ahua kua tau te pai puta noa i tenei Motu, na reira kua haria mai e au nga rangatira o Waikato kia i a koe. Ko te ingoa o tenei kainga i mua ko Tamaki. Tona ingoa i naianei ko Akarana. Te whakatauki mo tenei kainga ko "te ihu o te waka"—ara, ko te ihu o te waka e ahu ana ki uta. He iwi kotahi tona puta noa. Ka hoe te waka ka tu he tangata hei hautu; ko taua tangata he mea ata whiriwhiri, he tohunga ki taua mahi, kia tika ai kia kaha ai te hoe i te waka; notemea ki to kore taua tangata ka raruraru te hoe. Waihoki, takoto ana te whakaaro kia kotahi he

tangata, ko Potatau, hei kingi mo tenei Motu, notemea ko ia te tangata nana i whakaae kia hoatu tenei Motu ki te Kuini. Heoi ano aku kupu mo tena. Koia enei nga take kua tau i te iwi: he mea ata whiriwhiri e nga hapu, e nga iwi, me nga tangata e whakaae ana ko Mahuta he mana mo ratou, hei whakatika i te haere a te iwi. Ki ta matou whakaaro. he mea pai kia whiriwhiria i naiane, a kia hoatu he taima i naiane ki nga rangatira e tu nei, hei whakahoki ma ratou i nga kupu mihi a te Kawana raua ko to Pirimia.

Te Pirimia: E Pai ana ahau ki te whakarongo atu i nga, korero a nga rangitira.

Te Heuheu: Kua mutu nga korero a nga rangatira o Waikato. Kei te mohio koe, e te Pirimia, kotahi tonu, ko au anake, te tangata ke i roto i nga rangatira o Waikato. E koa ana ahau mo taku kitenga kua tutataki te Kawana me te Pirimia i a Mahuta i tenei ra. Ka nui taku pai i taku rongonga atu i nga kupu a te Kawana ki a Mahuta i te ata nei, i te mea katahi ano te Kawana i whakaritea te kupu karanga kia tae mai te Kingi ki tona aroaro; mai ano i nga ra o Potatau tae noa ki nga ra o Tawhiao, kaore e whakamanaia ana nga reo karanga a nga Kawana; a ka nui hoki toku pai ki nga kupu whakahoki a te Pirimia ki a Mahuta i tenei ra. I runga i enei tikanga me te mea nei tera e tinana kotahi te Kawanatanga me Mahuta a enei ra e takoto mai nei, a tera hoki e rereke te ahua o te mau o te ingoa kingi i runga i a Mahuta, a e riterite ai te ahua o nga rangatira Maori o runga i nga Motu e rua, a ma tena e ngawari ai nga ritenga whakahaere ki runga ki te tangata me nga whenua a e puta ai he painga ki nga Motu e rua nei, ki nga Maori me nga Pakeha hoki. Kua rongu tatou i nga kupu a te Kawana, a Mahuta, me te Pirimia, e whakahua ana i te ingoa o te Kuini, e whakapai ana ki a ia, e whakanui ana i a ia, e mihi ana hoki ki a ia mo te nui o ana atawhainga ki ona iwi i raro i a ia. He tohu tenei kua whakaae a Mahuta no te Kuini te mana kei runga ake i tona a ko tona mana me tu i raro i to te Kuini. Ahakoa toku kotahi i konei e rite noa atu ana ahau hei mangai mo oku iwi i roto i tenei huihuinga. Na mo runga i enei korero katoa kei te whakapai ahau, a tera e waiho hei korero maku ki oku iwi, a tera hoki e korerotia e au ana tae au ki Waitangi, ki te hui a Ngapuhi mo te kotahitanga o nga iwi Maori. Ko te take o taku haere mo runga mo te Pire Poari a te Pirimia o te tau 1898, i te mea ko au tetahi tangata i nui te whakahe i taua Pire i roto i te Komiti o te Paremete. Na e whakarongo ake nei au i nga kupu a te Pirimia tera e mahi tahi raua ko Mahuta mo taua Pire, a tera hoki e whakaaetia e ia kia rite ki nga hiahia o te iwi Maori, na reira tera au e ata whakarongo ki nga take e whakatakotoria atu e Mahuta ki te Pirimia me nga kupu whakautu hoki a te Pirimia mo aua take. Ko reira ahau tautoko ai whakahe ai ranei, mehemea ra ka homai he taima moku hei peratanga. Ki taku mohio he tino ra nui rawa tenei hei whakamaharatanga mo te tutakinga o Mahuta raua ko te Kawana.

Tihirahi: Ahakoa kua haere te Kawana, kei te noho tonu te Pirimia. He kupu enei naku ki te Kawana. Tena koe, e te Kawana! Ma te Atua koe me to whanau e tiaki. Kaati tena. He kupu tenei naku mo Waikato. Kua waiho ma Mahuta e korero nga kupu a Waikato. Ko ia te kanohi o ona tupuna, a mana te kupu. Ko te whare tenei i whakaturia hei takotoranga mo nga kupu a te Kuini. Kua rongu tatou i nga kupu a Mahuta ki te Kawana me te Pirimia, na matou katoa ena kupu puta noa te Motu. Heoi ano aku kupu: ka nui taku whakapai ki nga korero katoa kua rongu nei au. Kia ora tatou katoa.

Te Aka Wharakura: Tena koe. Kaoro e maha aku kupu. Te mea tuatahi ka nui toku koa mo nga kupu kua korerotia e te Kawana raua ko Mahuta i tenei ra. He tikanga nui rawa tenei e korerotia nei nei e tatou. Ka nui te hari o toku ngakau i te mea kua mau te rongu kua takoto te pai i waenganui i nga iwi e rua. Kaua rawa totahi tangata e pokanoa e whakararuraru i te mahi kua mahia nei. Me tautoko tatou katoa i nga kupu kua korerotia nei ki konei i tenei ra, a taea noatia tona otinga paitanga. Kia ora koe, e te Pirimia.

Mita Karaka: Ahakoa kua haere te Kawana, ka tu ake ahau ki te whakapai atu ki ana kupu i korero ai. Kua rongu tatou i te Kawana hou nei e korero ana i ona whakaaro pai mo Mahuta me tona iwi. Ka ahau aku korero i naiane ki te Pirimia, ki te upoko o te Kawanatanga o tenei koroni. Haere mai ki Tamaki. Haere mai ki Hauraki; haere mai ki Taupo; haere mai ki Waikato. Ko ia ena nga whenua o nga tino iwi o tenei Motu. Kaore nga iwi o Hauraki i konei i tenei ra, otira kei konei to ratou mangai, na reira e tika ana kia whakahuatia to ratou ingoa. Tenei a Te Heuheu, to Taupo tangata. Te take i whakahua ai ahau i a Tamaki, no te mea ko Tamaki Makaurau te ingoa o tona tangata. I whakahua ahau i Hauraki, tona ingoa ko Hauraki-kohaorau. To Taupo ingoa, ko "Taupo-haurau," a to Waikato ingoa, ko "Waikato-taniwharau." Ona uri ko "Waikato-horo-pou-namu," ko "Waikato maumau whenua, maumau tangata." Ko ia ena nga iwi e wha e mihi atu nei ki a koe. Ko Mahuta te morehu o ena iwi. Ahakoa e tu nei tona kotahi, otira ko ia te tino uri o ena iwi. Kua tutaki te Pirimia me Mahuta i tenei ra. He ra nui rawa tenei. Ka ata whakarongo ahau i nga korero i tenei ra. Na, e te Pirimia, kia pai hoki tau hurihuri i nga kupu a Mahuta. Tena koe te tumuaki o te kawanatanga o te koroni, i raro i te mana o to taua Kuini kotahi Ma te Atua Kaha rawa koe e awhina e manaaki.

Henare Kaihau: I te mea kua pau atu nga mihi a nga rangatira nei ki a koe, a i te mea e mohio ana ahau ka nui au mahi, na reira he poto tou taima watea, na reira ka whakapotoa e au aku korero. Kua korero atu au i mua ake nei kua oti te whiriwhiri a nga iwi o te Tai Hauauru i a ratou take, hei hari mai ki tou aroaro. E tu atu nei au hei mangai mo ratou. Ko tetahi mea nui ko taku Pire i kokiri ai ki te Whare i tera atu huihuinga o te Paremete. I pau katoa ki roto ki taua Pire nga mea e hiahiatia ana e te iwi Maori kia tukua atu ki a ratou, e u ai te hono o nga iwi e rua. Kaore he mea i roto i taua Pire e takahi ana i nga ture a te Kuini. Ko te mea nui i roto i taua Pire he

tuku atu i te mana ki nga iwi Maori, kia riro ai ma ratou ano e whakahaere o ratou ake whenua. Ki te mahara a nga Maori he mea tika kia riro atu i a ratou tetahi taha o nga moni taake, reiti, aha ranei, e puta ana i nga whenua o te koroni. Kei roto i te Pire nga kupu whakamarama. E mohio ana ahau tenei ano etahi mea e arai ana i te whakaaro o te Kawanatanga i kore ai e taea tenei mea te whakahaere i naianei tonu. Otira ka taea e te Kawanatanga te whakarite he taima e kite ai ratou i a Mahuta me ona hoa rangatira mo te Pire, kia whiriwhiri tahi ratou i taua mea, a tera pea e kitea he haurahi e tau ai he tikanga mo taua pire. Ko to matou hiahia kia whiriwhiria taua Pire, kia oti he kupu mo taua mea, e whakaaetia atu ai etahi o nga mea e tonoa nei e te iwi Maori. I runga i nga aronga e tau ai te tika me te pai ki nga taha e rua. Kaati ake tenei. Tenei tetahi atu take nui e hiahia ana ahau ki te whakatakoto atu ki te aroaro o te Pirimia. I puta i te Pirimia etahi kupu—i ki ia e hiahia ana te Kawanatanga ki te whakahoki i etahi whenua hei oranga mo nga Maori kore whenua. I takoto i te Pirimia he Pire ki te aroaro o te Whare hei whakamana i taua kupu ana. Otira kaore i paahitia e te Whare; he ahakoa e whakaatu ana tera i ngakaunui te Kawanatanga kia paahi taua Pire. Kua puakina e te Kawanatanga tana kupu mo nga Kaunihera Maori me nga Komiti Maori e hiahia nei nga iwi Maori o Waikato kia whakaturia hei whakahaere i nga whenua me era atu mea hei painga mo nga Maori me nga Pakeha o taua takiwa. Ko tetahi, e hiahia ana te Kawanatanga ki te karanga i a Mahuta ki te Whare o Runga ara, ki te Kaunihera. Otira mana e whakamarama ona whakaaro mo taua mea ki te iwi e noho nei. He putake nui rawa tenei, katahi ano ka korerotia nuitia i waenganui i nga iwi e rua. Ki taku whakaaro, na te mahi e haereere nei te Pirimia kia kite i nga iwi Maori puta noa te Motu nei i mohio ai ia he mea tika kia karangatia a Mahuta ki te Kaunihera. He putake tika rawa tenei hei korero ma tatou i tenei ra notemea kua whakaae nga taha e rua he ra hou enei, he tikanga hou tenei, a e tika ana kia tae mai nga rangatira nei rangatira nei ki konei i tenei ra ki te whakarongo. Heoi te mahi ma tatou i tenei ra he pupuri i tenei tikanga hou kia taea ra ano tona tutukitanga. He tikanga hou tenei na te Kawana, na te Pirimia, na Mahuta, ma ratou e whakaoti. Ko Mahuta te tangata nana i pupuri enei mea katoa, na reira ahau ka whakamoemiti ahu ki a ia i tenei ra mo tenei whakaaro nui e mahia nei e ia hei painga mo te iwi Maori. Ko tenei mahi, a tona ra, ka riro ma te Whare e whakamana. Hei kupu whakamutunga maku, me whakawhetai tatou ki te Atua mo Tana aratakitanga i a tatou ki runga ki tenei mahi i tenei ra.

Te Kereama (Mr. W. A. Graham): E te Hetana, e tu atu nei ahau, ko au tetahi o nga Pakeha i whanau tuatahi ki Akarana. Na taku matua, nana ahau, i whakatupu enei whakaaro ki roto ki au, e ngana tonu nei au ki tenei mahi. Ka nui toku koa i taku kitenga ia Father MacDonald e noho nei i konei i tenei ra, notemea e mohio ana ia ki taku matua me ana mahi i mahi ai mo te iwi Maori. He whakaaro noku ki taku matua i kaha ai ahau ki te mahi tonu i nga mahi e hoki mai ai te ahua o mua, o nga ra i nga kaumatua, e piri ai ano nga iwi e rua o Niu Tireni, notemea na te pohehe noa iho i wehe ai. He iwi pai te Maori; me wareware atu nga pohehetanga; me kore atu nga wehenga ketanga nga tuunga ketanga. Ko wai te hoa tautoko i toku matua i te te wa e tamariki ana ahau? Ko wai te hoa nana i awhina te iwi Pakeha i aua ra? Ko Potatau, ko nga iwi o Waikato me Hauraki. He ra nui rawa tenei, katahi ano te ra nui i kite ai au, mai ano o toku tamarikitanga. Kaore he tangata i te ao nei e nui ake tona koa i toku papa, e noho mai nei i Ingarangi, ina rongo ia kua tae mai a Mahuta i tenei ra kia kite te Kawana me ona Minita. Ka koa rawa atu ia ina rongo ia kua mahue atu ki muri, kua wareware atu, nga mahi o mua nana i whakamamae te ngakau. Ka korero ake ano ahau, ahakoa nga pohehetanga o nga ra o mua, kua tuturu te whakaaro i naianei

The Meeting between His Excellency the Governor, the Premier, and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Government House Auckland, 18th March, 1899. Mahuta Addressing the Governor (Hon. Mr. Carroll interpreting). Te tutakitanga o te Kawana raua ko te Pirimia, ki a Mahuta ratou ko nga Rangatira o te iwi o waikato, ki te whare o te kawana Akarana, 18 o Maehe, 1899. Ko Mahuta e Whai-korero Ana Ki Te Kawana (ko Honore Timi Kara te Kai-whakamaori).

me tautoko te Kawanatanga i naianei, Kei te hiahia nga Maori kia mahi tahi ratou ko te Kawanatanga kia whakahaere tahi i nga taumahatanga e pa ana ki nga iwi e rua, heoi ta ratou e tono ana kia whakatuwheratia atu he huarahi ki a ratou e taea ai e ratou te pera, E ki nei a Mahuta, kaore a te Maori hiahia ki te takahi i nga ture o Ingarangi. He iwi rangatira te Maori. He reo ke tona, he karakia ke tona; kaore ratou i te whiwhi ki nga matauranga Pakeha, na reira ratou ka tono kia hoatu he tikanga ki a ratou e taea ai e ratou te tiaki o te taha ki a ratou kei takahia. Ka ki ake ano au, he ra nui rawa tenei ki au. E tino mohio ana ahau ka puta he painga i tenei

huihuinga o tatou. Kaore aku tono moku ake, heoi taku e tono ana me whakaaro nui nga hiahia o te iwi Maori.

Te Pirimia: E hoa ma, e Mahuta, e Kaihau, e nga rangatira o Waikato, o Taupo, me era atu wahi o tenei Motu nui, kua hui mai nei ki konei i tenei ra, ka nui te koa o toku ngakau mo taku kitenga i a koutou; tenei au, mo te taha ki te kawanatanga, tae noa ki te iwi Pakeha o Niu Tireni, ka whai toku aroaro Kua korero koutou i nga whakaaro me nga hiahia o nga iwi me nga hapu i raro i a koutou; a e mohio ana ahau ka tautoko ratou i a koutou kupu, na reira ka tino tahuri ahau ki te whiriwhiri i nga take kua homai nei e koutou ki toku aroaro. I korero mai a Te Heuheu, te tangata tuatahi i tu ake ki te whai korero, koia anake ia otira kei te mohio au ko ia te mangai me te upoko o tona iwi, ara ko Ngati-tuwharetoa tonu ia e korero mai ana i nga kupu i nga whakaaro me nga hiahia o tona iwi, koia hoki to ratou rangatira. Kei te tino mohio ahau he mea ata whiriwhiri marire na ia rangatira o koutou nga kupu i mua o to koutou taenga mai ki konei i tenei ra hei korerotanga mai ma koutou ki au ki te Minita mo te taha Maori me te upoko o te Kawanatanga. Kua takoto noa atu te hiahia o nga rangatira me te iwi Maori nui tonu kia whakamaheatia atu nga kapua pouri e tau nei i waenganui i a koutou me te iwi Pakeha i enei ra, a kua tata te pena i runga i to koutou kitenga i te Kawana, i te reo o to tatou Kuini e arohatia nuitia nei e tatou.

TE TIRITI O WAITANGI.

Ko te Tiriti o Waitangi te tikanga i mahia e nga rangatira Maori, mo te taha ki o ratou iwi, ko ia te mea nana i whakaatu to ratou piri pono k te Kuini, nana i tuku o ratou whenua—ko to ratou orange hoki tena—ki raro i te mana o te Kawanatanga tiaki ai: Karanga atu ana ratou ki to ratou whaea ki te Kuini kia whakaorangia ratou me te whakawhirinaki atu ano hoki ki a ia hei whakaora i a ratou, i ana tamariki Maori: He tangata mohio o koutou tupuna. Kua kite noa atu ratou tera e tupu nui te iwi Pakeha ki tenei koroni; terea pea e rite ki nga rakau o te ngaherehere te maha. I kite ano hoki ratou tena e ngaro to ratou iwi tae noa ki o ratou whenua ki te kore ratou e awhinatia e tiakina e to tatou Kuini atawhai. E pouri ana ahau i au ka ki atu nei, he tika, ka taua tiriti i ata whakaarohia nei, i ata hanga nei i aua ra hei painga mo nga iwi e rua, kua takahia e te tangata. Nui rawa atu taku pouri mo te whakarereketanga o nga tikanga o taua tiriti. Ko nga whakatupuranga o nga tikanga o taua tiriti. Ko nga whakatupuranga taitamariki a muri nei kaore i rite te mohio ki o ratou pakeke, kaore i kite i nga rarururu e karapoti ana i a ratou, na reira riro ana ma ratou e whakarereka taua i ara ake ai nga rarururu e takoto nei. He kore moni tetahi take, na kona ka hiahia ki te hokohoko huna i nga whenua kia whiwhi ai ratou i te moni. Engari, kaati atu mo tena. E noho ana tatou i tenei ra i runga i te whakaaro kia kiminia he huarahi e kore atu ai aua rarururu, e kitea ai te ora i runga i nga maramara e toe nei. Te takahanga tuatahi i taua tiriti ko te whakaaetanga kia hokona nga whenua Maori ki n a Pakeha ra waho. Na nga Pakeha nanakia i tono kia whakapuaretia te hoko o nga whenua ki katoa te tangata—kia tukua ki nga Maori anake te tikanga mo o ratou whenua. Te tukunga iho, ngarongaro atu ana nga whenua ano he hukarere i runga i nga tihi maunga e rewa ana i te ra ka whiti. Kua puta te kupu a te Kawana mo te kore o tenei whakatupuranga e tahuri ki te whakatupu i te kaanga me te witi. He mahi nui tena na o koutou matua, hei kai, hei hokohoko ma ratou. Ko ahau e mohio ana ki te take o tenei ahua. Ko o koutou whenua i mahia ai ena kaanga ena witi kua ngaro atu i a koutou i naianei. Na koutou i hoko i roto i nga wa e puare ana te hoko i nga whenua Maori ki te tangata katoa. I mohio nga Pakeha ki nga whenua i tupu ai aua kai, a riro ana i a ratou mo te utu korekore noa iho. Te tukunga iho o tena mahi noho kua ana etahi o koutou kaore he eka whenua kotahi i toe i tenei ra. Kei whea koia nga whenua o Waikato? Kua ngaro katoa. Na te takahange i te Tiriti o Waitangi i ara ake ai he rarururu i waenganui o nga iwi e rua. No reira kaore kau oku nei miharo ki te kaha o nga tangata e toe nei o ratou whenua ki te kimi huarahi e pumau ai aua whenua ki a ratou. Na te maha rawa o nga tangata whenua kore i uaua ai te rapu atu he tikanga. Kei te kaha rawa te hopohopo o te ngakau o nga mea takitahi kei i te toe etahi wahi whenua ki a ratou, ka peheatia ra he tikanga; na reira koutou ka titiro mai ki ahau ki te upoko o te Kawanatanga, ka mea mai "Tohutohungia mai matou; me pehea he tikanga mo nga toenga whenua." He tika i kokirihia ano he Pire ki te Paremete mo te taha ki aua tangata e to ratou mema e Henare Kaihou. He pai etahi o nga tikanga o taua Pire. Ko te meatanga kia whakapuaretia nga whenua papatupu kia nohoia e te tangata he pai, engari ko nga tikanga e whakahaeretia ai tena mahara te mea i rarururu. He Pire ano ta te Kawanatanga i whakatakoto ai mo nga whenua Maori; a tenei au ka mea atu, me tino mohio mai tenei huihuinga e kore rawa e matou te whakaae kia takoto mangere nga takiwa whenua nui noa atu kia kaua o whakamahia, Kaore hoki he painga o tena ahua ki nga iwi e rua.

NGA PAORI ME PAKEHA ETAHI ME MAORI ETAHI.

Hei tikanga e whakahaeretia ai aua whenua, mea ana matou kia whakaturia he Poari, me Pakeha etahi, me Maori etahi o nga mema o aua Poari. Ko etahi Maori i mea me Maori anake he tangata hei mema. Kaati, kua mohio hoki tatou e kore e taea tena kia kaha rawa ra ano to te Maori mohio ki a te Pakeha tikanga. Ki te

whakaturia me Maori anake nga mema o te Poari, te tukunga iho, tena pea e pau katoa i nga roia nga whenua. Kei roto i nga kura e tu ana nga kai-whakaako mo a tatou tamariki, waihoki, ki ta matou whakaaro me Pakeha etahi me Maori etahi o nga mema o nga Poari tuatahi, kia taea ai te whakaputaputa taitara tika e kore ai e waihotia hei putake whakawakanga i roto i nga wa katoa. Ma tatou e hanga tetahi tikanga tera e whakaetia e te Paremete. Ka whakaae au ma nga Maori anake no ratou nga whenua e tuku o ratou rangatira hei hoa noho tahi mo nga Pakeha i runga i te Poari whakahaere ai i nga whenua Maori. Kia ahua roa e tu ana, ki te kitea e pai ana te haere, ka taea ano te whakawhanui ona tikanga i runga i nga huarahi e hiahia ana e koutou. E korero atu ana ahau ki a koutou ano he matua au e ako ana i ana tamariki. I te mea ko ahau te Minita mo te iwi Maori, kua oati pono ahau ka mahia tikatia e au nga mahi mo ratou i runga i te whakahaere marama me te mahi pono. Tetahi o nga raruraru e takoto nei i mua i o tatou aroaro he whakarite whenua mo nga iwi whenua kore o Waikato me era atu wahi o te koroni, i mate i te raupatu ranei a te Kawanatanga i ta ratou mahi ano ranei ki te moutou i o ratou whenua. Taku hiahia me huihui nga rangatira o nga iwi whiwhi whenua puta noa nga wahi katoa o te koroni ki te whiriwhiri marire i tetahi whakaaro e taea ai nga whenua papatupu me era atu whenua Maori te whakahaere pai. Ka koa rawa atu ahau mehemea ka whakaaro ratou kia wehea tetahi whai o o ratou whenua mo nga Maori whenua kore, me te tono mai ki te Kawanatanga me nga rangatira kia wehea tikatia aua whenua kia whiwhi ai nga Maori kore oranga i tetahi whai whenua ma ratou.

MEMA MO NGA IWI O TE KINGI KI ROTO KI TE WHARE KAUNIHERA.

Mo te taha tenei ki nga iwi o Waikato me nga iwi o te Tai Hauauru o Aotearoa, kia tu he mema mo ratou ki te Whare Kaunihera. Ko te mea tenei i korerotia e Kaihau. Kaati, maku e ki atu ki a koutou, me taku mohio ano e eke ana ki runga ki ahau te taumahatanga o tenei kupu aku, me haere atu ki te Paremete tono ai kia whakaorangia o koutou mate, ka pena ano te kupu a to koutou whaea atawhai a te Kuini, tae noa ki nga tangata e hiahia ana kia tupu koutou kia ora. Ko te Paramete o Ingarangi kei runga atu i te Kuini te mana, me te Paremete o Niu Tireni kei runga atu i te iwi, kei runga atu i te Kawanatanga. Ko te Paremete te kaitiaki me te kaiwhakaora o te tangata o te whenua o te taonga.

NGA MEMA MAORI I ROTO I TE WHARE O RARO.

Na te Paremete i kite me hoatu etahi nohoanga mo te iwi Maori ki te Whare o Raro. E pootitia ana kia tokowha nga mema Maori hei tiaki i te taha ki a koutou i roto i taua Whare. Tetahi taha nui o nga painga kua mahia mo te iwi Maori i nga wa kua taha ake nei na aua mema Maori i puta ai.

MEMA MO TE TAI HAUAUURU KI TE WHARE KAUNIHERA.

I te mea kua oti te whakarite etahi mema Maori mo te whare o Raro, ki taku whakaaro e tika ana ano i raro i te Ture Nui o te Koroni, kia tika ano nga mema Maori mo te Whare Kaunihera. I naianei hoki kotahi to Te Waipounamu mema Maori kei te Whare Kaunihera, a kotahi ano hoki to te Tai Rawhiti o te Motu o Aotearoa, engari kaore kau o Waikato me te Tai Hauauru o tenei Motu. Kaati, i te mea e mohio ana ahau kei te pena te ahua, mahara ana ahau, ma Kaihau e ki mai mehemea e hiahia ana nga iwi Maori o te Tai Hauauru, me Waikato, me Ngatimaniapoto, kia tu he mema mo ratou ki roto ki te Whare Kaunihera, a maku e whakaae taua tono ina tonoa mai. I kii atu ano ahau ko wai te tangata e tika ana mo tera nohoanga i runga atu i a Mahuta, te uri tuturu o tetahi rangatira nui, o Potatau. E mea ana ahau kia mohio atu au ki o koutou whakaaro mo runga i tenei putake, no te mea e kore te mangai o te Kuini, ara, te Kawana, e mea ki te hoatu i tetahi taonga mehemea ka mohio ia tena e whakahaweatia. A ko matou he Minita na te Kuini, no reira e kore e tika kia tohutohu atu matou kia mohiotia ra ano ka whakaetia taua taonga e te hunga e whakaarohia ana kia whakawhiwhia ki taua painga. Kei te ki atu ano ahau mehemea kua noho a Mahuta ki te Paremete, ki taua Whare i korero ake ra ahau, he hira ake nga painga e taea ai e ia mo te iwi Maori. Ko Kaihau hoki kei tetahi o aua Whare e kokiri Ture ana hei oranga mo tona iwi, a mehemea ki te awhinatia tikatia a ia e era atu rangatira nunui i tera o aua Whare, katahi ka ngawari te paahitanga o nga ture e hiahia ana e ratou. He otinga pai rawa tenei mo nga raruraru Maori, ara, me haere nga rangatira Maori hei mema mo te Paremete ki reira whiriwhiri tahi ai ratou tahi ko nga mema Pakeha i nga ture hei painga mo nga iwi e rua. Ma nga rangatira e hurihuri tenei aronga, ata whiriwhiria mariretia, no te mea he tino take nui tena e pa ana ki a koutou. E kore tenei take e akiakina e te Kawanatanga, engari ma koutou ano e ki mai, i te mea kua waihotia atu ma koutou e whakaaro enei kupu, kei a koutou te tikanga. Ko te nohoanga i te Whare Kaunihera te tino whakahonoretanga nui atu e taea ana e te mangai o te Kuini te hoatu ki te tangata, a e kore rawa e hoki te tupu o Mahuta e ka whakaetia e ia. He maha nga tononga mai a te tangata kia whakaaturia atu e au ki o koutou rangatira me te ao katoa nga whakaaro a te Kawanatanga mo runga i tenei take. Tetahi o nga rangatira kaumatua i noho i taua Whare kua haere i te huarahi o ona tupuna, a kei te watea tona nohoanga,

The Meeting between His Excellency the Governor, the Premier, and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Government House, Auckland, 18th March, 1899. Mahuta's Native Band Playing in Front of Government House. Te tutakitanga o te Kawana raua ko te Pirimia ki a Mahuta ratou ko etahi o nga Rangatira o te iwi o Waikato, ki te Whare o te Kawana, Akarana, 18 o Maehe, 1899. Te Peene Maori a Mahuta e Whakatangitangi Ana i Te Marae o Te Whare o Te Kawana.

a ka waihotia kia takoto watea ana mo tetahi takiwa poto kia oti te whiriwhiri a nga rangatira Maori o Waikato me te Tai Hauauru i nga take kua whakaaria atu nei e au ki a koutou. Ka oti i a koutou, whakaatutia mai ki ahau. E tino mohio ana ahau ki te tika he mangai mo koutou ka kore atu nga raruraru e takoto nei mo o koutou whenua, ka kore atu nga raruraru o nga reiti e utaina ana ki runga ki nga whenua kaore nei e whiwhi painga ana i nga moni e whakapaua ana hei hanga rori. Ka mutu atu te raruraru mo te taake kuri. E mohio ana ahau ko to koutou hiahia tena kia riro ma koutou ena tikanga e whakahaere, engari ma te Paremete anake ano hoki ka taea ai tena.

TAAKE KURI.

Mo te taha ki te taake kuri, tera etahi takiwa whenua kaore ano i nui te nohoia e te tangata, a kaore kau rawa he hipi. Maku e korero atu ki a koutou te tikanga a te Kaute Kaunihera o Mangonui. Kua whakaritea tetahi tikanga i waenganui o taua Kaunihera me nga rangatira Maori, penei, ki te kainga te hipi e te kuri Maori ma nga Maori ano e patupatu a ratou kuri mahi pera, a ki te mahi pera hoki nga kuri a nga Pakeha katahi ka utaina te taake kuri. Ara kua waiho ki nga rangatira Maori te whakaotinga o tenei take. Ko te tikanga tena kua whakatakotoria i waenganui o taua Kaunihera me nga rangatira Maori, ahakoa kaore he Ture hei whakamana i taua tikanga engari na runga na ta ratou whakaae tahi pai rawa atu te haere, kore rawa he raruraru. Ki taku mohio mehemea ka tukuna atu tena take ki te Paremete, a mehemea kua noho a Mahuta me etahi atu rangatira ki te Whare A riki hei whakaatu i o ratou whakaaro ki te aroaro o te Paremete tena e paahitia he Ture e kore atu ai ena raruraru. E korero mai ana hoki nga Pakeha o taua takiwa ki ahau, mai o te hanganga o tena tikanga kore rawa ratou e raruraru ana i nga kuri Maori. Kaati, ko tena mea ko te taake kuri he take iti, engari te take whenua, ko tena kei runga atu i etahi take katoa. Kei te mohio ahau kei te kino nga tikanga e mana nei i naiane mo runga mo te hokonga o nga whenua Maori. No reira ma nga Maori tonu e tupato, kia tu ai he mema tika mo ratou ki nga Whare e rua o te Paremete, kia ahei ai te hanga he ture tika hei painga mo nga iwi e rua.

WHAKATAUTAUNGA O NGA PAANGA WHENUA MAORI ME TE WHAKAKORENGA ATU O TE KOOTI WHENUA MAORI.

Kua tonoa mai ki au kia whakamutua te whakawa i nga take paanga whenua Maori. Kua kiiia mai ki ahau me waiho kia takoto papatupu ana nga whenua kia oti ra ano he ture pai te hanga. Kaati, kei te whakaaroaro ano ahau ka tika ano pea kia waihotia aua whenua kia takoto pena ana kia oti ra ano te whakatikatika o nga ture e pa ana ki nga whenua Maori. Me hanga marire tetahi ture e kore ai e taea e tenei whakatupuranga taitamariki o te iwi Maori te moutou o ratou whenua kei mate ratou me o ratou iwi e ka oti aua whenua te whakawa.

NGA RAHUI HEI AWHINA I NGA KURA ME NGA HAHU KARAKIA.

Tenei ano tetahi tino take nui tena e oti pai mehemea kua tu mai he mema mo nga iwi o Waikato me te Tai Hauauru, ara ko te taha ki nga whenua i tukuna i nga ra o mua hei awhina i etahi tikanga nunui hei painga mo te katoa. Ko nga tamariki a nga kaumatua nana i tuku aua whenua hei awhina i nga tikanga kura, karakia, me era atu ahua tikanga, kei te noho mate noa iho i naiane i te kore whenua. A kaore nei ano ratou kia whiwhi painga i runga i aua rahui no te mea kaore ano hoki i whakatutukitia nga tikanga i tukuna ai aua whenua. Katahi te mea kino rawa. Ko nga uri tuturu o o koutou matua nana i hoatu aua rahui, kore rawa i whakawhiwhia ki tetahi ahua painga hei utu mo taua whakaaro tika a o ratou matua. Ko te nuinga o aua rahui kaore rawa i whakaritea nga tikanga o te tiakitanga i tukuna ai aua wahi. Ko tena nuinga o aua rahui kaore rawa i whakaritea nga tikanga o te tiakitanga i tukuna ai aua wahi. Ko tena take ma te Paremete anake e whakaoti ka taea ai, a he tino tika kia

whakaotia e te Paremete i runga i te whakaaro ki nga tikanga i tukuna ai aua whenua me te tiaki i te ora o te iwi Maori. Kaati ra kua oti pea i au ki taku mohio te tohutohu atu i nga take hei whakaarohanga tata ma koutou, a mehemea ka ahu tonu ta koutou whakahaere i runga i nga huarahi kua tohungai atu nei e au, kaore e kore te hua ake he painga mo koutou. Ma kona ka riro mai i a koutou nga painga i maharatia e o koutou matua, tupuna, a ma koutou e whakaaro te taha ki o koutou tupuna, tae noa ki a koutou, tae noa ki a koutou tamariki i muri i a koutou, kia whakaotia tikatia enei take, e kore e tika kia waihotia noatia. Me timata tata te Paremete ki te whakahaere i aua mea ka ora ai koutou.

WHAKARAPOPOTOTANGA O NGA TAKE HEI WHAKAAROAROHANGA.

Tuatahi, ko te taku mana whakahaere ki te iwi Maori, ko te whakatu Poari, me te whakawhiwhi i aua Poari ki nga mana e taea ai e ratou te whakahaere tika i nga whenua. Tuarua, ko nga whenua Rahui Maori, me whakatutuki nga tikanga i maharatia ai e o koutou matua i te tukunga ai o aua whenua hei tika mo a koutou tamariki. Ko tetahi ko nga Maori whenua kore, me te whakanohonoho i nga Maori ki runga ki nga whenua. Kaati te noho penei me koutou e noho nei, te noho mangere, he take nunui katoa ano hoki ena. Kei te moomou noa koutou i o koutou ra i naianei. Mehemea kua whiwhi kainga motuhake ia tangata o koutou mona anake, ka kore rawa atu pea nga mate e pa nei ki a koutou i naianei. Ko te reititanga o nga whenua Maori tetahi, me te whakarikatikanga i te ture kia kaua e taumaha rawa ki runga ki nga tangata whiwhi whenua e takoto kau ana kaore he painga e puta mai ana ki a ratou, ki te aronga o te ture e mana nei i naianei kaore rawa e taea aua whenua te mahi, a ahakoa tena ahau, ka utaiua ano he reiti ki runga. Kaati maku e whakamarama kia mohio ai koutou kei te rereke te paanga iho o te ture ki runga ki a koutou, kei te rereke te paanga ki runga ki nga Pakeha. Mehemea he whare to te Pakeha kei tetahi taone e tu ana, ka kore e taea e ia te reti taua whare, ka haere atu ki te ropu takiwa, ka whakakorea atu e ratou te reiti i runga i taua whare. Kaati, kua kore e taea e nga Maori te whakarite he tangata hei rihi i o ratou whenua, a kaore e taea e ratou te mahi, a ahakoa kei te tawhiti atu i te rori te whenua me utu ano nga reiti; kaati, he ata muru marire tena i nga whenua, tetahi take nui ano tena hei whakaarohanga tata ma koutou tahi ko te Paremete. Ko te taake-kuri tetahi take, me te hoatutanga ki nga Maori ano te *[unclear: raumahatanga]* kia ata taea ai e ratou te hanga tikanga i waenganui o ratou me nga ropu takiwa. Kei te kino te takoto o te ture i naianei, engari kaore e tika kia takahia. Ki taku nei mahara e taea ai e koutou tenei take, me era take atu ano, ma nga nohoanga i te Whare Kaunihera kua korerotia ake ra e au. Ka taea e te Kawana tenei mea i runga i te tohutohu a ana Minita. Kei a ia te mana ki te whakatu tangata mo aua nohoanga. Tena pea e kiia kaore e tika kia korerorerotia tena take—engari ma nga minita ratou ko te Kawana e whakarite. He tika tonu tena ki te aronga o te ture nui. Engari he ahakoa, hei painga mo nga iwi e rua kia korerorerotia tahi tatou mo tenei take. Kei te ki mai koutou he tino mate o koutou, a kaore i mahia he tikanga hei whakaora. Kaati, ko te Paremete te mana nui o nga mana katoa, ma te Paremete e whakaora nga mate. Mehemea he mate kei te takoto, kei te puare tonu mai te Paremete ki a koutou tahi ko nga Pakeha, koia ahau ka tohutohu atu nei ki a koutou, titiro atu ki te Paremete, haerengia nga huarahi kua tohungia atu e au, tena koutou e kite he pai te mutunga iho. Katahi te otinga tika mo tenei ra nui,—te ra nui rawa atu i nga ra katoa mo te taha ki te iwi Maori i roto i enei tau e hia nei te maha. Kei te ki atu ahau ki a koutou kia kaha ki te ata whiriwhiri marire i enei take, i te mea e tino mohio ana ahau ki te tahuri mai koutou ki enei kupu tohutohu kaore e kore te whakaotia o te mea tika. Kaati, e mihi atu ana ahau ki a koutou mo te pai o a koutou kupu mihi mai ki a matou ko te Kawanatanga tae noa ki nga iwi Pakeha o te koroni. Ahakoa kei te ahua rereke etahi o a tatou mahara, otira kei te hapai pono tatou tahi i nga ture a to tatou Kuini.

KAORE HE HIAHIA O NGA MAORI KIA WHAKATURIA HE MANA MOTUHAKE.

Nui atu to maua koa ko te kawana i te rangi nei i te putanga o ta koutou kupu ki mai kaore kau rawa he whakaaro a nga iwi Maori kia whakaturia he mana motuhake mo ratou, kia whakatetengia ranei te mana o te Kuini me te Paremete, kaati ra, i te mea kua kore atu tena pohehetanga—mo ake tonu atu pea, ko te hiahia tena o taku ngakau—me waiho ko tenei ra hei timatanga atu mo te whakakotahitanga o nga mahara me te aroha, me haere tahi tonu tatou me te whiwhi tahi i nga painga e tukua mai ana e to tatou Kai-hanga, kia ora tonu tatou, a kia kore rawa atu ai nga raruraru nga mamaetanga me nga mate i runga i a tatou mo ake tonu atu. Kia tupu koutou, kia tini, kia kaha, kia pera ano me to koutou ahua i nga ra o mua. Ka kiia tenei ra ko te ra o te whakahoutanga o te kotahitanga, ka tirohia tenei ra e nga iwi e rua ko te ra tenei i whakahoutia ai nga whakaaro marama me te aroha i takoto i te wa i hainatia ai te Tiriti o Waitangi. Katahi ka taea te ki pono atu kore rawa tetahi iwi, hapu kotahi ranei o te iwi Maori i rere ki waho i o tatou Ture. Kei te hapai tahi ratou katoa i to tatou Kuini, me te hiahia pono ki te rapu i te ora mo nga iwi e rua. Hei kupu whakamutunga maku, kei te whakawhetai atu au ki nga tangata nana i karanga tenei hui. Tino ea pai nga raruraru me nga taumahatanga i

whakatungia ai notemea tena e nuku ke noa atu nga painga e hua mai. Kaati, kia tae pai atu koutou katoa ki o koutou na kainga. Kawea atu aku kupu mihi aroha ki nga mea i nga kainga, me te ki atu ko nga mea katoa e taea ana e au, ara, e matou tahi ko te Kawanatanga, ka mahia maramatia e matou i runga i te nono me te aroha. Tetahi, e tino mea ana taku whakaaro, ko nga mea e oti i te Paremete te mahi, hei painga pumau ena mo koutou.

E HIAHIA ANA NGA RANGATIRA KIA PEREHITIA NGA KORERO O ENEI HUI.

Kua kiia mai ki ahau kia perehitia nga ripoata o enei korero ki te reo Maori, kia takoto marama ai ki te aroaro o nga iwi Maori. Kei te pai rawa ahau ki tena tono, ka whakahaua atu e au kia panuitia te ripoata ki roto ki te Kahiti. Heoi ano ra hei kupu whakamutunga maku ma te Kai-tiaki o nga iwi e rua koutou e aroha e tiaki e manaaki, kia ora koutou.

Henare Kaihau: He kupu ruarua nei aku mo runga mo etahi o nga take i korerotia i konei i te rangi nei. Nui atu to matou koa i te rongonga atu i te whakaaetanga a te Pirimia i etahi kupu i whakapuakina i te whakamutunga o tenei hui,—ara kia tahuri kaha nga rangatira ki te rapu i tetahi tangata hei mangai mo ratou i te Whare Ariki, hei tautoko i nga mea e kawe nei e kawe nei i a ratou Pire kia paahitia i roto i te Whare o Raro. Ka taea te whakautu tata tena kupu. He ngawari noa iho tena mea te whakaae, engari tena ano e puta he ahua tautotohe i mua o te otinga rawatanga o tena mahara. I korero ake ano ahau, i nga wa o mua, i te Kawanatanga a Te Makarini. Puta aua tana kupu kia homai tetahi painga ki nga iwi Maori i mate kino i te whawhai i Waikato. Kaore e roa aku kupu. I muri i tena ko Hori Kerei. I tana kupu whakamutunga mai ki ana ia e pai ana ia kia whakaturia e nga Maori he Kaunihera hei whakahaere i nga take e pa ana ki a ratou, engari ko nga ture o te koroni kei te arai. Tetahi, e whakaaro aua ia kia whakahokia mai etahi mano eka ki

The Meeting between His Excellency the Governor, the Premier, and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Government House, Auckland, 18th March, 1899. The Premier Welcoming the Chiefs. Te tutakitanga o te Kawana raua ko te Primia, ki a Mahuta ratou ko etahi o nga Rangatira o te iwi o Waikato, ki te Whare o te Kawana, Akarana, 18 o Maehe, 1899. Te Pirimia e Hariru Ana Ki Nga Rangatira.

nga iwi i mate i te whawhai; a heoi te mea kei te arai ko nga ture e mana nei. Kaati, kei te pena ano ta matou korero i naiane. No Waikato enei tangata. Kua oti a matou hiahia katoa te whakatakoto atu ki tou aroaro. Kaore kau he mea ke atu i ko atu o nga mea kua takoto atu na ki te aroaro o te Kawanatanga. Heoi te mea i toe ko tenei anake, kia tu he hui hei kitenga mau i enei tangata he kanohi he kanohi. Mehemea tera tetahi mea kei roto i tena Pire e mahara ana koe tena e whaiho hei mate mo nga iwi Maori ka taea noatia atu tena te whakaaro marire. Mo te taha ki to kupu kia ata whiriwhiria e nga Maori enei take; kaati heoi ano taku whakahoki atu mo tena kupu, koia tenei ta matou whiriwhiri ko te Pire nei, engari kai te pai ano tau whakamaramatanga mai i au mahara ki a rongong matou. Ko enei Maori e mate ana i te kore whenua na te raupatu a te Kawanatanga i muru. No ratou hoki aua whenua i mua o te raupatu. Koia ahau i ki atu ai ma te tangata kei a ia e pupuri ana te taonga mana e mahara he tikanga. Kei roto kei o ringa nga mana me nga kaha katoa. A tu kau ana ahau. Tu tahanga ana ahau, a tenei au e ngaua ana e te ra raumati e whiua ana e te ua marangai. No reira ahau i ki ake ai, kaore he painga e tahuri atu ai ahau ki tewhea atu tangata, kei o korua ringa anake ko Mahuta tenei take. Heoi ma matou he noho he tatari he whanga i ta korua whakaotinga. Toku kite marama i roto i a au e penei ana, ki te whiriwhiria tikatia enei take, ka oti pai i ena tangata enei raruraru katoa. Kaati ko taku whakautu tena ki a koe. Heoi ra kia tau te rangimarie me te aroha i waenganui o tatou katoa.

Te Pirimia: Ma maua ko Mahuta enei take e whakaoti, engari me haere ia ki Poneke. Kei te hiahia maua tahi ko Mahuta kia whakaotia enei mea hei ora hei painga mo nga iwi e rua.

Meeting between Their Excellencies Earl Beauchamp (Governor of New South Wales) and the Earl of Ranfurly (Governor of New Zealand), the Premier (the Right Hon. R. J. Seddon), and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at

Waahi, Huntly, 28th February, 1900. Captain Alexander. Hon. J. G. Ward. Te Rawhiti. Hon. C. Hill-Trevor. Hon. J. Carroll. Henare Kalhau, M.H.R. Mahuta Tawhiao. Rt. Hon. R. J. Seddon. Tamahau Mahupuku, (of Wairarapa). Earl Beauchamp. The Earl of Ranfurly. Tana Taingakawa, Te Waharoa. Te tutakitanga o nga Kawana e rua, o Earl Beauchamp (Kawana o Niu Hauta Weera), o Earl of Ranfurly (Kawana o Niu Tireni), me te Pirimia (te Raiti Honore Te Hetana), ki a Mahuta ratou ko etahi o nga Rangatira o te iwi a Waikato, ki Waahi, Hanatere, 28 o Pepuere, 1900.

The Meeting between Their Excellencies Earl Beauchamp (Governor of New South Wales) and the Earl of Ranfurly (Governor of New Zealand), the Premier (the Right Hon. R. J. Seddon), and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Waahi, Huntly, 28th February, 1900. Some of the Visitors. Back Row. Mr. F. Hyde, Private Secretary to the Postmaster General. Mr. J. H. McAllester, Private Secretary to the Premier. Tamahau Mahupuku, Chief of the Wairarapa Tribe. Capt. Malr, (N.Z. Crown) Interpreter. Mr. V. [unclear: Willeston], Private Secretary to the Minister Representing the Native Race. Mr. W. Crow, Private Secretary to the Premier. Mr. B. M. Wileon, Private Secretary to the Minister for Railways. Mr. F. Lawry, M.H.R. Front Row. Hon. T. Thompson, Ex. Minister of Defence. Miss Thompson. Hon J. G. Ward, Minister for Railways and Postmaster General. Rt. Hon. R. J. Seddon, Premier and Native Minister. Mrs. Seddon. Hon. J. Carroll, Minister Representing Native Race. Te tutakitanga o nga Kawana e rua, o Earl Beauchamp (Kawana o Niu Hauta Weera), o Earl of Ranfurly (Kawana o Niu Tireni), me te Pirimia (te Raiti Honore Te Hetana), ki a Mahuta ratou ko etahi o nga Rangatira o te iwi o Waikato, ki Waahi, Hanatere, 28 o Pepuere, 1900.

Meeting between Their Excellencies Earl Beauchamp (Governor of New South Wales) and the Earl of Ranfurly (Governor of New Zealand), the Premier (the Right Hon. R. J. Seddon), and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Waahi, Huntly, 28th February, 1900. His Excellency the Earl of

Ranfurly Addressing the Meeting. Te tutakitanga o nga Kawana e rua, o Earl Beauchamp (Kawana o Niu Hauta Weera), o Earl of Ranfurly (Kawana o Niu Tireni), me te Pirimia (te Raiti Honore Te Hetana), ki a Mahuta ratou ko etahi o nga Rangatira o te iwi o Waikato, ki Waahi, Hanatere, 28 o Pepuere, 1900. Ko Te Kawana e Whai-korero Ana Ki Te Iwi.

The Meeting between Their Excellencies Earl Beauchamp (Governor of New South Wales) and the Earl of Ranfurly (Governor of New Zealand), the Premier (the Right Hon. R. J. Seddon), and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Waahi, Huntly, 28th February, 1900. Mahuta Addressing the Meeting. Te tutakitanga o nga Kawana e rua, o Earl Beauchamp (Kawana o Niu Hauta Weera), o Earl of Ranfurly (Kawana o Niu Tireni), me te Pirimia (te Raiti Honore Te Hetana), ki a Mahuta ratou ko etahi o nga Rangatira o te iwi o Waikato, ki Waahi, [unclear: Hanatere], 28 o Pepuere, 1900. Ko Mahuta e Whai-korero Ana Ki Te Hui.

Meeting between Their Excellencies Earl Beauchamp (Governor of New South Wales) and the Earl of Ranfurly (Governor of New Zealand), the Premier (the Right Hon. R. J. Seddon), and Mahuta with other Chiefs of the Waikato Tribe, at Waahi, Huntly, 28th February, 1900. Te tutakitanga o nga Kawana e rua, o Earl Beauchamp (Kawana o Niu Hauta Weera), o Earl of Ranfurly (Kawana o Niu Tireni), me te Pirimia (te Raiti Honore Te Hetana), ki a Mahuta ratou ko etahi o nga Rangatira o te iwi o Waikato, ki Waahi, Hanatere, 28 o Pepuere, 1900.

The Past and the Present. To Mua me to Naianei Ahua.

The Past. To Mua Ahua.

Mahuta and leading Maori Chiefs who visited Wellington in connection with the passing of Legislation affecting the Native Race, Session 1900. Mahuta me etahi o nga rangatira Maori i tae mai nei ki Poneke i te paahitanga o etahi Ture e pa ana ki te Maori i te Paremete o te tau 1900. Back row—TOHI KURI-O-WAIKATO, JOHN ST. CLAIR, NEHEMIA, PAHATA MATE,

UNCLEAR: MRS.] KAIHUA, TE RANGI-[UNCLEAR: APITIRIA,] HORI WAHANUI, AIHE PEPENE, TE [UNCLEAR: RAWHAREKITUA] TE AHU. Front row—HAIMONA PATARA, TE AKA TE [UNCLEAR: WHAREKUHA], HONANA MAIOHA, HENARE KAIHAU, M.H.R. MAHUTA TAWHIAO, PATAHA TE TUHI, HAORA TAHERANUI, HOREPA [UNCLEAR: MATAITAUUA]. On ground.—HONGIHONGI, ANARU WI [UNCLEAR: ARO].

Mahuta and other North Island Maori Chiefs who came to Wellington to advise in respect to Legislation affecting the Native Race, Session 1900. Mahuta me etahi o nga rangatira Maori o Aotea-roa i tae mai nei ki Poneke ki te whakapuaki i o ratou whakaaro mo nga Ture e pa ana ki te iwi Maori i te Paremete o te tau 1900. Front row—HAIMONA [UNCLEAR: PATAHA], HENARE KAIHAU, M.H.R., MAHUTA TAWHIAO, [UNCLEAR: HAORA] TARERANUI, HOHEPA MATAITAUUA. Second row—ANARU WI APO, HONGIHONGI, AIHE PEPENE, HARE WAHANUI. Back row—TOHI KURI-O-WAIKATO, TE AKA TE [UNCLEAR: WHAREKURA], TE [UNCLEAR: RAWHANEHITUA] TE AHU.